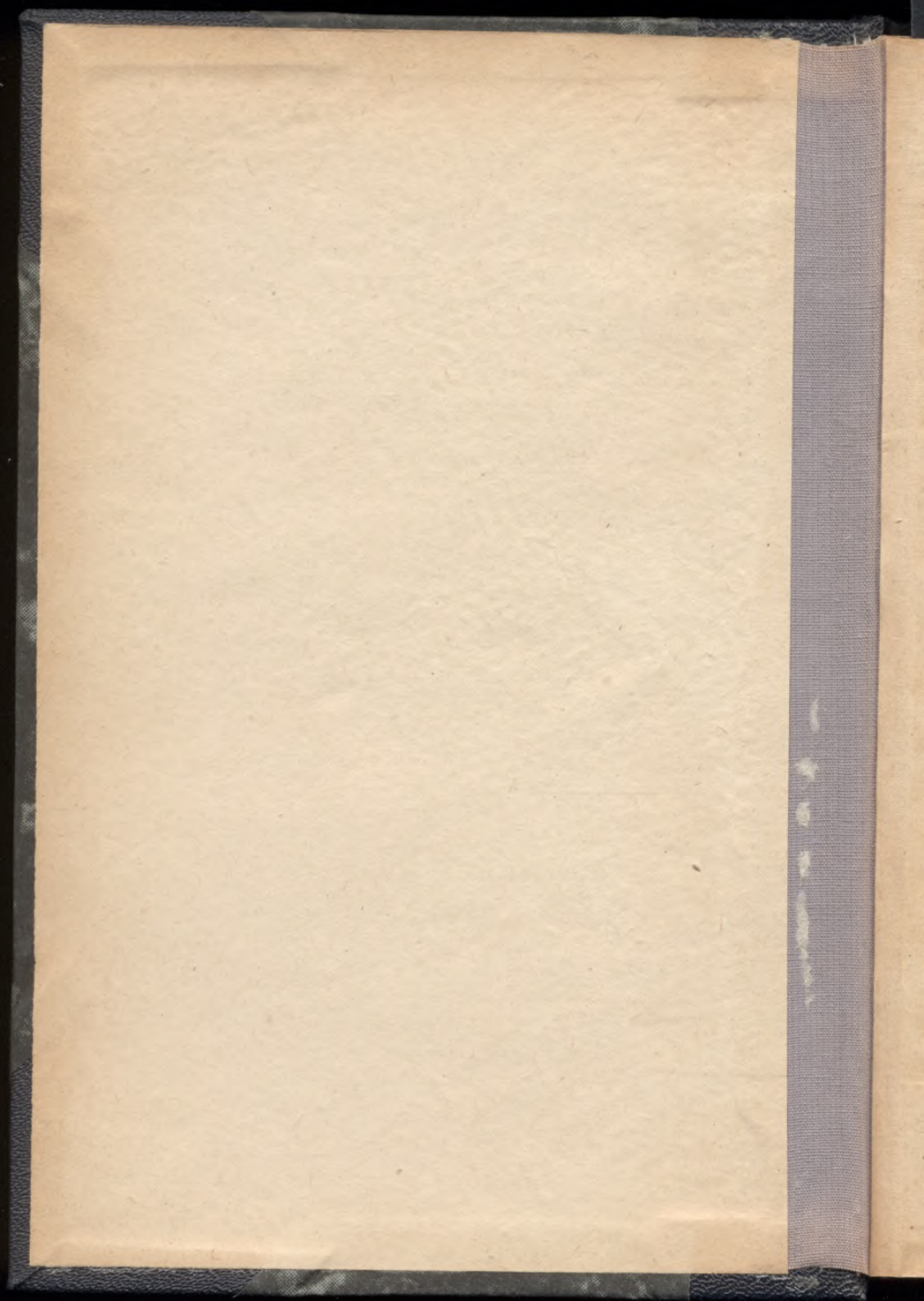

81710

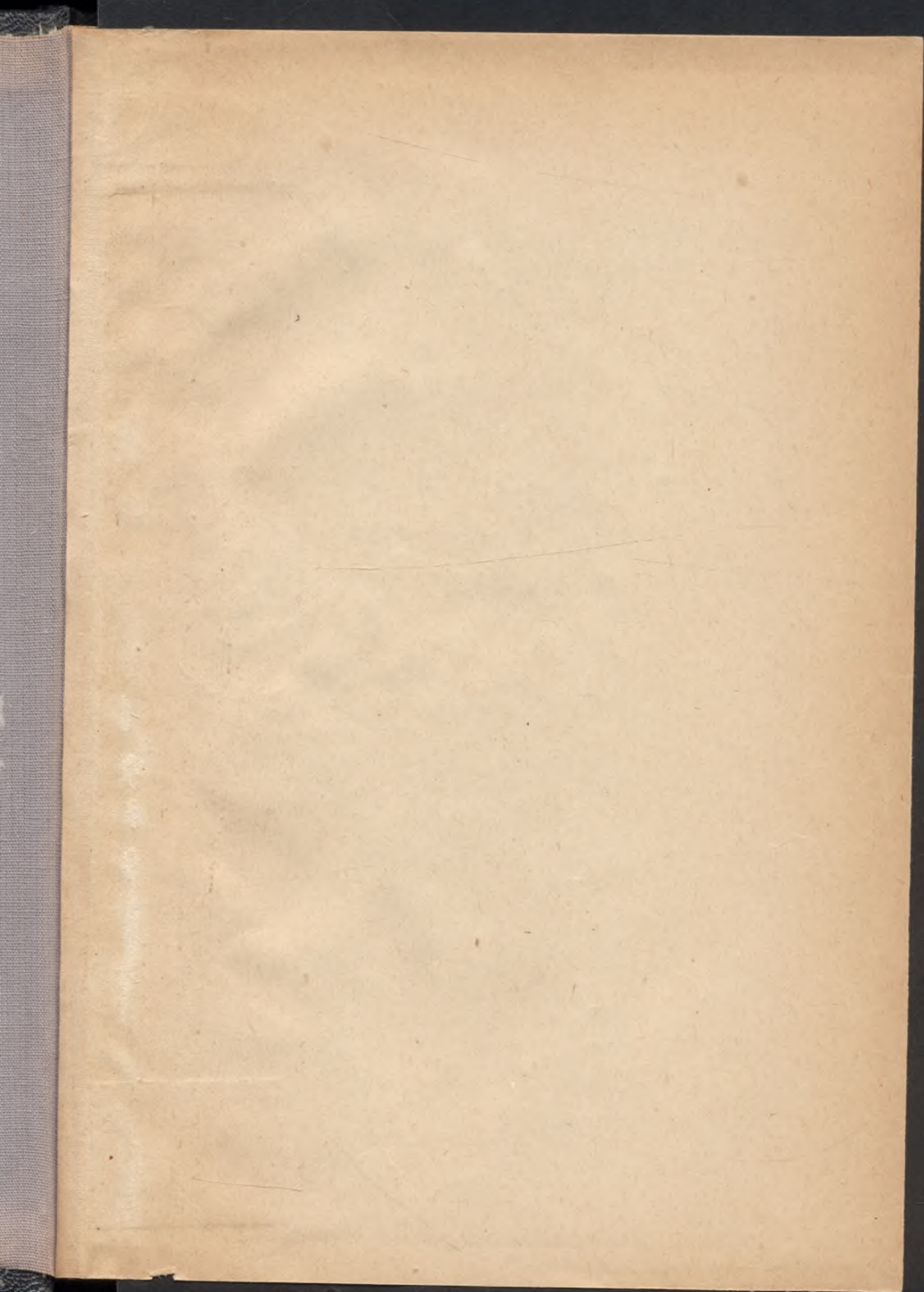
NICH

BOLSEVIZMUS

~~2549~~

811-710

BOLSEVIZMUS FASIZMUS DEMOKRÁCIA

IRTA

FRANCESCO NITTI

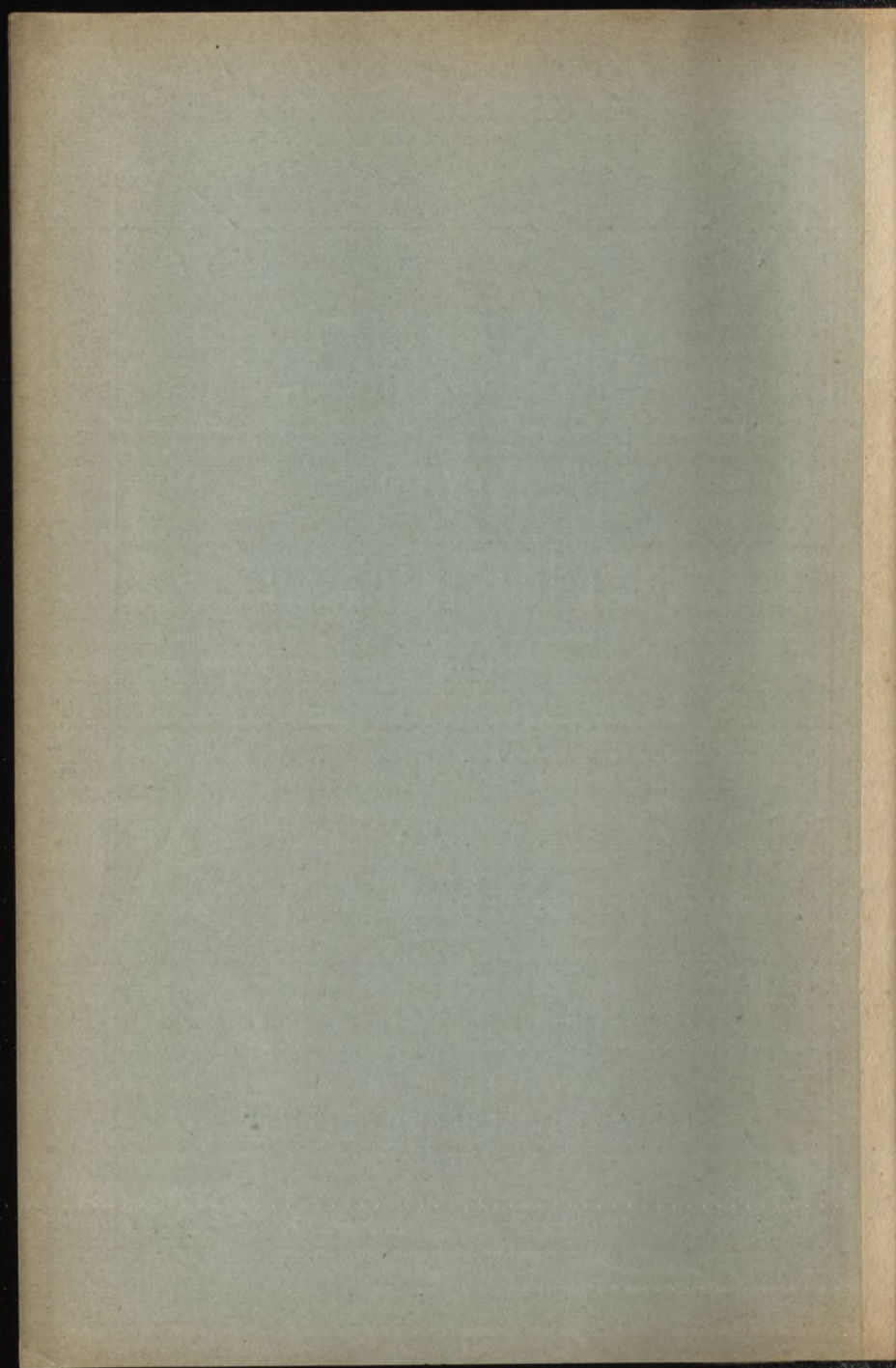
OLASZORSZÁG VOLT MINISZTERELNŐKE

FORDITOTTA

ZIGÁNY ÁRPÁD

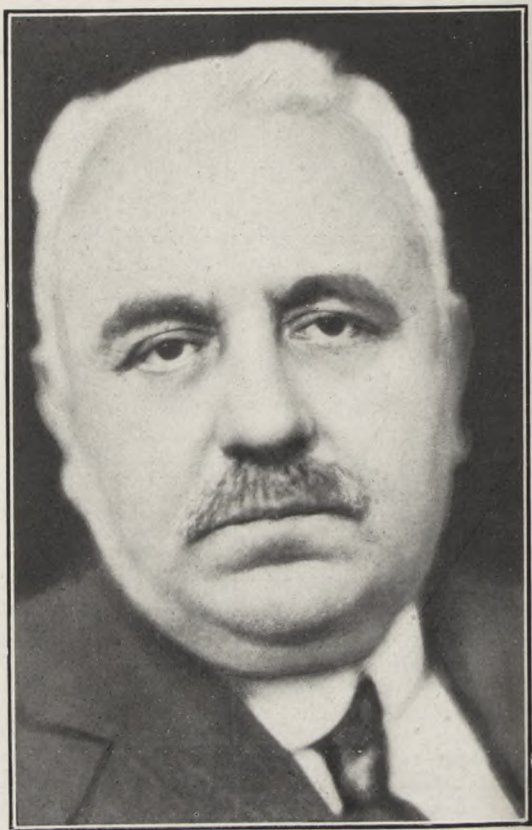
PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RT
BUDAPEST

2519

FRANCESCO NITTI
OLASZORSZÁG VOLT MINISZTERELNÖKE

BOLSEVIZMUS, FASIZMUS, DEMOKRÁCIA

IRTA

FRANCESCO NITTI
OLASZORSZÁG VOLT MINISZTERELNŐKE

FORDITOTTA

ZIGÁNY ÁRPÁD

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
BUDAPEST

FRANCESCO NITTI

munkáiból
magyar nyelven megjelent még :

NINCS BÉKE EURÓPÁBAN

Ára 35.000 korona (2.80 pengő)

EURÓPA HANYATLÁSA

Ára 35.000 korona (2.80 pengő)

A BÉKE

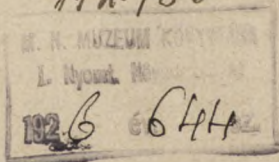
Ára 56.250 korona (4.50 pengő)

Kapható minden könyvkereskedésben

811710
2A

2549

112.783

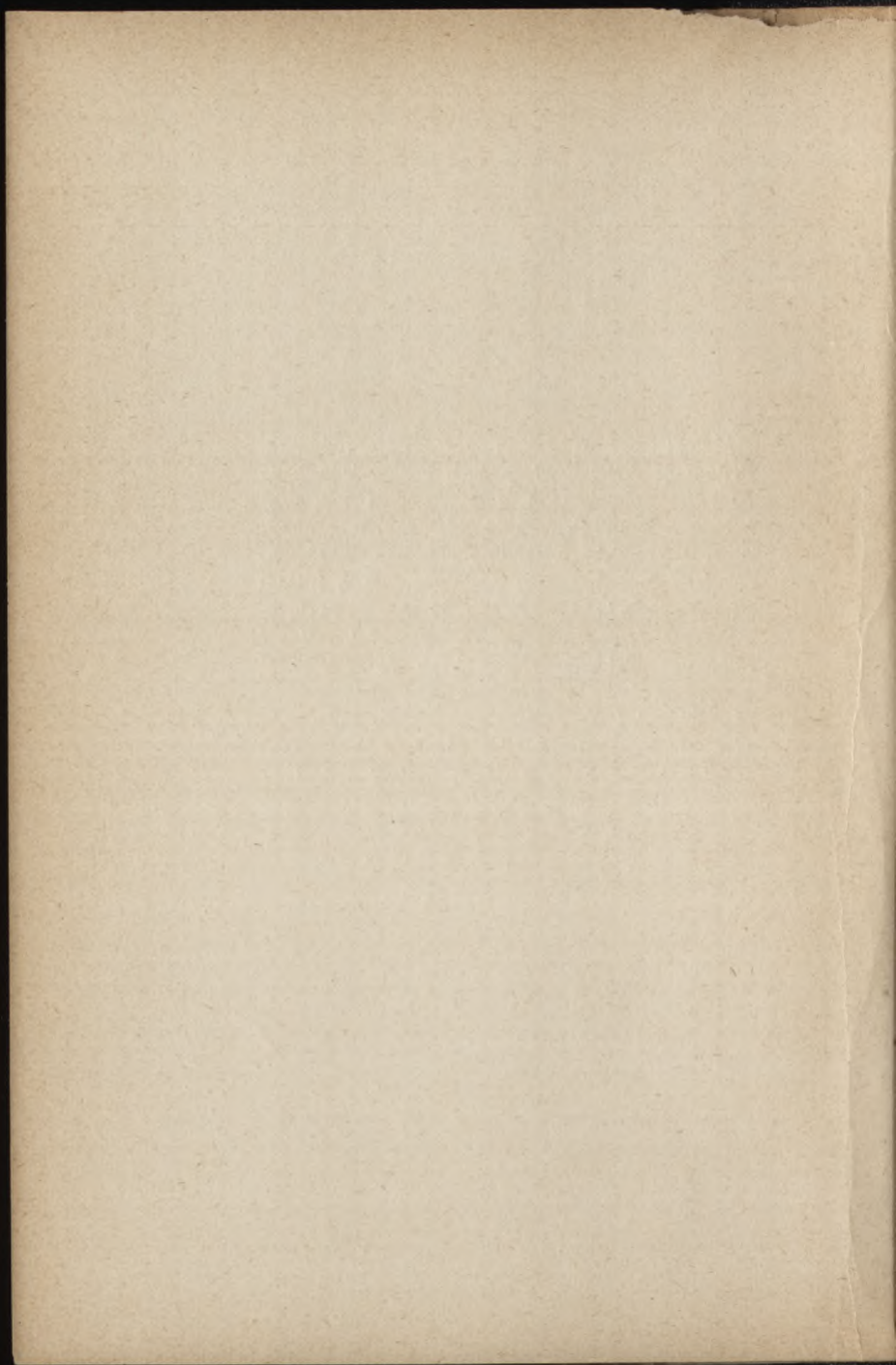
0133386
R 1199965

PALLAS R.-T. NYOMDÁJA, BUDAPEST, V., HONVÉD-UTCA 10.
FELELŐS VEZETŐ: TIRINGER KÁROLY MŰSZAKI IGAZGATÓ.

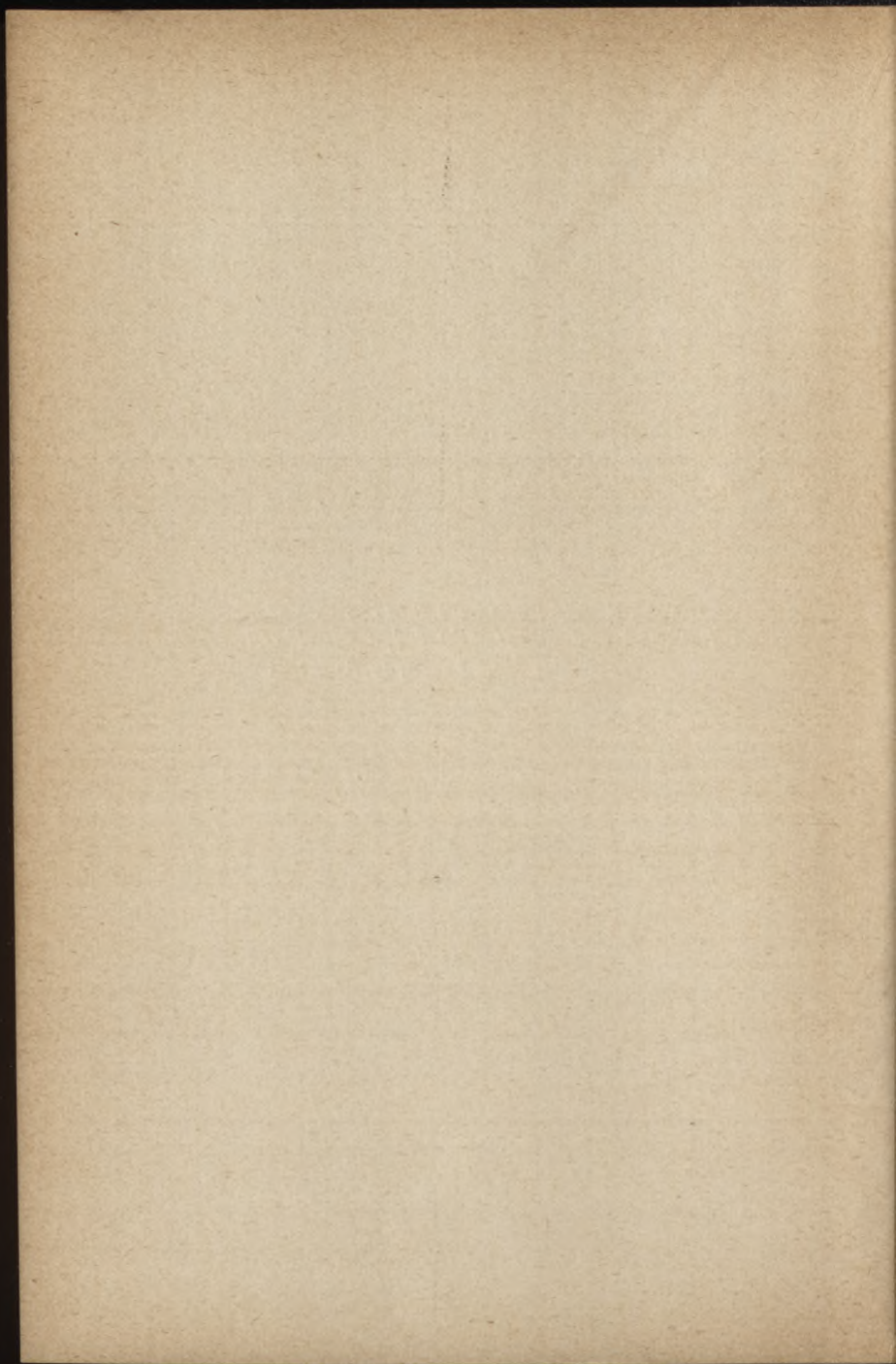

Ajánlom ezt a könyvemet: nagyapámnak, Francesco Nitti doktornak, a carbonárónak és liberális politikusnak, akit 1861-ben meggyilkoltak a Bourbon-reakció idejében a szabadságért; két fiának, akiket 1848-ban üldöztek, elítéltek és száműztek; édesapámnak, a liberális eszmék névtelen és buzgó harcosának, 'a „Giovane Italia“ tagjának, Mazzini „Szent Falanxa“ felsőbb tribunjának és Garibaldi katonájának, aki végigharcolta Olaszország függetlenségi harcait; Vincenzo fiamnak, aki 16 éves korában önként ment a háborúba, azzal a hittel, hogy a népek szabadságáért és Itália demokráciájáért harcol.

„Umana libertà : come sei cara !“ . . .
(„Emberi szabadság: mily drága vagy!“ ...)
Leonardo da Vinci.

I.

Jól emlékszem még arra a hosszú beszélgetésre, amelyet sok évvel ezelőtt folytattam W. E. Gladstone-nal, olaszországi útja alkalmával, amely, azt hiszem, az utolsó utazása volt. Már nagyon öreg volt és kijelentette azt a szándékát, hogy visszavonul a politikai élettől. De még nagy volt a szellemi frissesége és meglepő, ékesen szólásának az ereje. Mint az öregek, akik intenzív életet éltek, ő is szeretett mesélgetni. Minden áron olaszul akart beszélni és az erőlködés, mellyel a szavakat kereste, még nagyobb érdekességet kölcsönzött elbeszélésének. Elbeszélte, hogyan élt Nápolyban az 1848-iki eseményekre következő időkben, beszélt arról, hogy menyire érdekelte a liberálisok diadala és hogyan iparkodott megakadályozni a büntetések végrehajtását és az üldözéseket. Amikor visszatért Angliába, nagy közönyösséggel találkozott és fölötte nehéz munkájába került, hogy az angol közvéleményt föllelkesítse az olasz ügy érdekében. De, bár a konzervatívok szinte ellenséges közömbösséggel álltak útjában, mégis sikerült fölizgatnia az angol közvéleményt az olasz reakció és legkivált a Bourbonok ellen.

— Nem birtam belenyugodni, — mondta — hogy szolgaságban és pedig közönséges szolgaságban lássam ezt a nagy népet. Semmi sem ér föl a szabadsággal és szabadság nélkül lehetetlen minden nagy vállalkozás.

Aztán hozzátette:

— A szabadság olyan, mint a levegő. Csak akkor érezzük a szükségességét, amikor fogyni kezd. Igaz, hogy meg lehet élni kevés levegővel is, például, a bányában, vagy a börtönben. De az élet örömét és az egészséget csak ott érezzük, ahol a levegő tiszta és szabad. Egy nemzet se tud nagyot alkotni szabadság nélkül.

Sok évvel azután, 1912-ben, kereskedelmi miniszter voltam és együtt nyaraltam a vallombrosai erdőben kollégámmal, di San Giuliano márki külügy-miniszterrel. A márki elegáns és kifinomult szellem volt: a politika nem vett el tőle semmit abból a görög kultúrából, melyet szülőföldjétől örökölt, az Etna tövében. Többet vitatkoztunk a költészetéről és művészetéről, mint a politikáról és különös kedve telt abban, hogy, amikor az erdőben sétáltunk, hosszú részleteket idézett Shakespeareből és Goetheből, akiknek írásait bámulatosan ismerte. Egy este nagy izgalomban találtam, teljesen el volt mélyedve Wagner Richard levelezésébe. Sok évvel ezelőtt vendégül látta Wagnert villájában az Etna lábánál és a nagy mester hosszú levelekben írta meg mindazokat az érdekes dolgokat, amelyekről együtt beszélgettek. Egyik este Garibaldiról folyt a vita, aki 1848-ban, Róma védelme közben, igyekezett elkerülni még saját embereinek veszedelme árán is azoknak az ellenséges állásoknak az ágyúzását, amelyek kárt tehetek volna a világhírű műremekekben. Wagner halatlan méregbe jött és fölkiáltott: — Ugyan mit érnek a műremekek? Mily hitvány dolog a művészet, szabadság nélkül!

San Giuliano azt mondta, hogy sohase látta Wagnert ennyire ingerültnek. Ilyen volt talán Beethoven is, a zene isteni zsenije, aki ugyancsak így érezte a szabadságot, amelyről ő — a vérbeli demokrata és köztársasági — vallásos tisztelettel beszélt.

Ezek a régmúltból visszajáró emlékek és a demokrácia és a béke szolgálatában eltöltött egész életem, még sokkal jobban éreztetik velem a szabadságnak azt a válságát, amely most Európa civilizációját és egész életét fenyegeti.

Szabadság? . . . sokan mosolyognak. — Demokrácia? . . . sokan nevetnek. — A parlamentek? . . . nincs senki, aki ne beszélne rosszat a parlamentekről, legkivált azok, akik csalódtak valami ambícióban és vagy nem jutottak be, vagy hasztalan iparkodtak bejutni a parlamentbe.

Pár évvel ezelőtt, a háború alatt, azt mondtuk, hogy Európa két részre van osztva. Az egyik rész — ez volt az entente — küzdött a másik résszel, — a központi hatalmakkal és ezek szövetségeseivel — hogy megvédje a szabadságot, melyet a centralizáló és uniformista németiség fenyegetett. Ez a megkülönböztetés meglehetősen önkényes volt. Az entente-nak több, mint a felerésze a cári Oroszországból került ki, ahol a szabadságnak jóformán még a csirája sem élt: mert a betegesen misztikus cárnak gyöngé és kegyetlen uralkodása volt az igazi és legmélyebben fekvő oka mindazoknak az eseményeknek, amelyek oly végzetessé váltak Európára és az egész világ civilizációjára.

Am a háború eredménye az lett, hogy a kontinentális Európának mind a két fele elvesztette, vagy kockáztatja a szabadságot.

Oroszországban és Olaszországban most kisebb-ségi kormányok vannak, amelyek, ellentétes célok érdekében ugyan, de mégis az erőszakra támaszkodnak és gőgös megvetéssel nyilatkoznak a liberális intézményekről. Diktatura és reakciós kormány van különböző formában Spanyolországban, Törökországban, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Lengyelországban, Portugáliában és Görögországban. A Magyar-Osztrák Monarchia területén tá-

madt utódállamok egyikében sincsen szabadság: de nincsen szabadságuk azoknak a nagy néptömegeknek sem, melyek a különböző nemzetiségeket képviselik. Etnikus többségek gyakran nyomnak el kisebbségeket, néha pedig kisebbségek igáznak le többségeket.

Nagy-Britanniában, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, a Skandináv államokban, sőt magában Németországban is, úgy látszik, hogy a demokrácia és a liberális intézmények véglegesen biztosítva vannak és nincs mitől féltetni őket.

De ezekben a régi demokratikus államokban sem hiányoznak a reakcionárius pártok, amelyek erőszakra alapított kisebbségi kormányokra, vagyis többé-kevésbé burkolt diktatúrára törekszenek.

Franciaországban és Németországban vannak pártok, amelyek nyíltan is hirdetik a reakció összes elveit, az antiszemitizmust, a militarizmust, a visszatérést a monarchikus formára és oly államrendszerekre törekszenek, amelyekről azt hittük, hogy régen el vannak temetve.

De, ami a legnagyobb képtelenségnek látszik: magában Angliában is vannak oly csekély kisebbségek, amelyek látszólag jóindulattal támogatnak oly mozgalmakat, amelyek éppen nem alkalmas angol „beviteli cikkek”. Vannak konzervatív ujságok is, amelyeket mintha a régi rendszer reakcionáriusai írnának, akik — nem mervén magasztalni az erőszakot, mint kormányrendszert egy olyan liberális országban, aminő Nagy-Britannia — arra szorítkoznak, hogy azokban az országokban magasztalják és védelmézik, ahol ez a rendszer uralkodik.

Még a liberális országokban is gyakran látjuk, hogy tiszteletben részesülnek a leghamisabb elvek: az erő imádása, a nemzeti állam kultusza (melynek kötelességévé teszik a szociális élet törvényeinek előírását), a parlamentnek néha burkolt, néha nyílt

megvetése. Ezek mind — többé-kevésbé jól álcázott elvei a régi abszolutizmusnak.

A nemzetek ma már nem küzdenek az uralkodók hatáskörének megszorításáért, mint a régi demokráciák hajnalán. Uralkodók szinte már nincsenek is és egyéni tevékenységük, néhány ország kivételével, nagyon is korlátolt. Ellenben a liberális nemzetek kénytelenek vakmerő és zavargó kisebbségek ellen védekezni.

Vannak vörös kisebbségek, amelyek veszedelmet jelentenek; de ezek reakciót ébresztenek magukban a munkás-osztályokban is, és úgy szólván sehol sincs lehetőség arra, hogy győzhessenek. Gyakran okot és ürügyet adnak fehér kisebbségek szervezkedésére, amelyek aztán vagy támogatást, közvetlen vagy közvetett segítséget kapnak a gazdag osztályoktól, legkivált a háborús gazdagoktól.

Ezek a háborús gazdagok a legerkölcstelenebb társadalmi osztály egész Európában. A gazdagság is megköveteli a jó nevelést. Aki gazdag, meg kell, hogy szokja a gazdagságot, mert másképp közönséges lesz. Már pedig az új gazdagok nem ismerik a skrupulusokat és fogalmuk sincs a törvényről. A korrupció szülte őket s ezért szeretik terjesztetni a korrupciót. Vagyonukat embervérből gyúrták, de sokkal gyakrabban csalással és kalandos spekulációval szerezték. Ismerek sokféle, különböző fajtát, de valamennyinek fogyatékos az erkölcsi érzéke.

Egyiket a legfölmagasztaltabbak közül figyelmembe ajánlták, mint gyanús egyént, amikor kormányon voltam és bent ültem a legfelsőbb haditanácsban, a világháború legnehezebb időszakában. Az egyik szövetséges nagyhatalom követe tudomásomra is hozta azokat a tekervényes ravaszkodásokat, amelyeknek révén alaposan lehetett gyanúsítani ezt az embert, hogy titkos érintkezést tart fönn az ellenséggel. A háború után, amikor végzetetlen gazdag lett,

ugyanaz az ember szította, irányította, izgatta a reakció minden vállalkozását és támogatta, inspirálta a leggonoszabb sajtót.

Ritka eset, hogy a nép őszintén gyűlölje azt a vagyont, mely munkából származik, aminthogy nem ellensége azoknak a hagyományos vagyonoknak sem, amelyeknek tulajdonosai nagynevű ősök utódai. Mert azok a férfiak, akik munkásságukkal gazdagították magukat és hazájukat, majdnem mindig megnyerik még az ellenfeleik tiszteletét is. De ezek a roppant vagyonok, amelyeket a háború teremtet meg, mindig valami visszatetszést ébresztenek a közvéleményben. Az új gazdagokban senki se bízik és ők se bíznak senkiben: ezért hajlandók segíteni és támogatni minden reakciós vállalatot és a sajtójuk gyakran éppen ezért a leggonoszabb.

Különös légkör támadt a háború után. Bizonyos gyakorlati nyugalom, amely hajlandó elfogadni minden olyan rendszert, mely a meglevő állapotoknak biztosítéka.

Egyetlen egy század alatt lesiklottunk lord Byrontól, aki kész volt meghalni a görög nemzet szabadságáért, — Garibalditól, aki mindig készen állt, hogy hareba szálljon minden nép szabadságáért — az ideálisták és a francia romantikusok csodálatos táborától, amely mindig kész volt a legfőlségesebb emberi vállalkozásokra, — lesiklottunk a reakciós kalandok pénzügyi támogatóihoz.

Tiszteletbe jutott az abszolút kormányok régi hipokrizise is. Harminc évvel ezelőtt minden nemzetet lázas izgalomba hozott, ha csak egyetlen ország szabadsága ellen kíséreltek is meg merényletet: valamennyi országban mindig akadtak fiatalemberek, akik készek voltak meghalni a szent ügyért. Ma viszont a közömbösség udvariassági kódexe van divatban: a nemzetközi cinizmus szabályai uralkodnak a jó társaságban. Ha elhanyaglik valamely nemzet-

nek a szabadsága, — ha bárhol visszaállítják az abszolutizmust, — ha nyíltan proklamálják az erőszak elvét: mindjárt előállnak az arany-szabállyal, hogy belső politikáról van szó, amibe se bele avatkozni, se pedig vele foglalkozni nem szabad.

Ott is, ahol nincs veszedelemben, válságba jutott a szabadság.

Meg kell állapítani a válságot, hogy lássuk, vajjon átmeneti-e, vagy csak a háború utáni állapotok következménye és nem képviseli-e a modern életnek állandó vagy legalább tartós reakcióját?

A háború nemcsak az erőszak szellemének nagyobb mértékét váltotta ki minden nemzetben, hanem azt az állapotot is, mely hajlamossá tesz az egyéni akcióra és legkivált a színpadiasságra. Szükség van a hősré, a látványosságra, azokra, akikről Bacon azt mondta, hogy: „idola theatri“, azaz: színházi bálványok.

A demokrácia unalmas az ő szabályaival és azzal, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő. Ugyan mit csodálhatunk meg a parlamentben, akár a legjobb parlamentben is? . . . Amivel szemben nagyon sokan vannak, akik várják a legendás hős megjelenését, — a váratlant, a látványosságot: a forradalmi hőst vagy a reakciós hőst, — nem fontos akárkit: de kívánják a látványosságot.

A nagy nehézségekkel szemben minden józan és okos ember igyekszik egyesíteni saját erőfeszítéseit a többiekével a közös érdekért. De a régi klerikális nevelés kissé hozzászoktatott bennünket a csodához. A forradalom, éppen úgy mint a reakció: „laikus“ csoda a tudatlanok számára. Ha politikai vagy gazdasági válság van: mindjárt várják a csodát. Irtóznak a gyakorlati eszközöktől. Gondviselészerű politikusokról beszélnek, akik meg tudják ragadni a helyzet tengelyét. Az előre nem látottnak, az ismeretlennek, a színpadias válságoknak ez a szükséges-

sége adja a mai idők legnagyobb gyöngeségét s egyúttal a liberalizmus legnagyobb veszedelmét. Még a demokratikus államokban is vannak polgárok, akik hajlandók lemondani szabadságuk egy részéről a hős javára.

És ez a hős gyakran csak kalandor vagy személyvesztő, mert a modern nemzeteknek nincs más menedékük, mint amit a rend és a demokrácia, vagyis a liberalizmus nyújt nekik.

A liberalizmus a legjobb biztonsági garancia a népek számára: de a nagy háború mindig előkészíti a politika állhatatlanságát és a társadalmi felfordulást. Most van ideje, hogy reáemlékezzünk azokra a szavakra, amelyekkel Xenofon, kora nagy háborúinak vezére és szemtanúja, Krisztus előtt néhány száz évvel bevezette Cyropaediáját:

„Számba vettem egy napon, hány demokráciát forgattak fel olyan férfiak, akik jobban szerettek egészen más kormányformát; hány monarchiát és oligarchiát döntöttek romba a néppártok; hány nagyravágyót fosztottak meg a legfelsőbb hatalomtól, akik azt bitorolták; és hogyan csodálták azoknak szerencsését és ügyességét, akik hatalmon tudtak maradni bármily kis ideig. És megfigyeltem azt is, hogy a magánemberek házában, akár népes családok voltak ezek, akár pedig csak néhány tagból állottak: a ház urai még e kis számú háznépnek se tudtak parancsolni“.

A liberalizmus hanyatlásával megfogyatkozik a közbiztonság is és az emberek annyira fölizgulnak, hogy még meglátni se akarják az igazságot. Xenofonnak igaza volt, mikor azt mondta: „E megfontolások után arra a meggyőződésre jutottam, hogy nics nehezebben kormányozható állat az ember számára, mint maga az ember“.

Csak a liberálizmus fejleszthet ki minden tehetőséget és biztosíthatja a kormányok állandóságát.

II.

A liberálisizmusnak ezt a válságát könnyű volt előre látni.

A modern államok nagy háborúit, amelyeket már nem zsoldos hadseregek vívnak, hanem egész nemzetek, mindig forradalmak és reakciók követik.

A bűnözők és a betegségek társulásra törekszenek; a nagy emberi szerencsétlenségek is törekszenek hasonló társulásra. A szentírásban a háború, az éhség és a dögvész, mint az Isten ostora, egymást követik vagy egyszerre lépnek föl. Minden háborút, amely nagy embertömegeket zúdított egymásra, mindig nagy felfordulások követtek.

A napoleoni háborúk és az 1914—1918-iki világháború közé eső időben legnagyobb volt az 1870-iki francia-porosz háború. De ez mindössze csak két hónapig tartott. A két ellenfél halottjainak és sebesülteinek összes száma még annyi se volt, mint amennyi halottat egyedül Olaszország vesztett a világháborúban. Az egész háború alatt kevesebb ágyúlövés esett, mint a világháborúban egyetlen egy nap alatt. A legyőzöttre kivetett hadisarc csak ötmilliárd volt, a győztes foglalása rövid ideig tartott és nem járt következményekkel. Nagyon korlátolt háború volt tehát, mind kiterjedésében, mind pedig következményeiben.

És Franciaországban, a legyőzött államban, mégis nagy kommunista-mozgalom támadt: a párizsi

kommün, a monarchikus államforma bukása, hosszú és elkeseredett küzdelem a demokrácia és a reakciós szellem között. A demokráciának, hogy megszilárdulhasson, hosszú ellentállásra volt szüksége és komoly válságon esett át.

Poroszországban, a győztes államban, miután végrehajtotta a „Német Egységet“, váratlanul heves fejlődésnek indult a szocializmus és, mint osztályellentétek: a militarizmus és az imperiálista politika. Mélyen szántó kulturharc tört ki, összetűzések a katolikus egyházzal, a vallási türelmetlenség új formája és sokkal nagyobb társadalmi ellentétek ütöttek fel fejüket, mint a háború alatt.

A háború, mivel roppant embertömegeket mozgató meg, kikerülhetetlenül fölízgatja a szellemüket, hozzászoktatja őket az erőszakhoz és forradalmi megmozdulásokat vált ki. A fenyegető forradalom a reakció felé löki a gazdagokat, a félnkeket és az ingadozókat. Így következnek egymásra gyakran forradalmak és reakciók.

Abban az ösztönös ellenszenvben, melyet az alsóbb néposztályok éreznek a háborúval szemben, benne van saját veszedelmüknek a megérzése.

Az európai háború, bárki akarta is, a legostobább és a legbűnösebb háború volt, melyet az emberi civilizáció feljegyzett. De egyúttal a leghitványabb, legembertelenebb, a legkárosabb is volt, mert az embereknek, az emberi vagyonnak és gazdagságnak legnagyobb tömegét pusztította el. Mindenek fölött pedig európai polgárháború volt, amely csaknem egyforma mértékben tizedelte meg a győzőket és legyőzötteket: és mindenki veszített benne valamit, — vagyont, belső békét, szabadságot. Nem lehet szomorúság nélkül leltárt készíteni a veszteségekről. És ebben a leltárban az erkölcsi eszmék megfogyatkozása még sokkal nagyobb kár, mint a gazdasági javak pusztulása.

Kit terhel a felelősség ezért a borzalmas össze-
tűzésért?

A versaillesi béke és a rákövetkező többi békék
korrigálni akarták a történelmet és kényszerítették
a legyőzötteket annak kijelentésére, hogy a felelős-
ség kizárólag Németországot és szövetségeseit ter-
heli.

Még ha elfogadjuk is, hogy Németországa a leg-
nagyobb felelősség (és nem volna igazságos: se
tagadni, se csökkenteni ezt a felelősséget), ma már
minden komoly politikus és minden történet-tudós
egyetért abban, hogy a felelősség nem lehet egy-
oldalú, mert többé-kevésbbé mindenki felelős: nagyobb
mértékben Ausztria-Magyarország, sokkal nagyobb
mértékben Oroszország, — vagyis éppen az a két
állam, amely belpolitikai okokból, előbb vagy utóbb
kénytelen lett volna háborút indítani. És az igazság,
mely kiviláglik valamennyi diplomáciai okmány-
ból, az, hogy a háborút lehetett volna késleltetni, de
megakadályozni nem; és hogy mindnyájan bűnösök
benne, bár nagyon különböző mértékben, mert
— ahogy Lloyd George mondta — úgy botlottunk
bele a háborúba, hogy észre se vettük.

De föltétlenül meg kell állapítanunk, hogy a
felelősség nem annyira a nemzeteket terheli, mint
inkább néhány embert. Az európai alkotmányok
még a háború és a mai reakciók előtt is olyan szer-
kezetűek voltak, hogy a nemzetek semmiféle ellen-
őrzést nem gyakorollhattak parlamentjük útján a
kormány működésére.

Az európai történetírók szeretik úgy föltüntetni
az eseményeket, mint nagy egységek megnyilat-
kozásait: aminők Anglia, Franciaország, Német-
ország, Oroszország, Olaszország, stb. Ezekben a
földrajzi fogalmakban azonban, amelyek mind
etnikus alakulások gyümölcsei, van bizonyos hatá-
rozatlanság. Mert igen csekély kisebbségek — néhány

angol, francia, német, orosz, osztrák és olasz politikus döntötte és határozta el a háborút.

A három nagy kontinentális birodalmat, Oroszországot, Németországot és Ausztria-Magyarországot kis csoportok kormányozták: a külpolitika teljesen az uralkodókra volt bízva, ezeknek néhány bizalmas emberére, csekély számú katonai méltóságra. És mily közepszerű férfiak voltak ezek! Sokat ismertem közülük és sokkal bizalmas viszonyban is voltam. Ausztria-Magyarország agg uralkodóját oly emberek vették körül, akik nagy részének se tekintélyük, se komolyságuk nem volt. Lehet, hogy ő békét akart, de mind szorították őt a háború felé. Hogy megérthessük a tragédiát, ismerni kellett az olyan embereket, mint Berchthold. Annyi intelligenciája és komolysága, sőt az élet megértésének még az a méltósága se volt meg benne, hogy hasznosan vezethetett volna egy tíz munkással dolgozó műhelyt: és ez az ember egy ötvennégy millió lakosságú birodalom sorsát intézte és döntötte el! Talán II. Miklós, a misztikus, konok, babonás orosz cáár is akarta a békét és akarata ellenére rántották bele a háborúba. De mi volt az ő gyöngye akarata oly férfiakkal szemben, mint Nikolajevics nagyherceg és oly lelkiismeretlen kalandorokkal szemben, mint Szaszanov és Izvolszki? Kevés kivétellel ugyan mik voltak intellektuális és politikai érték szempontjából azok a férfiak is, akiket II. Vilmos a maga végtelen és pöffeszkedő közönségességében vezető állásokba ültetett?

Minden abszolút hatalom visszaélésre és korrupcióra törekszik: a három nagy európai birodalom tehát, amikor egymással szembe került, szükségképen a háború felé sodródott. Talán nem is egészen 20–30 ember határozott több, mint háromszáz millió ember sorsáról — és megegyezéseikről, összetűzéseikről, működésükről, kísérleteikről, esetleges pénzügyi speku-

lációjukról, nemcsak hogy a polgárok milliói nem tudtak, hanem a legműveltebbek, sőt gyakran még maguk a miniszterek se.

De a demokratikus államokban is a parlamentek és néha a miniszterek nélkül határozták el a legveszedelmesebb kalandokat és a parlamentek csak ratifikálhatták a már végrehajtott eseményeket.

Olaszországban nemcsak parlamenti határozat nélkül, hanem a minisztertanács tudtán kívül rendelték el a libiai katonai akciót, mely maga után vonta az olasz-török háborút, majd később a két balkán-háborút, amelyek aztán végül előkészítették a nagy európai konfliktust. Olaszország 1915-ben is a minisztertanács határozata nélkül avatkozott bele a világháborúba.

Magában a demokratikus Franciaországban, — noha százados parlamenti hagyományai vannak, — se voltak mindig ismeretesek a parlament előtt azok az okmányok, melyek irányt szabtak a külpolitikának; ezeket néha csak nagyon kevesen ismerték. Talán csak egyedül az Észak-Amerikai Egyesült Államok alkotmánya szab határt az elnök és államtitkár hatáskörének a külpolitika tekintetében s ez a határ legalább azt akadályozza meg, hogy egyéni akciókból kifolyólag háborús kalandok nem kezdhetők.

Használtak-e valamit a háború tapasztalatai? Lejárta-e már magát a titkos diplomácia korszaka? Nem kell-e már többé félnünk egyéni akcióktól? Nem köttetnek-e, a Népszövetség dacára oly szerződések és megállapodások, amelyek új háborúkat készítenek elő?

Nem merném állítani.

Tíz millió embert öltek meg; több, mint ezer-négyszáz milliárdot pazaroltak el; a sebesültek és esonkák vagy bénák óriási tömege csökkentette Európa termelő erejét; az európai kontinenst balká-

nizálták és Európa már nem az a földrész többé, ahonnan a világ életének lüktetése kiindul. Mind ez néhány ember munkája volt. A nemzetek még e hosszú háború után se gyűlölik egymást és ha nem dolgozna a gonosz sajtó s ha nem volnának még mindig fölszínen sokan azok közül, akikre a felelősség legnagyobb terhe nehezedik, a békére irányuló kísérlet nagyon is hajlamosnak találná a lelkeket az egyesülésre.

A nagy demokráciák, miután biztosították a belső szabadságot, el lévén foglalva a gazdasági küzdelmekkel már a háború előtt is, nem sok fontosságot tulajdonítottak a külpolitika problémáinak. Pedig a külpolitika tévedései okozták a háborút és a háború okozta a szabadság és a demokrácia válását.

Ameddig a háború veszedelme állandóan fenyeget, fenyegetve van a liberálisizmus is. Az állam ilyenkor hatalomra és nem fejlődésre törekszik. A közbiztonság föladatát ilyenkor még a társadalmi összhangnak is fölébe helyezik.

A békéért dolgozni annyi, mint a liberálisizmusért küzdeni. A nemzetek egyesülésének érdekében dolgozni annyi, mint harcolni a demokrácia diadaláért az egyes nemzetek belső életében.

A reakciónak és a fölfordulásnak megdőbbségtűneménye, mely különböző formákban kissé mindenütt mutatkozik, mindenütt ugyanazokra az okokra vezethető vissza.

Azt hittük, hogy le fogjuk verni II. Vilmost, a hencegő katonát, aki ok nélkül és mindig fenyegetőzött kardjával, aki a szentírássra és a reakcióra hivatkozott a „demokratikus métellyel” szemben, aki a vérengző hunnok dicsőségét villogtatta Kinába induló csapatainak szeme előtt. Valóban le is győztük őt és azok a nemzetek verték le, amelyek kijelentették, hogy a liberalizmus és demokrácia elvei-

nek nevében egyesülnek ellene. De Vilmos császár megbosszúlta magát. Mentalitásának mérge nagy részben megfertőzte ellenségeinek a lelkét is. Mert íme: vannak nemzetek, amelyek hirdetik a reakciót, mások gyakorolják és ismét mások óhajtják; még ma is vannak az erőszaknak magasztalói, vannak működő és készülő félben lévő diktaturák. Tíz évvel ezelőtt, a veszély pillanatában, hirdettük a nemzetek egyesülését, a lefegyverzés szükségességét: — hogy a háborúnak kell előkészítenie a békét. Ellenben most sokkal több embert tartunk fegyverben, mint azelőtt; sokkal inkább megoszlottunk és a liberalizmus intézményeinek sokkal több ellensége van most, mint talán egy évszázad óta volt.

III.

Tehát a reakció periodusában vagyunk. Vártuk a demokráciának ezt a betegségét, a szabadságnak ezt a válságát.

Vajjon csak átmeneti jelenségről van-e szó, vagy pedig hosszú tespedés előtt állunk civilizációnk fejlődésében?

Ezekre a kérdésekre megtaláljuk a választ valamennyi európai válságban, amelyek mind nagy háborúk után támadtak. Ha ezúttal a válság nagyobb, a magyarázata az, hogy a világháború is sokkal nagyobb és hosszabb volt és mind kiterjedésére, mind hevességében felülmúlt minden más előző háborút.

Az a nemzedék, amely a háború után sarjadt, úgy látszik, nem érzi a liberáliszmus régi kultuszát, se a demokráciában nincs hite. Minket abban a meggyőződésben neveltek, hogy a szabadság nemcsak szükséges feltétel, hanem minden másnál szükségesebb előfeltétele az életnek. A politikai, gazdasági és vallási szabadságnak olyan elvei éltek harminc esztendővel ezelőtt, amelyekről azt hittük, hogy véglegesen meggyökereztek a civilizáció élén haladó emberiség tudatában. Az egyetemeken és a parlamentekben lelki nevelésünket, politikai szempontból, mind az angol liberális iskola filozófusainak szellemében fejeztük be.

John Stuart Mill könyve, az: „On Liberty“ volt két nemzedékkel a háború előtt a liberális lelkiismeret kódexe. Nem csak úgy tekintettük, mint az angol bölcsesség legszebb emlékművét, hanem Nagy-Britannia gyakorlati szellemének a bizonyítékát is láttuk benne. Meg voltunk győződve, hogy minden fölösleges megszorítás kárral és veszedelemmel jár. Úgy tekintettük a liberálizmust, mint abszolút értéket, az ember egyéniségét pedig érinthetetlennek tartottuk, erkölcsi és szellemi tehetségeinek összhangzó fejlesztésében. Azt hittük, hogy a liberálizmust nemcsak a polgári élet szabályának kell tekintenünk, hanem közös végcélnek is, amelytől függenek az életnek minden más céljai, — lelkiek, polgáriak és politikaiak egyaránt. A vallás szabadsága már nem volt vitás kérdés köztünk. Mindnyájan meg voltunk győződve arról, hogy az emberiség sokkal többet nyer, ha szabadon engedünk gondolkozni, élni és cselekedni minden embert a maga módja szerint, mint hogyha arra kényszerítjük őket, hogy mások módjára éljenek és cselekedjenek. A lelkiismereti szabadság, a foglalkozás, az egyesülés és gyülekezés, a tudomány és a sajtó szabadsága nem volt kétséges vagy vitás kérdés. Mindnyájan azt hittük, hogy semmiféle erkölcsi haladás nem lehetséges a liberálizmus biztosítékai nélkül.

A mi szemünkben semmiféle politikai hatalomnak, még a legtörvényesebbnek sem volt joga, hogy elnyomja a kisebbségeket. A közgazdák a nemzetek egymáshoz való viszonyának alpjául tekintették a gazdasági liberálizmust, mely megszabta a nemzetek és az egyének számára a munka-megosztás törvényeit.

Nemcsak a gondolkodó emberek és a politikusok, — a legméltóbbak erre a névre — hanem a parlamentek, sőt maga a sajtó is átlátták, hogy az emberiség oly nagy erőfeszítései után, a liberálizmus

kell, hogy legyen a legfőbb törvény a nemzeteknek mind belső, mind külső politikájában.

Manapság divat becsmérelni a liberálizmust. Az én ifjúkoromban még a reakcióval vádolt politikusok is mindenek fölött azt igyekeztek bebizonyítani, hogy az átmeneti megszorítások csupán a liberálizmus biztosítására szolgálnak. Emlékszem egy beszélgetésre Crispivel, Olaszország miniszterelnökével, aki akkor már öreg volt és hatalmának tetőpontján állott. Azzal vádoltam, hogy megtagadta múltját és reakcionárius cselekedeteket hajt végre. Cikkeim nagyon fájdalmasan érintették és értésemre adta, hogy rögtön szeretne beszélni velem. Nagyon fölizgatott állapotban találtam őt. Úgy beszélt, mint Clémenceau, kapkodva, de metsző frázisokkal, gyakran nagyon durván és mindig sújtó hatással. Európa politikusai között, már amennyit én ismertem, nagyon kevés hasonlít egymáshoz annyira, mint Crispi és Clémenceau: ugyanaz a rajongó hazaszeretet, ugyanaz a bizalmatlanság és gyűlölet az ellenségek iránt, ugyanaz a feledni nem tudás és egyéni fölfogás, mely csaknem ugyanolyan szavakban is nyilatkozott meg:

— Ön megvádolt azzal, hogy megsértettem a liberálizmust. Ön még fiatal és sok dolgot nem tudhat. Bizonyára nem ismeri az én életemet se, melyet a maga egészében a liberálizmusnak szenteltem. Inkább szeretném szegénynek látni Olaszországot, mint gazdagnak és nem szabadnak. Szabadság nélkül nincsen nagyság. Én akarom Olaszország nagyságát, de mindenek fölött akarom Olaszország szabadságát.

Izgatottan magyarázta az általa alkalmazott intézkedések természetét: azok csak ideiglenes jellegűek és, felfogása szerint, szükségesek voltak. Nem győzött ugyan meg teljesen, de mégis megalázva éreztem magamat fiatalos elbizottságomban az agg

államférfiú fájdalmanak láttára, aki, bár sokszor tévedett, mégis egész életében ugyanazzal a buzgósággal szolgálta hazáját és a szabadságot és nem is esett nehezemre, hogy megmondjam neki: hogy talán túllőttem a célon és tévedtem, de az ő tiszta szándékában nem kételkedtem.

Ezzel szemben, ugyanabban az Olaszországban, a mostani kormány feje a liberálizmus rothadó hullájáról és a demokrácia végéről beszélt és szórólszóra, a legnagyobb túlzásokkal, ismétli ugyanazt, amit mi szemére hánytunk II. Vilmosnak.

Ifjúkoromban a liberálizmusnak kétféle fölfogásával álltunk szemben: az egyik az angol, a másik a francia volt. Az angolok szerint a liberalizmus nem annyira politikai fogalom, mint inkább történelmi tény volt. Minden elméleti formulától függetlenül, az angolok lépésről-lépésre harcolták ki szabdságjogaikat, amelyeket liberális intézményeik alapjává tettek. A franciák számára a liberálizmus észbeli fogalom volt, oly elvek megállapítása, amelyek minden történelmi tény fölött állnak: a korlátozásaitól megszabadított egyén teljes függetlensége. De ez a két fogalom egybeforrott és összeolvadt lelkünkben, úgy hogy a liberálizmus gyakorlata hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy sérthetetlennek tekintsük ezt a legszentebb örökségünket, mely az emberiség emancipációja százados erőfeszítéseinek gyümölcseként maradt ránk.

Még előbb, mint Franciaországban megtörtént az ember jogainak proklamálása, az Északamerikai Egyesült-Államok 1787 szeptember 17-iki alkotmánya volt a modern történelem legnagyobb eseménye. Ez az alkotmány, mely a gyakorlati bölcsesség és idealizmus csodálatos összhangja és akkor született meg, amikor a világon majdnem mindenütt önkényuralom volt, érvényre juttatta a „self government” elvét és lerakta egy nagy köztársaság alapjait. Ez

volt az első nagy köztársaság, mely a modern világban megalakult s példájával és nagyszerűségével felforgatta később a monarchikus eszmét, melyet addig mindennél többre tartottak: — és a monarchiát, amelynek történelmi hivatása még nincs befejezve, majdnem köztársasági rendszerré alakította át, amely formájában Angliában ma is működik.

Azoknak a nemzeteknek, amelyek néhány század óta bizonyos polgári lelkiismeret és jelentős fejlődési fok magaslatára jutottak, most mutatkozott meg először tiszta formában a liberáliszmus alapvető problémája.

Tűrhetik-e haladó társadalmak, hogy egy dinasztia vagy szűkkörű politikai kaszt, irányítson minden társadalmi energiát, vagy pedig ugyanezen közület érdekében nem helyesebb-e, hogy minden társadalom önszántából, a saját szükségleteinek és törekvéseinek megfelelően szervezze önmagát? Ha az önkényuralom elgondolása lehetséges volt a feudalizmus végén, amikor az erős államnak szükségességét mindenki nagyon érezte, ugyanez az elgondolás annál nagyobb képtelenség egy olyan társadalomban, ahol a tőkének és munkának nagy társadalmi erői, nagy ipari erők, nagy sajtószervezetek, lüktető élet és hatalmas eszmeáramlatok vannak.

A dinasztikus atyáskodás és a diktátori hatalmaskodás nem lehetséges és nem állandó az oly polgári társadalomban, mely elérte érettségének megfelelő fokát és önmaga akar oly államot alkotni, mely az ő saját egyéniségének természetes és szerves megnyilatkozása és nem egy kisebbségnek rákényszerített akarata.

A XIX. század, melyet a tudatlanok most gyaláznak és kigúnyolnak, az emberi szabadság, a szabad kereskedelem a nagy találmányok és egyidejű-

leg a nemzetiség elvének és a nagy nemzeti egységek megalakulásának a százada volt. A konzervatívok és a demokrata-pártok között hosszú ideig nem volt vitás a liberáliszmus, a hagyományos vagy bármely társadalmi osztály által megszerzett kormány szempontjából. Anélkül, hogy tagadták volna a liberáliszmust, legkivált Nagy-Britanniában, a konzervatívok igyekeztek megtartani kiváltságait, alkalmazkodván az új formákhoz. A konzervatívok sokáig nem tagadták, hogy minden polgárt megillet a szavazati jog: csak arra szorítkoztak, hogy a szavazati jogot csak olyanoknak szabad megadni, akik erre értelmileg elég érettek (iskolai képzettség) vagy elegendőképpen érdekeltek a társadalmi rend föntartására (magántulajdon vagy járadék). Nem tagadták, hogy minden polgárnak egyforma joga van a közhivatalokhoz; de sok közhivatalra nézve fölállítottak bizonyos előképzettséget és vagyoni cenzust, ami gyakorlati szempontból távol tartotta ezektől a többséget. Nem vonták kétségbe az oktatás hasznosságát; de azt akarták, hogy az oktatás rábízassék a családapák felelősségére. A külső látszat szempontjából nemcsak hogy nem támadták a liberáliszmust, hanem látszólag még ők voltak a leglogikusabb támogatói.

A háború után egyetlen egy nyugati demokráciában se tagadták a liberáliszmust. Kritizálták a parlamenteket, de igyekeztek hozzá alkalmazni őket a társadalmi élet új formáihoz, hogy szervesen beléjük kapcsolódhassanak. Kritizálták a liberáliszmust is, de csak amennyiben a tagadás elvét képviselte és erőlködésük nem a liberáliszmus tagadására, hanem inkább a társadalmi erők szervezésére irányult, hogy mennél hatékonyabbá tegyék a liberális intézményeket.

Angliában, Franciaországban és Olaszországban még húsz évvel ezelőtt is abszurdum lett volna —

nem a liberálizmus elnyomása, hanem már a liberálizmus elméleti tagadása is.

Olaszországban, amely még 1860-ban is számos apró államra volt osztva, már ott élt Giuseppe Mazzini, a szabadgondolkodó, aki minden másnál inkább megteremtette a nemzeti öntudatot. Azt lehet mondani, hogy neki és mindenek fölött neki, ha ugyan nem kizárólag neki köszönhetjük, hogy a nemzeti egység kizárólag gyökeret vert az olaszok öntudatában. Mazzini nemes alak és nagy lélek volt, akiben a mélységes miszticizmus a valóság gyakorlati akciójával egyesült. Úgy írt, mint az apostolok és úgy dolgozott, mint a gyakorlati és tapasztalt összeesküvő.

Mazzini, a szabadgondolkodó és az eszmék terjesztője, Cavour, a nagy miniszter és realista szellem, sokáig éltek Angliában és a liberális angol iskolától nemcsak az elméletet örökölték, hanem, ami sokkal több ennél: a szabadság érzését is.

Mazzini, aki megalkotta Olaszország nemzeti öntudatát, lemondván minden megtiszteltetésről, még tulajdon programját és köztársasági ideálját is föláldozta és nem ellenezte a monarchiát, csakhogy meglegyen az egység (ahogy mondta: nem volt se hitehagyott, se lázadó). De a szabadságot még hazájánál is jobban szerette. „Szeretem a szabadságot, — mondta — és talán jobban szeretem, mint a hazámat. A haza szabadság nélkül csak börtön.”

Minden haladás, melyet Európa egy század alatt elért, mindenek fölött a liberálizmus gyakorlatának és tanának a gyümölcse: a szellemi, a lelki és a gazdasági haladás mind. Ha Európának a háború előtt oly nagy volt a gazdagsága és fejlődése, ezt első sorban a szabad intézményeknek, a politikai és gazdasági liberálizmusnak köszönheti.

Még a háborúban is sokkal jobban verekedtek a szabad nemzetek, mint az önkényuralom alatt gör-

nyedők. Elbuktak, egyik a másik után a szabadság hiányának arányában, — először Oroszország, azután Ausztria-Magyarország és végül Németország.

Kétségtelen, hogy sokrendbeli egyéb ok is hozzájárult ehhez a bukáshoz. De mi volt az a nagy argumentum, amelyre támaszkodva sikerült az entente-nak berántania a háborúba először Olaszországot és utána Amerikát? Vajjon Amerika, a háború döntő tényezője, beavatkozott volna-e, ha a szabadság ügye látszólag nem forgott volna veszedelemben?

Még emlékszem, mikor Amerikába mentem, nyomban azután, hogy az amerikaiak is megüzenték a háborút: emlékszem Wilson és legkiválóbb munkatársainak beszédeire. Ha Belgium semlegességének bűnös megsértése Németország részéről súlyos argumentum volt: sokkal súlyosabb volt ennél az, hogy Európa minden nemzetének szabadsága veszedelemben forog. Hányszor megkérdezték tőlem beszélgetés közben: „Hiszi-e, hogy II. Vilmos, ha győzne, mindenütt a saját rendszerét alkalmazná? Hiszi-e, hogy megszűnnének a szabad alkotmányok?”

És most, miután a szabad alkotmányok nevében harcoltak, miután győztek a szabadság nevében és szabad nemzetek segítségével, ugyanazoknál a nemzeteknél reakciós áramlatok mutatkoznak, némánynál eltűnt a szabadság az elnyomó, diktátori kormányok súlya alatt, melyek rég letűnt civilizációkra és primitív népekre emlékeztetnek.

IV.

A liberális eszmének oly sok diadala után tehát a szabadság súlyos válságával állunk szemben, akár a forradalmi mozgalmak következtében, aminő a bolsevizmus, akár a reakcionárius és önkényes mozgalmak eredményeképpen, aminő a fasizmus és a katonai diktatura.

A forradalom és reakció elemei mozognak mindenfelé s a küzdelem inkább e kettő között folyik, mint a liberálisok és a többi pártok között.

Ahol, a háború eredménye folytán, nemzeti irányok és törekvések mutatkoznak, ott a munkáštömegek majdnem mindig forradalmi mozgalmakkal vagy oly féktelen szociálizmussal reagálnak, mely gyakran a kommunizmus formáit ölti fel. Viszont, ahol a nyomor vagy exotikus beszívargások következtében forradalmi és kommunista törekvések mutatkoznak, ott a polgári osztályok iparkodnak reagálni, támogatva és elősegítve a fegyveres reakciókat, amelyek ugyan különböző formákban jelentkeznek, de okai mindig ugyanazok.

A liberálizmus uralma a modern nemzeteknél egyúttal az egészséges fejlődés uralma is; de el kell ismernünk, hogy a háború után kevés ország tudta megőrizni erkölcsi egészségét. Végigsöpört Európán, és még ma is tobzódik az erőszaknak bizonyos mámora. Európának nagyon kevés államában van meg a liberálizmus egészséges gyakorlata: a gazdasági liberálizmus csaknem megszűnt, a vallási szabadság sok országban veszélyben forog, a politikai szabadság naponta válságba kerül. Európában a szétesés folyamata tart. Napról-napra jobban bomlik, apróbb államokra igyekszik szakadni és állan-

dóan szegényedik a védvám-rendszer túlzásai miatt. Kevés országnak van egészséges pénze, a legtöbben a termelés még mindig kisebb, mint a fogyasztás. A háborúból kikerült államok közt még nincs kölcsönös bizalom: mindenütt munkanélküliség, rendzetlen valuta, új háborúk fenyegető veszedelme. A győztesek nem nagyon bíznak a legyőzöttek bele nyugvásában. A legyőzöttek nem nagy meggyőződéssel fogadják el mindazokat a föltételeket, melyeket a győztesek rájuk kényszerítettek. Ebből származik a kölcsönös bizalmatlanság.

Volt egy alapvető tévedés, amely visszahatott egész Európa életére: az Oroszországgal szemben tanúsított magatartás.

A győztes államok, a háború után és Lengyelország veszedelmével szemben, szükségesnek hitték a bolsevizmus letörését minden eszközzel, de legkivált katonai hatalommal. Nemesak hogy hosszú ideig nem ismerték el a moszkvai kormányt, hanem minden módon össze is akarták törni, katonai és gazdasági háborúval egyaránt. Először hadműveletekkel próbálkoztak, előmozdítottak, támogattak, sőt fizettek is fölkelő hadseregeket és egynémely állam annyira túlzásba vitte a tévedést, hogy ezeket a fölkelőket ismerte el a törvényes kormány képviselőinek. Később megkísérelték Oroszország gazdasági elszigetelését. Nem követhettek károsabb politikát ennél, amennyiben egyfelől nemzeti jelleget adtak a bolsevizmusnak, sőt úgy állították be, mint a szláv nemzeti eszme védelmezőjét és másfelől az egész világ munkástömegeiben jogos ellenszenvet ébresztettek az anti-bolsevista politikával szemben. A bolsevizmus ugyanis, miután egész Európának minden kormánya nekitámadt, bizonyos presztizsre tett szert, amelyet pedig nem érdemelt meg a világ proletársága részéről.

De az igazságtalan fegyverekkel megtámadott

bolsevizmus, a maga végzetes elvakultságában, még sokkal igazságtalanabban reagált. Világforradalommal igyekezett földagasztani az orosz forradalmat. És a jogtalan támadásokra még jogtalanabb ellentámadással felelt, igyekezvén behurcolni a kommunizmust mindenhova a forradalmi mozgalmak szításával, támogatásával és finanszírozásával.

Pár évi megtévelyedés után Európa elismerte a moszkvai kormányt és lemondott minden támadó akcióról; viszont a moszkvai kormány má már szintén meggyőződött a világforradalom sikertelenségéről és lassanként kezd lemondani gögös ábrándjairól. De a két akció mérge benne maradt az európai élet szervezetében, ahonnan csak lassanként távolodhatik el. Tény az, hogy minden bolsevik akció csak katonai és nemzeti mozgalmakat szított föl és ezek a mozgalmak viszont csak növelték a demokratikus pártok és a szociálizmus bizalmatlanságát.

Ez egyik fő-oka a liberális eszme elhanyagolásának és azoknak a nehézségeknek, amelyek közt az egészséges liberálizmusnak minden rendszere vergődik. De a liberálizmus válságának vannak még más, nem kevésbé súlyos okai is.

Legsúlyosabbak a békeszerződések. Bármily véleménnyel vagyunk is felőlük, el kell ismernünk, hogy olyan tarthatatlan és bizonytalan állapotokat teremtettek, amelyek nehezé teszik Európa egész életét. Még sok évig lesznek olyan területek, amelyeknek a sorsa bizonytalan, még mindig vannak katonai megszállások, háborús jóvátételek, ellenőrzések, stb. Lehet, hogy mindez talán részben szükséges volt, de senki se állíthatja, hogy növeli az állandóság, a biztonság és megnyugvás érzését.

A háború előtt csak egyetlen egy elszázlótaringiai kérdése volt Európának; ma pedig a Keleten legalább kilenc-tíz van. Nemcsak a németek irreudenta vágyai élnek, hanem ott vannak a magyarok,

a bulgárok és az oroszok is. Oroszország vissza-követeli Kelet-Galiciát és, mihelyt teheti, visszaveszi Besszarabiát. Azon a napon, amikor Oroszország oly helyzetbe jut, hogy katonai akciót kezdet Lengyelország, de legfőképpen Románia ellen, semmi sem fogja föltartóztatni ebben a szándékában.

A háború előtt csak egy Ausztria-Magyarország volt, vagyis csak egyetlen egy olyan állam, melyben különböző nemzetiségek éltek, egy központosító hatalom uralma alatt. Ma pedig hat vagy hét ilyen van. És az ilyen összetételű új államok mindegyikében napról-napra mutatkozik a liberális uralom és a szabad élet nehézsége.

Legszembetűnőbb Cseh-Szlovákia példája. Ebben a fejlődő kultúrországban ugyanis különböző nemzetiségű, nagyon különböző származású nemzetiségi csoportok vannak: csehek, tótok, németek, magyarok és más, apróbb szláv nemzetiségek. A csehek vannak legkisebb számban és mégis az a szándékuk, hogy „nacionalizálják” a területet, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy meg akarják fosztani nemzetiségüktől a többi népeket. Nagy hadseregbe van tehát szükségük Németországgal és Magyarországgal szemben és kénytelenek erőszakos, központosító politikát csinálni. Nagyon gyakran kénytelenek elnyomni a helyi liberálizmust is, rákényszeríteni saját nyelvüket a legyőzöttekre: a szláv nyelvet a turáni eredetű magyarokra és a németekre, vagyis náluknál magasabb kulturájú nagy tömegekre. A csehek intelligens nép és szebb jövőre méltó: vezéreik legtöbbszörre buzgó és tiszteletreméltó hazafiak. De mily nehéz a feladatuk! Az angolok már tudják, milyen nehéz megfosztani nemzetiségétől egy másfajta és különböző vallású népet. Századok állhatatos és szakadatlan munkájával se sikerült legyőzniök az ir ellentállást. Sikerülhet megfosztani nemzetiségüktől alacsonyabb kulturájú népeket, de

soha olyanokat, mint a magyarok és a németek. Már most a cseh kormány politikusai is, noha származásuknál és mentalitásuknál fogva demokraták, szükségből, a „nemzeti eszme“ szolgálatában, mégis gyakran rákényszerülnek az erőszak és a belső polgári szabadság tagadásának politikájára.

Még nagyobb a nehézség Lengyelországban, ahol a lengyel népelemek kisebbségben vagy csak csekély többségben vannak az oroszokkal, a németekkel és a zsidókkal szemben, akikre még mindig igazságtalan bizalmatlansággal tekintenek. Lengyelország reális ellentétben áll Oroszországgal és Németországgal és, dacára a békeszerződéseknek, vagy talán éppen azok miatt, kénytelen fegyverkezni és sok esetben el kell nyomnia a liberálizmust a belpolitikában.

Hasonló a helyzet, noha más arányban, Görögországban, Romániában és több más államban is; a románok kegyetlenkedései Besszarábiában fölháborították az egész civilizált világot.

A szabadság egyetlen biztosítója, a békeszerződések igazi védelme csak a federális alakulás lehetne. De minden győztes csoport, ellenkezőleg, centralizált formákra törekszik és a fajok és a nemzetiségek küzdelme megismétli és állandósítja Ausztria-Magyarország tévedését, mely oly sokban hozzájárult az európai háború kitöréséhez.

Az ingadozó rendszer föntartásának szükségesége parancsolja az állandó nagy hadseregeket, a nagy katonai költségeket, aminek — míg egyfelől árt a demokratikus szellemnek s a középosztályokat a reakció felé, a munkásosztályokat pedig a forradalmi gondolat felé sodorja — másfelől az a következtetése, hogy fokozza a kölesönös bizalmatlanságot, elmérgesíti a pénzügyi bajokat és megakadályozza a nemzetek gazdasági szanálását, amit a háború kegyetlenül megviselt.

V.

A liberálisizmusnak és a demokráciának e nemzetközi vergődése miatt minden ország belsejében kedveznek a föltételek a nemzetiségi eszme és a reakció fejlődésének a polgári osztályoknál és a szocializmus és kommunizmus megerősödésének a munkásosztályoknál. Ezek az ellentétes mozgalmak ugyanabból az aggodalomból indulnak ki s azzal fenyegetnek, hogy Európát a forradalmak és háborúk sorozata felé sodorják.

Nehézség nélkül megállapíthatjuk, hogy ha megvolnának a valódi és tartós béke föltételei, a vörös és fehér agitáció elvesztené minden jelentőségét. Ha a szocializmusnak és nacionalizmusnak oly kevés a sikere Amerikában és Ausztráliában és a még fiatal gyarmatokon, ennek oka legfőképpen az, hogy senki se hisz a háború lehetőségében. Ezekben az országokban előfordulhatnak a rajongó hazaszeretet különböző formái és alakulhatnak nagy és hatalmas munkás-demokráciák, de sohase olyan szocializmus, mely megtagadja a hazát, vagy olyan nacionalizmus, mely más nemzetek gyűlöletéből él. Jó ideje már, hogy egy mélyen gondolkodó francia filozófus, aki még a paradoxonjaiban is érdekes, — Proudhon — a legmeggyőzőbben bebizonyította, hogy a háború mindig magával cipeli a forradalmat. Hozzá tehetjük, hogy a forradalmak viszont majdnem mindig a reakciót cipelik magukkal.

A liberális világnak nem csekély felelőssége nehezedik a szociálizmusra is. A szociálista írók nagyon sokáig túlozták a liberálizmus hibáit és a szabadság gazdasági uralmának felelősségét. Marx csak azért szórta tele írásait rokonszenves frázisokkal az arisztokrácia és a régi konzervatizmus iránt, hogy a kritikának annál nagyobb erejével támadhassa a plutokrata burzsoáziát. De azért semmivel sem csökkentette írásainak káros hatását a tömegekre. Még csak pár esztendővel ezelőtt is G. Sorel, aki a forradalmi szindikálizmus apostola volt, nem titkolta rokonszenvét a francia monarchikus kormányok iránt. A burzsoázia kritikája mindig a legképtelebb túlzásokra vitte a szociálista írókat a liberális iskolával szemben.

Marx katasztrófális elmélete az erőszakosság felé hajlította a szociálizmust. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy nemcsak a vörös forradalmat Oroszországban, hanem a fehér reakciót is Olaszországban régi forradalmi szociálisták vagy kommunisták csinálták s ez magyarázza meg, hogy az olasz fasciszták és nacionálisták legnagyobb része miért került ki a forradalmi szocializmusból.

Nagyon jól tudom, hogy Marx dicsőítette a francia forradalom elveit is, melyeket úgy tekintett, mint félelmetes mértföldköveket a proletáriátus útján. De tudom azt is, hogy az ő felfogásában a francia forradalom eszméi csak átmeneti állapot a proletáriátus forradalmában és hogy, ugyancsak az ő felfogásában, a végleges válságnak szükségképpen forradalminak kell lennie és alapja nem lehet más, mint a proletáriátus diktatúrája.

Ha megadunk is minden tiszteletet Marxnak, mint hatalmas, gondolkodó elmének, mégis el kell ismernünk, hogy a tudományos kritika már ledöntötte elméletének fellegvárát, úgy hogy csak nagyon kevés maradt meg az ő nagy munkájából.

Az érték és az értéktöbbség elmélete, a profitnak eszökkenő iránya, a történelem mint osztályharc és a történelmi materializmus: mind olyan elméletek, amelyeket a történelem és a kritika már teljesen lerombolt.

Az ősi kommunizmus pusztulása után Marx az emberiség történetében csak szakadatlan küzdelmet látott, melynek, a rabszolgaságok, a jobbágyságon és a munkabéren át, szükségképpen a végleges kommunizmushoz kell vezetnie az emberiséget. Szinte vallási, rajongó látomány volt ez, melyben nagy része volt a zsidó szellemnek, mely a több, mint kétezer éves üldöztetés folytán nagyon sokkal járult hozzá a világ nyugtalanításához és a szomorúsághoz. De Marx apokaliptikus víziójának szükségképpen a liberális szellem eszökkenésére kellett vezetnie s ezzel kapcsolatban az erőszak fogalmához, az erő tiszteletéhez, amely akkor sem szűnt meg erőszak és erő lenni, amikor a proletáriátus szolgáltatába szegődött.

A szociálista szervezkedés, mely az ország belsőjében az osztályharc elvén nyugszik, olyan sajátos mentalitást szült, mely az erőszak felé hajlik. Amidőn a politikai küzdelem átalakult gazdasági harcá, arra kényszerítette a szociálizmus ellenfeleit, hogy szintén osztály-párttá szervezkedjenek s ily módon lefokozta a szélesebb körű és egyetemes politikai koncepció érzését. Ha a szociálizmus, egyesítvén minden dolgozó munkást, hatalmasan hozzájárult is ezeknek emelkedéséhez, másrészt nagyon lefokozott minden ideális fölfogást a maga gyakorlati materializmusával.

A szociálizmus állandóan a hatástalan partikularizmus és az apokaliptikus erőszak ellentétében vergődik. A liberálizmust úgy tekinti, mint a burzsoá-érdekek kifejezését, amivel leszállította a liberálizmus értékét és tiszteletét. Végleges forradalmi

viziója, mely az osztályok eltörlésén nyugszik, nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy, a tömegek gyakorlati nyugodtságával szemben, elhintette vezető embereinek erőszakos ösztöneit.

Marx csatakiáltása: „Világ proletárjai, egyesüljetek“, a gyakorlatban gyakran nem az egyesülés, hanem a bomlás jelszava volt. Hányszor hallottuk méltatlankodva, hogy a forradalmi szocialisták azt hirdették, hogy tulajdon hazájuk kapitalistái sokkal gonoszabb ellenségek, mint a külső ellenségek!

Mindjárt a háború után az erőszaknak hatalmasabb lehellete lobbantotta lángra a szocialista pártok gyűlölködését s ehhez a sajnálatos tényhez nem csekély mértékben járult hozzá Oroszország példája és propagandája. Az orosz kommunista törekvés nagyon sok lelket megzavart és sok lelkiismeretet tévútra vezetett. Emlékezem az olasz képviselőház egyik mozgalmas ülésére a háború után, amikor az egyik, legjobban föltüzelt, de nem a legintelligensebb szociálista képviselő egész csomó katasztrofális eszmét sorolt fel tévedéseinek hosszú sorozatában. Én, aki a kormány padjairól hallgattam a beszédet mint miniszterelnök, nem tudtam elfelejteni, hogy teljes életemben mindig tanulmányoztam a nemzetgazdaságot és ismertem az egész szociálista irodalmat is, úgy hogy nem bírtam viszszafojtani ezt a közbekiálltást:

— Egyetlen elméleti szociálista se mondta ezt: se Marx, se Engels! . . .

Egészen bizonyos, hogy a szónok sohase olvasta, amit mondott és engem se érthetett meg. De a tudatlanok bátorságával és biztosságával vágott vissza:

— Mi nem hiszünk a német elméletekben, csak az orosz szovjet szociáлизmusában . . .

Lehet, hogy a háború talán szükséges, de bizo-

nyos, hogy sohase használ az erkölcsi elvek terjedésének, pedig a társadalmi rend állandósága ezeken nyugszik. Nem igaz, hogy a háború rászoktat a fegyelemre, vagy hogy fölébreszti a rend tisztelétét. Ellenkezőleg: a háború rászoktat az erőszakra és a tömegek lelkében szítja a sötét szenvedélyeket, melyeket a civilizáció, ha nem is irtott ki, de mégis lefojtva tart.

A háborúk, amíg csak kevés számú zsoldos hadseregek vívták, nem zavarták meg túlságosan a gazdasági életet, se maradandó hatásuk nem volt a lelkekre. Most ellenben, hogy egész nemzetek vívják a háborúkat, amikor népek harcolnak népek ellen: tíz millió katona másik tíz millió ellen, minden háborúnak az az eredménye, hogy igazi társadalmi katasztrófákat okoz, fejlesztí az erőszak szellemét, az élet szeretetét munka nélkül és a vagyonyújtést erőfeszítés nélkül.

A legutolsó nagy háború majdnem egyformán káros volt mindenkire nézve és, habár nem egyformán folyt benne a vér: mégis mélyen szenvedtek miatta a győzők, a legyőzöttek és a semlegesek egyaránt. Ahol gazdasági szolidaritás volt a nemzetek között, ott elhintette a küzdelem és fölfordulás magvait; forradalmakat és reakciókat, diktaturát és belső ellentéteket, mindenkiben mélységes elkeseredést szított és a szabadságnak új veszedelmeket teremtett.

VI.

A háború minden országban kifejlesztette a nacionálizmust és megteremtette, ahol nem volt. A nacionálizmus kikerülhetetlen következménye a forradalmi mozgalmaknak: ellenszer és egyúttal veszedelem is, mert bármely nemzetnek a nacionálizmusa idővel fölébreszti vagy megteremti mindazoknak a népeknek a nacionálizmusát, amelyekkel határos és a nacionálizmusnak ez a vetélykedése csak új gyűlölködések támaszt, vagyis új háborúkra vezet.

Hogy mi a nacionálizmus, azt nagyon nehéz megmondani. Mind a mai napig voltak ügyes írói és buzgó terjesztői, de nem volt egyetlen filozófusa, egyetlen teoretikusa sem. Legismertebb teoretikusai mind csak írók vagy regényírók, akik legtöbbször nagyon színes nyelven írnak ugyan, de nincs történelmi tudásuk, se közgazdasági műveltségük. A nacionálizmus inkább valami reakciós állapot, de nem tudomány. Megvanak benne bizonyos régi eszmék és régi tévedések erjesztő elemei, amelyek látszólag már rég eltűntek: megvannak benne az erőszak erjesztői, a reakció szelleme, az antiszemitizmus, az idegen-gyűlölet és a klerikálizmus régi formalizmusa.

A liberálizmus és a demokrácia képviseli a civilizált társadalom egyensúlyának állapotát: a reakció és a szociálizmus pedig a tagadás két szélsőséges formája. Az igazi liberális, aki egyszersem meg-

győződéses demokrata is, sohase lehet se reakcionárius, se forradalmár.

A reakcionáriusokat és forradalmárokat ellenben saját mentalitásuk mindig a végletek felé sodorja. Jellemző, hogy a nacionálizmus és fascizmus Olaszországban nagy részben oly forradalmi szociálisták munkája, akik még csak pár évvel ezelőtt is megtagadták a családot, a hazát és a magántulajdont. Sok politikus, aki ma Európában a „nemzetet“ képviseli, régi szociálista, aki valamikor hevesen izgatta a munkástömegeket, a „nemzetköziség“ érdekében.

A nacionálizmus tehát nem elmélet, hanem csak lelkiállapot: a haza fölmagasztalása más hazák ellen, visszatérés a multhoz, mind a belső, mind pedig a nemzetközi vonatkozásokban.

A haza szeretete szent kötelesség. A nemzet, úgy elgondolva, mint történelmi alakulat és mint a haza alapja, nemes eszme. A civilizáció mai állapotában nem lehet elképzelni semmiféle fejlődést, amely nem olyan csoportokon nyugszik, melyeket a történelem teremtett meg s amelyeket „nemzetnek“ hívunk. Minden nemzetközi munkának, minden olyan kollektív törekvésnek, melyben a nemzetek közösen vesznek részt, előfeltétele a szabad és független nemzetek létezése.

A nacionalisták majdnem mindig ugyanazzal az erőszakkal dolgoznak, mint a forradalmi pártok. Azonosítván magukat a nemzettel, azt a jogot követelik, hogy reakcionárius alapon fölépített társadalmi rendet kényszeríthessenek reá és nemzet-elleneseknek jelentik ki mindazokat, akik nem hajlandók követni az ő elveiket.

A nemzeti állam, ahogy ezt a nacionálizmus elképzei: a többi nemzetek bizalmatlanságán, az erőszak programján és a háború magasztalásán nyugszik. Nem a hazaszeretet ez, hanem mások hazájá-

nak a gyűlölete. Egyetlen nemzeti állam se tud fejlődni, mint szervezet, csak a többi nemzetek rovására. A nacionalizmus az a nemzetnek, ami a bigotizmus a vallásnak: egy nemes eszme degradálása.

Minden nép nacionalizmusa a logikánál fogva hegemoniára törekszik más nemzetek fölött. A nacionalisták minden országban uralkodni szeretnének a többi népek fölött s így a nacionalizmus majdnem mindig átalakul imperiálizmussá, a nemzeti eszme kárára. Tehát voltaképen nem is a nemzet, hanem az állam uralkodik.

Kérdés: Hová vezetnének a nacionalista programmok, ha megvalósulnának?

Ha a győztes németek annektálnák Belgiumot és ráadásul nagy francia és orosz területeket, nemcsak militarista politikát kellene követniök, hanem el kellene fojtaniok minden belső szabadságot is, hogy nacionalizálhassák az annektált területeket. Ugyanez a dolog következne be akkor is, ha a győztes franciák annektálnák a Rajna balpartját, vagyis tizenegymillió németet; Franciaországnak sohase lenne többé békéje és talán szabadsága se. Nem beszélek az olasz nacionalista programról, melynek franciák, németek és szlávok ellen kellene irányulnia, tehát oly erőteljes népek ellen, amelyek nem asszimilálhatók. A győztes nemzetek elkoreszosulnának a heterogén elemek fölszívásával.

Míg tehát a nacionalizmus nemzetközi politikájának szükségképen a háborúra kellene irányulnia, sőt állandóan háborus állapotban kellene élnie, belső politikájának viszont a legreakciósabb erőkre és azokra az osztályokra és csoportokra kellene támaszkodnia, amelyek a szó szoros értelmében paraziták. A német nacionalizmus első sorban a porosz „junkerekre“ és a háborus nehézipar gazdáira támaszkodott s igyekezett megteremteni a

„Mittel-Európát“, vagyis a különböző népek erőszakra alapított szövetségét, hogy ennek révén világuralomra jusson. A francia nacionalizmus viszont középkori koncepció, monarchikus és vallásos hagyományokra, sovinizmusra és irodalmi fantazmagóriákra fölépítve. De mindennekfölött monarchikus. Miután azonban nincs komoly jelöltje a monarchiának, — ami természetes is ebben a túlfinomult országban, ahol ritkán csodálnak meg valamit s ahol a túlzásokat könnyen megmosolyogják — miután a monarchiának minden poszibilis jelöltjét nemcsak megmosolyogják, hanem ki is nevetik: a francia nacionalizmus semmi egyéb, mint határozatlan törekvés a bizonytalanul körvonalazott reakció felé. Ki hihetné el komolyan, hogy Franciaország boldogabb és hatalmasabb lenne, mint monarchia? Franciaország határain ott van a három legfontosabb monarchia, amely még megmaradt a kontinentális Európában: az olasz, a belga, a spanyol monarchia. Vajjon Olaszország, Belgium és Spanyolország jobb állapotban vannak-e? És milyen monarchia verhetne gyökeret Franciaországban? Orleánista vagy Bonapartista monarchia? És milyen jó háramlanék ebből Franciaországra?

Az olasz nacionalizmus eszmei szempontból sokkal csekélyebb jelentőségű, mint hogy figyelmet érdemelne. Importált ötlet, amely nem egyezik az olaszok mentalitásával és sohase is öltött pozitív alakot.

A háboru előtt és alatt szemére vetették a német nemzetnek a nacionalizmust és még inkább nacionalista politikusainak a vágyait. De a háború után a nacionalista szellem egy kissé betört minden államba s bizonyos részben következménye volt a háborúnak is. Minden ország, amely különböző nyelvű és nemzetiségű területeket annektált, de-

nacionalizálni törekszik. A csehek iparkodnak legyűrni a tótokat, denacionalizálni a németeket és magyarokat; az oláhok denacionalizálni akarják a magyar, az orosz és a bolgár lakosságot; a görögök a legkülönbébb népeket akarják denacionalizálni; a lengyelek erőszakot használnak, hogy megfosszák nemzetiségüktől az oroszokat és a németeket; az olaszok is denacionalizálni akarják a Felső-Etschmenti németeket. Ezek leggyakrabban ép olyan hiábavaló, mint erőszakos kísérletek, amelyeknek az a végük, hogy szellemi egyesülések támadnak az államon kívül. A nacionálizmus minden államot rákényszerít egyfelől a nagy fegyverkezésre és másfelől a védvámrendszerre. A pénzügyi válság nem enyhül és a termelés és a valuták válsága egyre végzetesebb lesz. Miután a legyőzötteket lefegyverezték, Európában egymillió emberrel áll több fegyverben, mint a háború előtt; új garanciális szerződéseket kötnek: és senkise látja, hogy az egyetlen garancia a lelki lefegyverezésben, vagyis a nacionálista rajongás csődjében van.

Minden nacionálizmus abban a csalódásban ringatózik, hogy járhat a maga útján, anélkül, hogy reakciót ébresztene a többi nemzetekben. Pedig a nacionálizmus — vagyis a bizalmatlanság állandó állapota valamennyi más néppel szemben — csakis bizalmatlanságot ébreszthet a többi népekben is. Természetes, hogy a német nacionálizmus kiváltja a francia nacionálizmust és a lengyel nacionálizmus megteremti vagy elmérgesíti a még szenvedélyesebb orosz nacionálizmust. Ha az olaszok nacionálista kormányt alakítanak, nyilvánvaló, hogy a franciák, a németek és a szlávok is kénytelenek lesznek követni őt ezen az úton.

Attól fogva, hogy Európa hangos lett a nacionálizmus jelszavaitól, valamennyi Európán kívüli nép sokkal bizalmatlanabb lett. Bezárták kapukat

a bevándorlás elől, korlátozták az idegenek gazdasági és jogi lehetőségeit. Ha a földkerekség valamennyi népét megfertőzi a nacionalista mótó és mind igyekezni fognak, hogy elzárják határaikat, akkor első sorban Európa fog szenvedni, mert túlnépes kontinens és kicsiny a területe.

A nacionalista koncepció eredménye a protekcionizmus (védvám-rendszer) és pedig nem az észszerű formájában, melyet már megszoktunk a háború előtt, hanem a türelmetlen protekcionizmus minden hibájával. Minden gyenge és beteg ipar protekciót kér, azzal az ürüggyel, hogy „nemzeti”; mert minden ország szeretné függetleníteni nemzeti iparát a külföldtől. Nagy garra beszélnék „hazai” búzáról, „hazai” vasról, általában „hazai” termékekről. Egyik-másik újságban még azt is olvastam, hogy az olaszoknak arra kell törekedniök, hogy „hazai búzából süssenek hazai kenyeret” . . . Pedig az olaszok aligha érhetik el ezt a célt, mert a lakosság egyre szaporodik, az ország területe pedig kicsiny és legnagyobb részében, az éghajlata miatt, gabona-termelésre nem is alkalmas. De micsoda fontossága volna is ennek az éppen olyan képtelen, mint banális célnak? Amellett, hogy logikátlan, még közgazdaságilag sem helyes. Az olaszok szempontjából az a lényeges, hogy annyiféle és olyan sok termékük legyen, hogy ezeknek kicserélése révén mindent megszerezhessenek, ami az életre szükséges. Kevés olyan ország van a világon, aminő az Északamerikai Egyesült-Államok, Oroszország, Kína stb., amelyek roppant kiterjedésüknél fogva elszigetelt piacok lehetnek és megélhetnek saját termelésükből. A többi államok mind csak árucseréből élhetnek meg.

Vannak országok, és ilyen Olaszország is, amelyekre nézve a nacionalizmus nem pusztán bűn, hanem egyenesen ostobaság is, ami a nemzetekre vonatkoztatva rosszabb, mint a bűn. Olaszországot

minden más államnál jobban megrontja a nacionalizmus, mert csakis árúcseréből élhet meg. Olaszországnak tehát liberálisnak és demokratának kell lennie, ha boldog és erős akar lenni.

Olaszország ma nagy embercsoport: körülbelül negyvenkétfélmillió ember és ezek közt majdnem tízmillió a külföldi.

A területe oly határolt és a mezőgazdasági termelést a félsziget nagy részében annyira megnehezítik a természeti viszonyok (malária, a csapadék szabálytalansága, áradások, szárazság stb.), hogy nem lehet kizárólagosan mezőgazdasági ország. Szükségképpen nagy iparra és nagy árúcserére kell törekednie. Ráadásul máris sűrű népessége körülbelül félmillió emberrel szaporodik évente. Ásványi kincsekben nagyon szegény; gyarmatai nagyon keveset érnek és kereskedelmi mérlegük állandóan passzív. Nehezen fognak nagyobb fejlődésnek indulni valaha és sohase fognak fölszívni nagyobb kivándorló tömegeket. Óriási tőkebefektetésekre szorulna és mindig nagyon is csekély eredményeket fognak adni, legkivált Líbia. Olaszországnak tehát, hogy megélhessen és fejlődhessen, a kontinentális Európa minden nagy országánál sokkal inkább szüksége van a liberáliszmusra. Hogy megszerezhesse a föltétlenül szükséges dolgokat: legalább 100 kg. gabonát, élelmiszert és zsírt minden lakos számára, a szenet, melyből egy lat sincsen az országban, a vasat, amely szintén csaknem teljesen hiányzik, a gyapotot, a tüzelőanyagot, a műtrágyát stb., cserébe kell adnia termékeit és népességének fölöslegét. Mindenek föltt kell tehát akarnia az árúk szabad kicserélését, a munka mozgékonyságát és szabadságát. Minden erőfeszítését a munkások nevelésére kell összpontosítania, hogy ügyesek legyenek; át kell alakítania az „unskilled“ munkát — ahogyan az angolok mondják — „skilled“ mun-

kává. Hasznosítania kell minden vízi erőforrását és rendszeres munkával kell legyőznie a maláriát, hogy a mocsaras földekből termő területet teremthessen. Olaszországnak olesó tőkére, sok iskolára, komoly termelési programra és a kivándorlás lehetőségének biztosítására van szüksége. A többi nemzetek nacionalista mozgalma állandó kára és veszedelme Olaszországnak: de éppen úgy káros és veszedelmes Olaszország minden nacionalista agitációja, minden védvamos megmozdulása, a bizalmatlanság vagy imperiálista törekvések fölhánytorgatása, még akkor is, hogy ha csak ujságokban történik is, mert szintén nacionalista mozgalmakat ébreszt a többi nemzetekben. Az olasz munkások kitartók és kevés igényűek; boldogulásuk legnagyobb részt mozgásuk szabadságától függ. Rájuk nézve tehát a nacionalista politika mindenképpen káros, mert elzárhatja boldogulásuk útját a külföldön.

Olaszországnak vagy uralkodnia kell más nemzeteken, vagy békeességben kell élnie velük. Azok a nemzetek, melyek körülveszik Olaszországot, nagy harcos fajok: franciák, németek és szlávok. Olaszország nem vágyhatik arra, hogy kár és veszedelem nélkül új területeket annektáljon. Másrészt pedig azok a területek, amelyeket elfoglalhatna, gazdasági szempontból csak keveset érnek. Minden háború Olaszország és a szomszédos nemzetek közt halálos lenne s minden esetben végzetes Európa békéjére. A nacionalizmus Olaszországra nézve csak fölösleges és káros ellenszenv forrása lehet, vagy még inkább: nyilvánvaló és önként akart öngyilkosság. Inkább a nyomorúság programja, semmint józan politikai elv. És Olaszország mégis rideg és türelmetlen nacionalizmust fitogtat, amely, ha eddig még nem okozott is nagy károkat, csak azért van, mert a külpolitikában — leszámítva néhány durva baklövést, mint Korfu elfoglalása, Afganisztán megfenyege-

tése, Németország inzultálása — eddig inkább csak szájhösködött. A nacionalizmus — vagyis helyesebben: az állam területének növelésére irányuló egyenes akció — volt a legtöbb abszolút kormány minden tevékenységének alapja. De ezek egy isteni jog nevében beszéltek és cselekedtek és a kevésbbé művelt népek szemében minden új hódítás a nemzeti vagyon gyarapodását jelentette.

Az ember már a legrégibb időktől fogva szemben találta magát azzal a problémával, hogy mi hasznosabb és célszerűbb: termelni a javakat, vagy elvenni a mások által termelt javakat? Gyakran ez a második tétel látszott előnyösebbnek. A háborúk, melyeket kis zsoldos hadseregek vívtak, sokáig eltarthatnak, anélkül, hogy nagyon megingatták volna a hadakozó nemzetek gazdasági egyensúlyát. A győztes elvette a legyőzötteknek minden vagyonát, gyakran a földjüket, sőt a személyüket is. A betörő hadseregek lettek az uralkodók és a katonákból lettek a hűbéresek, a földesurak. A háború gazdaságilag majdnem mindig nyereséget jelentett a győztes számára.

Am a modern háború, melyet az egész nemzet harcol, majdnem egyforma mértékben dönti romlásba a győzteseket és a legyőzötteket is; még a területi gyarapodás se jelent úgyszólván soha nyereséget, bár lehet, hogy történelmi vagy nemzeti szükség követeli. A mi Európánkban, melynek oly sűrű a népessége s amely áruforgalomból kénytelen élni, a nagy háborúra következő gazdasági válság egyformán kárt jelent mindenkinek: a győzteseknek és legyőzötteknek éppen úgy, mint a semlegeseknek.

A háborúnak, mint gazdasági vállalkozásnak az elképzelése tehát nagyon is távol áll a mai valóságtól. A háború, akármilyenek is a következményei, lehet szükségesség, de sohase nyereség vagy jó-tétemény. A multban, amikor még gazdasági vállalkozásnak tekintették a háborút, az abszolút uralko-

dókat fékezte háborús törekvéseikben a saját egyéni felelősségük és dinasztijuk bukásának a veszedelme.

De mi fékezhethé ma azokat a felelőtlen pártokat, melyek a nacionalizmust hirdetik? Azoknak a politikusoknak, akik ebbe a pártba tartoznak, nincs meg se a hagyományok varázsa, se az isteni jog dicsfénye. Csak ujságjaik hasábjain eregetnek meg szilaj frázisokat, amelyek gyakran olyanok, mintha részeg dervisek írták volna, úgy hogy — legalább Olaszországban — az olvasók néha még a szerkesztők észbeli képességében is kételkednek.

VII.

A nacionalizmus mindazokban az országokban, ahol erőre kap, önkényes jelleget óhajt adni a demokratikus monarchiának, a köztársaságokban pedig föl akarja forgatni az alkotmányt a katonai rendszerű monarchia javára.

Van-e ezeknek a mozgalmaknak — a monarchia restaurálására és a demokratikus monarchiának átalakítására önkényes monarchiákká — valami eshetőségük a sikerre?

A háború meghozta a monarchiák válságát: azok, amelyek megmaradtak — Anglia, Belgium, Hollandia, a Skandináv államok — nagyrészt bátran elfogadták az új helyzetet. Egy részük, mint Spanyolország, a reakció felé igazodott, amivel fennmaradása szempontjából a legnagyobb hibát követte el.

Amikor még gyermek voltam, három császárság foglalta el a föld nagy részét: Oroszország, Kína és Brazília. Ma már mind a háromnak vége van és egész Amerikában nincs már egyetlenegy monarchia se, sőt eszébe se jut senkinek, hogy monarchiát lehetne alapítani. Az angol „dominionok“, melyek jóval nagyobbak, mint egész Európa, már köztársasági szervezetűek és nagyrészt igazi demokráciái a munkának.

Mikor 1914-ben kitört az európai háború, három kontinentális birodalom foglalta el Európa legna-

gyobb részét; Oroszország, Németország és Ausztria-Magyarország. Azon a területen, melyet ez a három nagy császárság sanyargatott, ma már csak köztársaságok vannak. Valamennyi legyőzött államban eltűnt a monarchikus államforma és csak Bulgáriában maradt meg, ahol azonban a belső állapotok állandóan nagyon ziláltak.

Amikor a háború kitört, Európában huszonegy monarchia volt, beleértve a négy császárságot is és mindössze csak három köztársaság: a köztársaságok és a monarchiák lakosságának száma egy volt a hathoz. A háborút csak a brit császárság élte túl és a monarchiák száma lecsökkent tizenegyre, a köztársaságoké ellenben tizenhatra emelkedett. És a köztársasági forma az, mely a kontinens legnagyobb államaiban véglegesen konszolidálódott. Az arány teljesen megváltozott: a köztársaságok lakosságának száma kétszer annyi, mint a monarchiáké. Példátlan alkotmánybeli átalakulás ez és előrelátható, hogy egy újabb háború végzetes lenne a még megmaradt monarchiákra is.

Van-e hát lehetőség a monarchiák restaurálására?

Az új kontinensek szempontjából bizonyára senki sincs, aki hinne ennek lehetőségében.

Európára nézve nagyon nehéz előre jósolni, mert a helyzetek mindenütt nagyon bizonytalanok és a zavaros állapotok még egyre tartanak. De habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy a kontinens két nagy iparos államában, Franciaországban és Németországban, nem látszik valószínűnek a visszatérés lehetősége a monarchiára. Ahol művelt és okos burzsoázia van, ott nem lehetséges a reakció erőszakos megmozdulása. Franciaország szilárdan és eltökélten köztársasági. Németországban ugyan vannak reakciós pártok: de a visszatérés a monarchiára mégse lehetséges. A weimari alkotmány, mely a modern

Európa legdemokratikusabb alkotmánya, teljesen konszolidáltnak és állandónak tekinthető. Megvan az az érdeme is, hogy csökkentette a hagyományos partikulárizmust és kifejlesztette a nemzeti öntudatot. Oroszországban, bármily sorsa lesz is a bolsevizmusnak — akármily elkerülhetetlen változásokon megy is át és bármennyire megenyhül is, — senki se gondol komolyan a cári uralom visszatérésére, amely a legzsarnokibb és legaljasabb uralom volt, amit csak följegyez a történelem. Az entente egyik legnagyobb hibája volt, hogy nem értette meg azonnal az ott végbement átalakulást és támogatta a régi uralom embereit abszolút bosszútörekvéseikben.

A magyarországi monarchikus törekvések az egyedüliek, amelyekben volt valami lényeg is: ám ezek is inkább az elégedetlenség megnyilvánulásai voltak s ezt az elégedetlenséget igazolják azok a hallatlan igazságtalanságok és képtelen megaláztatások, melyeket a békeszerződések kényszerítettek rá erre a nemes nemzetre.

Ezzel szemben a diktatúrák „földközi-tengeri láza” terjedt el Európában. Különböző formákban és különböző okokból diktatúrák alakultak a Földközi-tenger partjain fekvő államokban: Olaszországban, Spanyolországban, Törökországban és Görögországban. Ezek az országok mind ténylegesen eltörölték régi alkotmányukat és mindegyiknek meg van a saját külön formájú diktatúrája. Ám azért, akármilyen lesz is a sorsuk a Földközi-tenger eme diktátori formáinak, nincsen rá semmi lehetőség, hogy akadjanak utánzóik is.

Törökország törekvése azonban különös figyelmet érdemel. Három szerencsétlen végű háború után, Törökország, miután hatalmának valódi alapjait elvesztette, Ázsiába visszahúzódva s fölszabadítva magát a konstantinápolyi európaiak minden cselszövé-

nyei alól, megtalálta teljes erejét és energiáját. A szegény és szomorú új főváros, Angora, melyet a málária is pusztít, elszakította Törökországot az európai diplomáciától, amely egyenesen Konstantinápolyban írta meg a történelem legszegényetesebb lapjait. Ugyanaz a mozgalom tört ki itt is, melyet Szovjet-Oroszország szintén végrehajtott, mikor elhagyta Szentpétervárt (amelynek most Leningrad a neve) és Moszkvában megtalálta a szláv hagyományoknak minden erőforrását.

A görögországi mozgalmak egyáltalában nem érdekeseek, mert csak azoknak a fölfordult állapotoknak a gyümölcsei, melyeket a kisázsiai vereség okozott.

A spanyol katonai diktatura csak átmeneti állapot és közepes jelentőségű. Az egymással civakodó pártok nem bírtak konszolidált és tartós kormányt alakítani, mire a király, egyetértve néhány főbb katonai méltósággal, eltörölte vagy legalább a gyakorlatban fölfüggesztette az alkotmányt, aminek a nép nem is szegült komolyabban ellene. Valószínű, hogy ennek hamar vége lesz és még valószínűbb, hogy jövőbeli forradalmakat készít elő. Annyi bizonyos, hogy a spanyol diktatúra nem talált utánpótlásra, se szimpátiát nem ébreszt az európai politikában. Csak helyi viszonyoknak az eredménye, de azért komolyan veszélyezteti a monarchia sorsát és valószínűleg a demokratikus reakció felé sodorja Spanyolországot s talán ez fogja meghozni megújítását.

Egész Európában csak két fontosabb tünet van, mint a liberálizmus tagadása: a bolsevizmus Oroszországban és a fasizmus Olaszországban.

A két mozgalomnak jellegzetes vonása nemcsak abban van, hogy az eredetük közös, mert mind a kettőt a forradalmi szociálizmus vezéralakjai kezdeményezték, de közös vonásuk az is, hogy egyformán

gyűlölik a liberálizmus és a demokrácia intézményeit. Mindkettőben kisebbségek tartják kezükben a hatalmat, amelyek hasznukra fordítván a háború által teremtett állapotokat, fegyveres erőszakkal kényszerítették rá akarataikat a többségekre és azal tartják meg pozíciójukat, hogy, bár különböző mértékben, elnyomnak minden szabadságot és fitogatják gyűlöletüket, megvetésüket a liberálizmus minden intézménye és a demokratikus szervezetek iránt. De, bármily bűnökkel és visszaélésekkel vádolhatjuk is a szovjet-kormányt, kétségtelen, hogy azért világtörténelmi nagy esemény marad. Az olasz reakció ellenben csak egyszerű lokális eset; ezt nem támogatja semmiféle — még hamis — ideál se, mert egyedül az erőn és az erőszak gyakorlásán nyugszik.

De mind a bolsevizmusnak, mind a fasizmusnak nagy vonzóereje van a munkás-tömegekre és a reakcionárius osztályokra. Néhány éven át, talán azért is, mert a kormányok túlzott és igazságtalan küzdelembe kényszerítették Szovjet-Oroszországot, a nép majdnem mindenütt szimpátiával fogadta a bolsevizmust. A kiábrándító valóság mindenütt lefokozta ezt a szimpátiát; a világforradalomba vetett hit és reménység, a kommunizmus világboldogító voltának illúziója úgyszólván majdnem teljesen megszűnt. Még a kommunista pártok is iparkodnak elszakadni Moszkvától.

Viszont a reakcionárius csoportok majdnem mindenütt bizonyos szimpátiával és jóindulattal tekintették a fasizmust. Ha a fegyveres kisebbség hatalmába kerítheti az államot, módosíthatja az alkotmányt, elnyomhatja a szociálizmust, végét veheti a munkások mozgalmainak: a fasizmus viszont a reakciónak legegyszerűbb és legolcsóbb eszköze. Ahelyett, hogy kézen fogná és meggyőzné a munkáságot, sokkal egyszerűbbnek találja, hogy torkon

ragadja; megfelelő sajtókampány és propaganda helyett, a rend érdekében, sokkal egyszerűbb és kevesebbe is kerül, ha megrohanással kényszerítik rá a tömegre a rendet, — vagy ricinus-olajjal operálnak a fegyveres bandák. Sok reakcionárius Angliában, Franciaországban és Németországban is szeretne egy-egy Mussolinit.

Lehetséges-e, hogy a fasizmusnak akadnak utánczói és átszívároghat-e más országokba is, vagy pedig egyszerűen csak helyi tünet az egész?...

VIII.

Higgadtan óhajtok beszélni a fasizmusról, nem tartván számot azokról a hibákról, amelyekkel vádolják, se azokról az erőszakosságokról, melyeket neki tulajdonítanak. Úgy óhajtok róla beszélni, mint politikai eseményről, mint olyan koncepcióról, mely a liberálisizmus és a demokrácia tagadását kívánja képviselni.

A fasizmus, ahogy már mondtam, forradalmi szociálisták munkájának az eredménye Olaszországban. Ezek a forradalmárok, miután kezdetben ellenezték a háborút, később, túlzott radikális, sőt szociálista mozgalommal, behódoltak a háború gondolatának. A mozgalom megindítója — Mussolini — mint az „Avanti“ szerkesztője, mindig a legszélsőségesebb eszmékért harcolt. A háború kezdetén túlzottan semleges volt, később pedig átcsapott háborús pártinak. Részt vett az 1914-iki „vörös-hétben“, vagyis a proletár-forradalmi mozgalomban, amelynek kommunista jellege volt.

A fasizmus 1919 márciusban lépett a nyilvánosság elé, hirdetvén mindazokat az elveket, amelyeket most tagad. Az antidemokratikus elvek helyett, amelyeket most hangoztat, a fasizmus csupa szélsőségesen radikális elveket hirdetett: alkotmányozó nemzetgyűlést, az európai forradalmi mozgalmakban való részvételt, mint olasz osztály, a monarchia eltörlését és a népfelség proklamációját; a szenátus és minden csinált és önkényes privilégiumnak meg-

szüntetését; a politikai rendőrség eltörlését; minden társadalmi kaszt, a nemesség és lovagság minden címének és rangjának megszüntetését; vallási és lelkiismereti szabadságot a legszélesebb keretekben; a részvénytársaságok fölszámolását, a bankok és tőzsdék mindenféle spekulációjának betiltását; a vagyoni cenzust és a nagy vagyonok szétosztását; a földbirtok bérbeadását paraszt-szövetségeknek; a titkos diplomácia eltörlését és az európai államok szövetségét, stb. A kollektívizmusnak egyik formája volt ez, enyhítve a legszélsőségesebb eszmék proklamálásával, amellyel könnyen összececsódíthette a leg-rajongóbb ifjúságot és mindazokat, akik nem voltak megelégedve a háborúval. Amiben az a nevezetes, hogy: ha most indulna olyan ujság Olaszországban, mely a Mussolini által 1919-ben hirdetett fasiszta programot támogatná, a mai fasiszta kormány cenzurája azonnal betiltaná ezt az ujságot, munkatársait a haza ellenségeinek és nemzetelleneseknek bélyegezné s mint ilyeneket üldözné is.

Az én kormányelnökségem alatt Mussolini és a fasiszták versenyeztek a legszélsőségesebb szocialistákkal, hogy bátorítsák és szítsák a sztrájkokat még az állami üzemekben is és a legforradalmibb mozgalmakra bujtogattak. Én mindig megakadályoztam, még erőszakos eszközökkel is, minden gyár-elfoglalást és csak egyetlenegy nem toroltam meg, amely Piemontban történt, sajátos körülmények között. A gyárak nagyobb részének elfoglalása különben Giolitti miniszterségének idejébe esik és a kormány, érthetetlen okokból, tűrte: a fasizmus pedig bátorította és védelmezte.

A fasizmus tehát kezdetben forradalmi megmozdulás volt. Mussolini később is mindig szemére lobbantotta a szocialistáknak, hogy nem követték őt és elmulasztották a kedvező alkalmat a forradalmi akcióra.

A kedvező pillanat megvolt: mert 1919-ben, amikor még a háborúsülte idegesség megülte a lelkeket, a munka újrafölvétele nehézségekkel járt és nagy volt a munkanélküliek száma, legkivált a kisburzsoázia körében. Akkor még élt az orosz szovjet-mozgalom illuziója és szinte általános volt az elégedetlenség. Ezekben a nehéz órákban igyekeztem megtenni minden intézkedést, ami megakadályozhatta a forradalmi mozgalmakat. A sok nehézség között, amit nacionálista kalandok és vörös erőszakosságok okoztak, bátor demokratikus politikával szítottam meghasonlást a forradalmi erők között: nagyon megerősítettem a rendőrséget és csendőrséget, megakasztottam a papírpénz kibocsájtását és nagy adókkal igyekeztem helyrebillenteni az államháztartás mérlegét. De küzdenem kellett valamennyi szélsőséges párt ellen és ezek közt a fasiszták voltak a legtúlzóbbak.

Mussolini, amikor mint forradalmár föllépett, hatalmas vonzóerő volt. Midőn a szociálisták megtagadták és magára hagyták, ő legyalázta őket, hogy következtelenek. Kommunista érzelmeiből kifolyólag gyűlölte a liberális és demokratikus intézményeket; forradalmi temperamentuma szilajon ragadta őt az erőszak felé. Egyidejűleg, mivel csatlakozott a háborúhoz, sőt részt is vett benne, bizonyos mértékben a nemzeti büszkeség hangján beszélt és hazafias rajongása éles ellentétben állt azzal a gyakran aljas és közönséges modorral, ahogyan a legtöbb szociálista agitált a háború után. Még aki szerette is a békét, meg kellett, hogy undorodjék a gyávaságnak és a dezertálásnak attól a dicsőítésétől, amely a szociálisták salakjának beszédjét jellemezte a háború után. Meg kell állapítani, hogy Mussolininek ebben a pálfordulásában mindig megvolt az erőszak fogalma, mint a társadalmi vonatkozások alapja. Azt akarta csinálni a szociálisták érdekében, amit, az

események kényszere folytán, később a szociálizmus ellen csinált; és nem tartom lehetetlennek, hogy lelkében még mindig ott él a sajtó vágya a régi ideálok iránt s a gyűlölet régi elvtársaival — a „rühös birkákkal“ — szemben, akik, mint mondja: nem akarták őt követni. Mussoliniban nem az eszméket és elveket kell vizsgálni, amelyeket gyakran változtattott és valószínűleg gyakran fog változtatni a jövőben is, hanem a hódító temperamentumot, mely a kalandornak fékezhetetlen és erőszakos temperamentuma. Az ő csodálata az orosz bolsevizmus iránt, amelynek módszereit gyakran követi, nagyon is őszinte, mert az erőszaknak ugyanabból az elgondolásából származik. Amit Mussolini mindig őszintén gyűlölt: az angol-szász demokrácia az, melynek alapja a szabadság és a rend.

A szociálisták, — miután állandóan moeskolták Mussolinit, még akkor is, amikor helyeselte elveiket és akeióikat — lassanként maguk ellen fordították őt. Adva lévén eképpen az ellentét, a fasizmus, miután fegyveres csapatokká szervezte magát, kezdetben forradalmi mozgalom volt a szociálizmus ellen, később pedig egyszerűen antiszociálista mozgalommá alakult át. Az iparosok, nem bízván az államban, az agráriusok, meg akarván őrizni sokszor igazságtalan privilégiumaikat, a kereskedők, akiket a fogyasztási szövetkezetek terjedése minden érdekükben fenyegetett, továbbá a félnékek és ingadozók: mind a szociálizmus ellenmégét kezdték látni a fasizmusban. A sztrájkok fokról-fokra enyhültek ugyan, de néhány közüzemnek a rendetlensége és bizonyos munkás-osztályok sértő hetvenkedése jogosan izgatta és háborította fel a tömeget. A fasizmus fegyveres csapatai végig portyázták a vörös zónákat és seholyse találtak komolyabb ellenállásra. Megtámadták az ellenfeleket, itatták a ricinus-olajat, előzőnlötték a fogyasztási szövetkeze-

ket: ami nem is volt nehéz, mert 1921-ben és 1922-ben a kormány kissé behúnyta a szemét. Ily módon a fasiszmus, forradalmi származása ellenére, fokozatosan és a közbiztonság szempontjából is „fehér test-őrsége“ lett az iparosoknak, de legkivált az agráriusoknak, a szociálista mozgalom ellen.

Mussolini maga se tudta, hová sodorja őt a válalkozása: talán neki magának is sokkal korlátozottabbak voltak az ambíciói. Meg kell állapítanunk, hogy gyakran mutatott hajlandóságot a békülésre és hogy régi szociálista barátai, amikor durván visszaütötték, bár nem mertek vele komolyan és bátran szembeszállni, voltaképpen csak színlegesen és elvi alapon hadakoztak ellene.

Fejlődésének utolsó idejében, a Róma ellen vonulás előtt, 1922 őszén, a fasiszmus már reakcionárius mozgalom volt: a Róma ellen vonulás erőfeszítés nélkül történt meg és pedig a reakció majdnem minden elemének hallgatag beleegyezésével. Még csak pár héttel a Róma ellen vonulás előtt, Udinében mondott beszédje szerint, Mussolini a leghatározottabban köztársaságinak vallotta magát. De, mikor váratlanul a király miniszterelnöke lett, megingott ez a határozottság. Nem lévén semmi pozitív programja a nacionálistákkal történt egyesülés után — akik ugyan kevesen voltak, de annál féktelenebbek és minden kihágásra hajlandók — a fasiszmus hangsúlyozta antidemokratikus és antiliberális jellegét. Nem volt ez, de nem is lehetett fasisztaforradalom: csak az államhatalom alkalmazkodása volt a reakcióhoz. Elnyervén a közhatalmat, a fasiszmus vezére, aki még tegnap forradalmár volt, nyomban proklamálta a liberálisizmus legnagyobb megvetését, melyet rothadó hullának nevezett és oly programmot vállalt, mely homlokegyenest ellentétben áll előbbi elveivel. Bemutatkozván a parlamentben, Mussolini, mint kormányelnök, azonnal

kijelentette, hogy kaszárnnyát csinálhatott volna fasiszta csapatai számára a képviselőház süket és szürke terméből és hogy a képviselőházat két hónapig vagy két évig tartja együtt, aszerint, ahogy viseli magát. A képviselőházban egyetlen hang se tiltakozott és nagyon szomorú, lealázó látvány volt, hogy e megvető hangnak nincs visszhangos ellenzéke. Mussolini nemcsak a diktatúrát proklamálta és nemcsak a parlament intézményét és a közszabadságot tiporta el, hanem eltörülte az alkotmányt is.

A szabadságot lépésről-lépésre valóban csaknem teljesen el is nyomta.

A liberálisizmus teljes megtagadásának fokozatos megszorítás a következése: a reakciós politika mindig nagyobb és nagyobb engedményekre kényszerül a reakciós pártokkal szemben. A faszizmussal kezdetben együtt működtek a konzervatív pártok is, amelyektől azonban lassanként szintén különvált a faszizmus. Teljesen intrazigens lett és azzá is kellett válnia, ami azt jelenti, hogy önmagán kívül semmiféle más pártot nem ismer el. Szükséges volt a küzdelem nem csupán a szociálistákkal, hanem a demokratákkal, a liberálisokkal és végül a jobboldali konzervatívokkal is.

A szenátusnak, melyet a király nevez ki, — talán az egyetlen, mely a nagy államokban, mint második képviselőház maradt fenn — sohase volt fontossága az olasz politikai életben; ma azonban még ennél is jelentéktelenebb.

A képviselőházat, melyet az általános választójog alapján választanak s amely a nemzet eleven erőit képviseli, a gyakorlatban teljesen eltörülte a faszizmus. Az 1924-ki választások, melyeket a fasiszta kormány rendelt el, inkább csak kinevezések voltak. A képviselőket már előzetesen kinevezte egy kormánybizottság és a választókerületeket oly módon

preparálták, hogy csak szentesíteniök kellett, amit fölülről előzőleg megállapítottak. Nemcsak hogy nem volt választási szabadság, de gyakran még igazi szavazás se volt.

A kormány ellenfelei, kivéve talán egy-két nagy várost, seholse szavazhattak; a fasiszták módosították a szavazó-listákat és ugyanazok a választók tetszés szerint szavazhattak más és más cédulákkal negyvenszer-ötvenszer, sőt akár százszor is.

De a parlament elnyomása szükségképpen magával hozta a városi liberálizmus elnyomását is. Az olasz községtanácsokat majdnem mind fölloszlatták és fasiszták ültek a régi városatyák helyére. Más szavakkal: a városi képviselőket már nem a választók delegálják a maguk kebeléből, hanem még a fővárosban és a legnagyobb városokban is a kormány nevezett ki királyi biztosokat, hogy ezek adminisztrálják a városokat és tartományokat. Végül azzal törvényesítették ezt a rendszert, hogy visszaállítottak egy régi osztrák intézményt: a polgármestert, vagyis a kormány képviselőjét, aki a helyhatóságokat adminisztrálja.

Miután eltüntek a képviselőtestületek, következett, mint szükséges intézkedés, a társulás és egyesülés szabadságának teljes elnyomása. Megtiltották még az alkotmányos ellenzék népgyűléseit és összejöveteleit is; azután végleg betiltottak minden gyűlekezést. Fölloszlatták és betiltották nemcsak az alkotmányos ellenzék minden politikai egyesületét, de még a tanulók, a köztisztviselők és végül a veteránok és a hadirokkantak egyesületeit is. Elég volt, ha bárki is opponált a kormánynak: ezzel már is okot szolgáltatott az üldöztetésre.

Az ilyen kormány alatt lehetetlenné vált a sajtó szabadsága. Mielőtt törvénnyel szüntették volna meg, ahogy ez később megtörtént, a gyakorlatban már előbb fölfüggesztették. Sok szerkesztőséget és

újságírókat, még monarchistákat és konzervatívokat is megtámadtak; néhány újság szerkesztőségét szétrombolták. Később törvényesítették a sajtószabadság elnyomását. Behozták a hírlapcenzurát, majd az elkobzás és a betiltás jogát: igen sok nagy konzervatív és liberális újságot szinte naponta elkoboztak s ezzel egyenesen csődbe kényszerítettek. A nagyok közül néhányat hitvány ürügyekkel hónapokig felüggesztettek. Végre aztán valamennyinek be kellett hódolnia. Vagy megvásárolták őket a fasizmushoz tartozó üzletemberek, vagy pedig megszűntek. Mivel pedig az újságírók egyesületei lázadoztak, ezeket is feloszlatták és az ő nyakukra is királyi biztosokat ültettek. Az újságírás hivatását és az újságkiadást oly ellenőrzésnek vetették alá, amely a legzsarnokibb országokban is ismeretlen volt.

Megbénították a fogyasztási szövetkezeteket, megakadályozták a munkások szabad egyesületeit, úgy hogy a munkások és földművelők kénytelenek voltak belépni a fasiszta alakulatokba. Mivel az államhivatalnokok és a városi tisztviselők nem csatlakoztak, vagy csak kedvetlenül csatlakoztak a kormányhoz és bizonyos szabadságot követeltek maguknak, a kormány meg akarta büntetni őket és magának tartotta fenn azt a jogot, hogy megbüntesse és elkergesse mindazokat, akiknek külön véleményük volt vagy nem mutatkoztak engedékenyeknek. Most tehát el lehet csapni bármely hivatalnokot, — ami sohase történt meg Olaszországban, még a Bourbonok idejében se — ha az illető tisztviselő nem viselkedik teljesen szolgai módra a fasizmussal szemben.

De még több is történt ennél.

Az ügyvédi hivatás szabadságát senkise érintette még az abszolút monarchikus uralom idejében se. Nápoly Bourbonjai dicsőségnek tartották, hogy független tisztviselő-karuk és szabad ügyvédi testületük van.

Most ellenben törvény állapítja meg Olaszországban, hogy az anti-nacionalisták — vagyis a fasizmus ellenfelei: szociálisták, köztársaságiak, sőt a demokraták és liberálisok is — nem gyakorolhatják többé az ügyvédséget és nevüket törölni kell az ügyvédi kamarák és minden törvényszék lajstromából. Ez pedig nem csupán erőszakot jelent, hanem jelenti a nyomort, a nemzet legtisztéletreméltóbb egyéniségei számára.

Elnyomtak majdnem minden szabad munkás-egyesületet és lehetetlen rendelkezésekkel megalkottak egy fasiszta testületet: valami középfajú egyesülést a középkor és az orosz cárizmus rendszabályai között. A fasizmus ugyanis arra törekedett, hogy valamennyi társadalmi osztályt magától tegye függővé: minden olasz polgárt szövetségekbe, céhekbe és más hasonló abszurd egyesületekbe kényszerített.

Ez a nagy fasiszta reform!

Nézzünk a mélyére: Vajjon mi hát ez a reform voltaképen?

1926 április 3-án hozták a törvényt és később, 1926 május 19-én a szabályrendeletet, amelyben az egész anyagot feldolgozták.

Minden termelő és hivatalnok egyfelől, minden munkás másfelől, és minden kereskedő és szabadfoglalkozású egyén köteles szakszervezetekbe (szindikátusokba), testületekbe tömörülni. Az ipari munkások és napszámosok kötelesek munkabérük egy részét átadni, hogy föntartható legyen a testületeknek ez a rendszere, amely végül a testületek minisztériumában összpontosul. A hozzájárulás kötelező pénzügyi szempontból; de szervezés szempontjából a szindikátusok szabályozzák.

A munkásoknak és napszámosoknak, hogy résztvehessenek a szakszervezetekben és azoknak adminisztrációjában, a szabályzat I. pontja értelmében,

nemzeti szempontból erkölcsileg és politikailag kifogástalanul kell viselkedniök. Ez azt jelenti, hogy kötelesek fasiszták lenni. A fasiszta-kormány a valóságban anti-nacionalistáknak nyilvánítja mindazokat, akik nem fasiszták; és pedig nem csupán a szociálistákat, a kath. néppártot és a köztársaságiaikat, hanem a demokratákat és liberálisokat is.

Sok száz milliót kellene fizetniök a munkásoknak munkabérükből, amelyet már úgyis nagyon lenyomtak Olaszországban s amely a jövőben még inkább csökkenni fog, mert a gazdasági válság egyre fenyegeti. Ezek a befizetések nem csupán a munkások és napszámosok javára szolgálnak, hanem a fasiszta szervezetek föntartására is. Például van egy intézmény, amely tisztán és kizárólag fasiszta: a „Balilla” nemzeti intézménye. Ennek célja az, hogy katonailag megszervezzon minden tiz-tizenkétéves gyermeket a fasiszta munkára: a munkásjárulékok kötelezők erre a célra. Kötelező ez a járulék azokra a munkásokra is, akik nincsenek benn a szervezetben s az ő járulékukat az adóhivatal rendes pénzbeszedői és végrehajtói ugyanúgy kötelezőleg hajtják be, mint az adókat.

Van tehát kötelező járulék azoknak a számára is, akik nem akarnak szakszervezetekbe tartozni: fizetni mindenkinek kell, a jog azonban, hogy ki tartozhatik a fasiszta szervezetekbe: a valóságban csak a fasisztáknak van föntartva. Legelső és alapföltétele a szervezetekbe való fölvételnek, a törvény 4. és 7. szakaszai értelmében az, hogy: „nemzeti szempontból erkölcsileg és politikailag kifogástalanul kell viselkedniök”.

A képviselőház elé terjesztett javaslat szóról-szóra ezt mondja: „ily föltételek mellett határozott formában biztosítjuk azt, hogy a szervezetekbe nem léphetnek be, se pedig meg nem maradhatnak ott hazafias meggyőződés szempontjából kétes elemek.

Automatikusán lesz lehetetlen a törvényesen megalkított szervezetekben politikai pártokhoz tartozó szakszervezeti elemek jelenléte. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy tisztán vallási és lelki alapon álló szövetségbe tartozó munkások, artisták és más szabadfoglalkozásuak ne lehessenek felvehetők és ne vehessenek részt a hivatalos szervezetekben, ha egyébként magában a szervezetben, vagy ennek keretén kívül a nemzeti rend és fegyelem elveinek megfelelő akciót folytatnak."

Vagyis a munkások, éppen úgy, mint az ügyvédek és a mérnökök, csakis vallásos szövetkezetekbe léphetnek be; de ha bármely politikai párthoz tartoznak, amely nem fasiszta, azért mégis fizetniök kell a pusztán fasiszta célokra is és munkabérükből kell részt adniok és munkabérükből kell hozzájárulniok a fasiszta-egyesületek fõntartásához, amelyeknek pedig semmi közük sincsen a munka megszerzéséhez, munka-alkalmak teremtéséhez.

Ez szinte lehetetlen kényszerűség, amelyhez fogható sohasse fordult elõ Ausztria-Magyarországban, sőt még a cári Oroszországban se, és szükségképpen a forradalom állandó állapotába löki mind a munkásokat, vagy pedig, ami még rosszabb, rákényszeríti õket a hazugságra.

Néhány nagy olasz iparvállalatnak és köztük a legnagyobbak is: a „Fiat“ automobilgyárnak csaknem egész munkássága szociálista. A munkás-tanácsi választások a gyárban mindig a szociálistáknak és a legradikálisabb pártoknak adják a többséget. Milyen lesz ezeknek a munkásoknak a helyzete? Kötelezően meg kell fizetniök a fasisztajárulékokat, de nem tartozhatnak bele a szervezetekbe és munkabérük egy részének föláldozásával mégis kénytelenek hozzájárulni a fasiszta szervezetek fõntartásához, sőt oly elõkészítõ és katonai jellegû szervezetek fõntartásához is, aminök a

„Balilla“, noha ezek olyan elveket képviselnek, amelyek gyűlöletesek a munkásság előtt.

Egyesítve kötelező szindikátusokba mind a termelőket, mind a munkásokat és a napszámosokat, a szindikális egyesületek ismét felsőbbrendű szervezetekbe, szervezetekbe és egyesületekbe csoportosíthatók.

A munkaadók öt általános szervezetet kötelesek alakítani: az ipar, a földművelés és kereskedelem, a szárazföldi és tengeri szállítás és végre a bankok számára.

A munkások kötelesek három szövetségbe tartozni: foglalkozásuk szerint az ipar és kereskedelem, a tengeri és szárazföldi szállítás, a légi szolgálat és a bankok szövetségébe.

Lesznek azonban szervezetek a szabadfoglalkozások számára is, aminők az orvosok, ügyvédek, mérnökök stb., továbbá a művészek, festők, szobrászok, építészek stb. és a kézművesek. Mindenkinek kötelessége tehát, hogy beiratkozzék valamilyen szindikátusba vagy szövetségbe és ha a társulás jótéteményeiből részt akar, kénytelen ugyanazt a politikai hitet vallani s következőképpen ugyanúgy cselekedni és szavazni is, mert ha más véleményt nyilvánít, akkor büntetésből kizárják, de fizetni azért mindig köteles a járulékokat.

A szindikátusokba kényszerített munkások, akiket a vezetőség irányít, mindnyájan kötelesek ugyanazokat a szabályokat követni s aki ellenkezik, az súlyos büntetés alá esik. Nincs kollektív szerződés, a szindikátus vagy szervezet hozzájárulása nélkül, nincsenek sztrájkok, nincsenek egyéni munkaszerződések. A szervezetek valamennyien felelnek anyagi javaikkal a megállapított szabályok ellen elkövetett minden sérelemért. Minden vitás kérdést bonyolult rendtartással intéznek el; külön hatóságok járnak el az egyes esetekben, de vannak

esetek, amikor a rendes polgári hatóságok intézkednek.

Mindez végül összefut a szervezetek minisztériumában, mely az egész nemzeti életet szabályozza.

Szükségképpen egész hatalmas hivatalnok-sereget kell munkába állítani ezeknek a szervezeteknek az adminisztrálására s ez a gigászi adminisztráció végül a szervezetek minisztériumában tetőzik.

Hová vezet ez?...

Hová vezet az elnyomásnak ez a soha nem hallott rendszere? Hová fognak eljutni ezek a roppant csoportok, melyeket nem tartanak össze közös ideálok? Nem készít-e elő katasztrófákat a mai szolgásnak ez a formája? Nem változhatnak-e át már holnap is forradalmi hadsereggé ezek a hatalmas tömegek, melyeket csak a kényszerűség egyesített? Azok a fasiszta vezérek, akik vezetik és irányítják őket, nem voltak-e tegnap még maguk is kommunisták és forradalmárok? És a válságos órákban nem térnek-e vissza régi ideáljaikhoz és rendszerükhöz?

Az államról beszélnek. De micsoda hát az állam?... Ez idő szerint Olaszországban az állam kizárólag csak Mussolini személye és talán még valaki a barátai és párthívei közül. De milyen lesz a holnap állama? Milyen eredményeket fog szülni ez az erőszakolt egyesülés? Mi lesz a következése annak a ténynek, hogy egyetlen egy embertől, vagy csak az emberek csekély számától függ minden? Nem kell-e félni a legborzalmasabb reakciótól? És minden szabadságnak és minden egyéni kezdeményezésnek az elnyomása — még pedig nem csupán politikai, hanem gazdasági szempontból is — nem fog-e végül kikerülhetetlen hanyatlásra vezetni?... Amikor a szervezetek és szövetkezetek szabályzatát a nagyközönség elé terjesztették, Mussolini dölyfös és megvető manifesztumot bocsátott ki.

A demokrata-liberális, agnosztikus és ostoba államnak vége van. Helyében megszületik a fasiszta állam.

„A világtörténelemben most először fordul elő olyan konstruktív forradalom, mint a miénk, mely a termelés és munka terén békés úton valósítja meg a nemzet minden gazdasági és intellektuális erőforrásának az egyesítését, hogy közös célra irányítsa őket. Most először születik meg tizenöt nagy szövetség állandó rendszere, az egyenlőségnek ugyanazon a magaslatán, amelyeket az állam egyformán elismer és garantál minden jogos érdekében, melyek a szuverén állam érdekeivel összeférnek.“

Minden nagyobb nehézség nélkül előre lehet látni ennek a reformnak az eredményét. De ép úgy nehézség nélkül előrelátható az is, hogy nem akadnak utánzói.

Nyilvánvaló ellenben az, hogy Olaszországban bármily valóban szabad egyesülés gyakorlatilag tiltott dolog.

A szociálista szervezetek üldözése után következett a katolikus néppárt egyesületeinek, majd végül a liberális egyesületeknek az üldözése. Aztán, azzal az ürüggyel, hogy be kell tiltani a titkos szervezeteket, eltörölték a szabadkőművességet. Nem engedik meg többé, hogy a tisztviselők tagjai lehessenek a szabadkőművességnek és a szabadkőműves-páhollyokat majdnem mind szétrombolták Olaszországban.

A pusztítás, támadás és szabad rablás fölbujtóit úgyszólván sohase büntették meg, vagy pedig az egymás után következő amnesztiák erejénél fogva szabadultak meg minden büntetéstől.

Hogy föntarthassa szervezetét, a fasiszmus kénytelen volt fokról-fokra eltörölni nemcsak minden szabadságot és a helyi autonómiákat, hanem kénytelen volt rendeletekkel hozni törvényeket, vagy olyan rendtartást rákényszeríteni a nemzetre, amely-

nek nem a közmegegyezés, hanem az erőszak az alapja. Szükséges volt párt-hadsereget szervezni, mely a fasizmust szolgálja, de azért az állam fizeti.

Minden abszolút hatalom szükségszerűen a valóságos nevelésen nyugszik. A fasizmus behozta a kötelező vallásoktatást és minden megegyezést megkísérlett az egyházzal. De a katolikus egyház, amely első sorban nagy vallási intézmény s amely, minden politikai aktivitással szemben, első sorban erkölcsi és vallási működést fejt ki, sohase árult el, legalább vezető egyéniségeiben, semmiféle szimpátiát a fasizmus iránt. Az egyház, véghetetlen lelki hatalmánál fogva, a nagy néptömegeket igyekszik magához vonzani és sohase helyeselheti egy oly kormánynak a munkáját, mely az erőszakon nyugszik és a tömegek ellen irányul. A katolikus államok valamennyi reakcionárius pártjának az az illúziója, hogy az egyház segíthet nekik a reakció munkájában. Pedig az egyház, amely a századok során át látta, hogy minden nagy szakadást (schismát) az abszolút kormányok működése idézett elő: őszintén ellensége minden népellenes mozgalomnak és a reakció munkájának, mert nagyon is tudja, hogy mily nagy fontosságuk van a népszavazásnak és a szabad kormányoknak az ő fejlődésére. Nagyon jól tudja az egyház, hogy ezek az akciók semmiképpen se véglegesek és hogy a reakció rendszereit mindig forradalmak követik, amint hogy a diktatúrákra is mindig háborúk következnek.

A szabadságnak minden megszorítása, amely nem szükséges, új megszorításokat követel: odáig jutottunk már, hogy a fasiszta kormány nemzetinek nyilvánítja magát és nemzetellenesnek tekinti mindazokat, akik (ámbár csak demokraták, liberálisok vagy konzervatívok) a fasizmusnak nem kedvező pártokban harcolnak. Már odáig jutottunk,

hogy, akár csak az abszolút kormányban, össze-
tévesztik az államot a nemzettel; sőt még ennél is
tovább jutottunk: már a pártot tévesztik össze a
nemzettel.

A faszizmus vezére több ízben kifejtette már gon-
dolatmenetét: azt hiszi, hogy minden erőnek — a
politikának, az iparnak, a kereskedelemnek, az
egyetemeknek, a közoktatásnak, a banknak, a had-
seregnek — ugyanaz a rendtartása és vezérelve kell,
hogy legyen s ennél fogva valamennyinek ugyanegy
irányban kell működnie is, a kormány ellenőrzése
alatt.

Nem ezek voltak-e II. Vilmos szavai és elvei is?
És: vitatkozni azon, hogy van-e jogunk ráerősza-
kolni másokra a saját meggyőződésünket, nem
jelent-e visszatérést a középkorba?

Az abszolút kormányok, aminő volt a II. Vil-
mosé is, azt mondták, hogy a szociálizmus annyi,
mint fölfordulás és veszedelem, hogy választani
kell a biblia, a zűrzavar és a szociálizmus között
(Bibel, Bábel, Bebel), de senki se merészelte meg-
támadni a modern civilizáció alapelveit.

Mussolini jelentette ki először, hogy a kormány
— az ő kormánya — képviseli a demokrácia, a sza-
badság és a béke elveinek legtökéletesebb tagadását.
„Mi egészen új elvet képviselünk a világon, —
mondta. — Mi képviseljük a demokrácia, a pluto-
krácia és a szabadkőművesség egész világának
kategórikus, végleges és abszolút ellentétét“, ami
pedig végeredményben: az 1789 örök elveinek tel-
jes megtagadása!

II. Vilmos fenyegetőzött. Mussolini, noha sok-
kal kevésbbé félelmes eszközei vannak, szintén
fenyegetőzik. „Nekünk — kiáltja világgá —
három millió emberünk van, akik egyformán készek
harcolni Észak ellen éppen úgy, mint Dél ellen!“

Mint II. Vilmos, aki a világ uralmát a tengeren

látta, Mussolini is megismételte, hogy a Földközi-tengernek ismét olasz beltengernek kell lennie. Már pedig a Földközi-tenger mellett sok nemzet lakik s ott vannak legkivált Franciaország és Anglia: vajjon háború nélkül belenyugodnának-e ezek, hogy beltengert lássanak a Földközi-tengerben?

De mit jelent az 1789 elveinek megtagadása?

Ezek az elvek alapján véve ugyanazok, mint az 1787-iki amerikai alkotmány alapelvei: ez a modern civilizáció alapja. Vagy elfogadjuk ezeket az elveket, vagy visszatérünk a barbársághoz, a civilizációt megelőző korszakok alapelveihez. Vagy a többség szabad kormánya, vagy zsarnoki kormány, amelyben egyetlen egy ember kezében összpontosul minden hatalom és a többiek mind csak engedelmeskednek.

Mussolini előtt egyetlen államfő és egyetlen kormány se tagadta meg azokat az elveket, amelyek minden modern demokrácia nyugszik, soha senkise tagadta meg az emberi jogok nemes örökségét. Ez a tagadás nem doktrína és még kevésbbé haladás: csak egyszerű kísérlet, hogy visszatérjünk a multhoz; szóval az erőszak morálja, a diktatúra alapelve, amelynek nem lehet más következése, mint elnyomás és háború.

Az abszolút kormányok idején a legtöbb hatalom iránt való vak engedelmességet igazolta a kormányzatnak magának isteni eredete. De lehet-e vakon engedelmeskedni oly embereknek, akik csak egy párt nevében beszélnek, amikor mai pártjuk az ő tegnapi pártjuknak elpusztítására törekszik? Hol van az isteni eredetű monarchiák méltósága, amely tiszteletre kényszerítette a hatalmas tömegeket?... Itt nem lehet szó tiszteletről, csak derékbeadásról, félelemről, az élet miatti szorongásról, vagy legföllebb még pusztá érdekközösségről. A régi abszo-

lutizmus önmagában találta meg védelmét, az új ellenben csak az erőszakban keresi azt.

Végső elemzésben a fasizmus csupán a reakció ideiglenes eszköze. A fasiszta fölvonulás Róma ellen nem volt forradalom, ahogy a fasiszták kérkednek, hanem csak a szemek fölnyitója. Rámutatott arra, hogy Olaszország még mindig nem felejtette el se a régi uralmat, se a középkor kalandos szellemét, se a társadalmi élet zsarnoki formáit. Visszatérés ez a multhoz, a legkevésbé várt formában.

IX.

A fasizmusnak tehát nincs doktrinája; csak mozgalom volt, amely magába szívott embereket minden pártból, de, fölszíván a nacionálizmust: a katonai hatalom, a hódítás, a terjeszkedés néhány terméketlen, de veszedelmes formáját alkalmazta. Duce-nek — vezérnek — hívják főnöküket a fasiszták és proklamálják a rangsort; elfogadott kormányuk működésében oly elveket és magatartást használnak, amelyek szöges ellentétben állanak azzal a programmal, mellyel a fasizmus útnak indult s amelynek egyetlen egy civilizált államban sincs hasonmása. Törvénnyel ruházott a kormány fejére — a duce-re — oly tisztségeket és méltóságokat, aminők a világ egyetlen kormányelnökének sincsenek és minden ellene elkövetett sértést úgy büntetnek a törvényszékek, mint a királysértést.

A fasizmusnak csak egyetlen egy ideálja van: a nemzeti állam, amelynek szükségképpen hódító, imperiálista politikára kellene vezetnie. És a fasizmus valóban imperiálistának vallja is magát, homlok-egyenest ellentétben azokkal az elvekkel, amelyekből született. De nem lehet az állam imperiálista, megfelelő hatalom nélkül: hatalom pedig nincs — terület nélkül.

De milyen háborúkat viselhetne haszonnal Olaszország és most, hogy már az egész világ el van foglalva, milyen más birodalmak rovására alkot-

hatná meg a saját birodalmát? Valószínűleg csak egyszerű szóbeli frázisról van szó, de olyan szóbeli frázisról, amely kétértelműségeen nyugszik s éppen ezért veszedelemmel fenyeget.

Miután a hódító frázisok, nem is alaptalanul, aggodalmakat keltettek a külföldön, Mussolini igyekezett megmagyarázni, hogy Olaszországnak, miután túlnépes és nincsenek területei, meg kell szereznie azt a helyzetet a világban, ami őt megilleti.

Ez a helyzet kétféle módon szerezhető meg: vagy hihetetlen nagy munkával és békességben, vagy pedig háborúk árán. De ki ellen kell viselni a háborút?...

Világbirodalmak nincsenek ma már a kontinentális Európában; névlegesen Nagybritannia az egyetlen európai impérium. Azok a nemzetek, amelyek impériumokat alapítottak, sohase hangoztatták előre ezt a szándékukat: az impérium maga alakult meg, de csak akkor, amikor már a tények megvalósították. A birodalmi manifesztum csak a hódítás befejezése után következett Nagy-Britanniában és nem csupán az állam munkája volt, hanem sokkal inkább csodálatos egyéni energiák gyümölcse, Clive-től és Hastings-tól Rhodes Cecilig. Előzetesen bejelenteni a birodalmat, egyenesen kómikus manifesztum. De milyen birodalma is lehetne Olaszországnak a mai viszonyok között?

Impériumnak nyilvánítani a szegény olasz gyarmatokat, igazán köznevetség lenne. Rhodus, a Dodekanézus szigetei, Eritrea, a Szomáli-föld, Libia, mindössze másfélmillió lakossal (és ráadásul Líbiának nagyrésze még nincs is olasz fönhatóság alatt): — hát impérium ez? A Szomáli-földnek és Eritreának idővel talán lehet valamelyes gazdasági jövője, nagy áldozatok és roppant tőke befektetése után; Libia, az egyetlen nagy gyarmat, ahogy már mondtam, nem egyéb, mint óriási homokláda, amelynek

sohase lesz semmi értéke és sohase fogja meghozni még elenyészően csekély részét se azoknak az óriási befektetéseknek, amelyeket reá áldoztunk.

Hogyan is alkothatna birodalmat Olaszország mai gyarmataival? És más módon, ugyan miképpen alakulhatna át birodalommá? Olaszország határos Svájjal, Franciaországgal, Ausztriával és Jugoszláviával. Svájc és Ausztria nem adhatnak okot ellenségeskedésre; Ausztria, mivel annyira megfogyatkozott területben, hogy most már csakis kizárólag német ajkú lakossága van, nem lehet hódító törekvések célja. Azt pedig józan ember el sem képzelheti, hogy az olaszok Jugoszlávia rovására alapíthatnának birodalmat.

A valóságban két nagy gyarmatbirodalom van Európában: Nagy-Britanniának több mint 34 millió négyszög kilométer „dominionja“, protektorátusa és gyarmatbirtoka van; Franciaország pedig protektorátusok, gyarmatok és adminisztrációs megbízások alakjában körülbelül 12 millió négyszög kilométer területen uralkodik. Miután Nagy-Britanniának legkivált „dominionjai“, vagyis olyan szabad országai vannak, amelyeket csakis politikai és szellemi kapcsolatok fűznek az anyaországhoz, leginkább Franciaország az, amelynek nagyobb számú gyarmatai vannak.

Gyakorlatilag, miután semmiféle vállalkozás nem kísérelhető meg Amerikának azokban az országokban, ahol nagyobb tömegekben él olasz népesség, Olaszország csakis Nagy-Britannia és Franciaország romjain alkothatna gyarmatbirodalmat.

Nincs nevetségesebb állítás annál, hogy Olaszországnak azért van szüksége gyarmatokra, mert a népessége túlságosan szapora. Azt mondják, hogy miután Olaszországban a születések és halálozások között évente körülbelül félmilliónyi a különbség: ennek az országnak gyarmatokra van szüksége.

Ily együgyű érvekkel csak azok az emberek állhatnak elő, akiknek semmiféle gazdasági kultúrájuk nincsen. Azt hiszik, hogy a kivándorlás és a gyarmatok rokonfogalmak és hogy bármely ország, még hogyha semmi, vagy csak nagyon kevés tőkéje van is, átalakíthatja a gyarmatosított területeket népesen lakott zónákká. Amivel szemben a valóság az, hogy éppen azok az államok, amelyeknek nagy gyarmataik vannak, egyúttal azok is, amelyekből nincs kivándorlás. Bármily képtelenségnek tetszik is ez az állítás, a bebizonyítása nagyon könnyű.

Azokban az országokban, ahonnan a kivándorlás a legnagyobb, a tőke annyira elégtelen, hogy nem bírja fölszívni lakóainak munkaerejét. Ezek aztán szükségből olyan más országokba mennek, ahol a tőke gyorsabban fejlődik, mint a munka.

Franciaországban a gyarmati fejlődés időpontja valósággal egybeesik azzal a dátummal, amikor megállt a születések túlsúlya. Nem az emberek kerestek új területeket, hanem a tőkék kerestek új elhelyezkedést befektetésekre és a gyarmatosító vállalkozásokat politikai célok segítették vagy ösztönözték.

Németország nagy kivándorló állam volt, de midőn átalakult ipari állammá, ipara felszívta népességének szaporodását. Így alkotódott meg a gyarmatbirodalom, amely később a versaillesi egyezményben elveszett, éppen akkor, amikor Németország már nem volt többé kivándorló állam. A német kivándorlás már 1880-ban alig volt több évente százezer léleknel, 1890-ben már ennél is kevesebb volt és 1900-ban alig hogy elérte a huszezetet. Sőt nagyon is széles keretekben igazolódott be az a tünemény, hogy a bevándorlás meghaladta a kivándorlást és a gyarmatok csak elenyészően csekély számú német munkást szívtak föl.

Nincs ostobább valami, mint az a téves hit,

hogy a nagyon fejlett országok munkásai tömegesen mehetnek munkát keresni forró, trópusi éghajlatok alá, ahol a benschülött munkások munkabére nagyon alacsony és nincs is elegendő tőke.

Ahhoz, hogy európai munkások nagy számban vándoroljanak ki távoli országokba, meg kell lennie bizonyos fejlődési föltételeknek, vagyis a tőkének sokkal nagyobb mennyiségben kell rendelkezésre állania, mint amennyi a munka-alkalom. Ha az olaszok és az európaiak általában szívesebben mennek az Egyesült-Államokba, ez azért van, mert nyomban találhatnak alkalmazást, ami azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló tőke oly nagy, hogy minden munkakinálatot fölszívhat.

A tudatlanok azt hiszik, hogy a lakatlan vagy kevésbbé lakott területek egyet jelentenek azzal, hogy ott munkáshiány van. Nincs nagyobb tévedés ennél.

A gyarmatbirodalmak alapítása oly szegény államok részéről, amelyeknek nincs elegendő tőkéjük, csak az anyaország válságát növeli. Mert hiszen a gyarmatok fejlődése, mivel olyan országból követeli meg a tőke átvándorlását, ahol erre nagy szükség van: kétségtelenül növeli ennek az országnak gazdasági nehézségeit.

Olaszországnak ez idő szerint nincsen sok gyarmata, de van egynéhány, amelyre óriási összegeket költött minden haszon nélkül. Az a roppant vagyon, amelyet hiábavaló, céltalan módon pazaroltak el a libiai vállalkozásba, egymagában elegendő lett volna arra, hogy rendszeresen kifejlesszék Olaszország vizierőinek hálózatát és végrehajtsák vasútainak átépítését elektromos üzemre.

Összeadva a libiai befektetést, az albániai ostoba kísérletre kidobott pénzt és a többi gyarmatosításra pazarolt összegeket, Olaszország körülbelül hatmilliárd aranylirát vesztegetett el; Libia egy-

maga több mint három milliárdba került. Olaszország ezzel csak gazdasági nehézségeit növelte és csak nagyon nevetéses számú kivándorlót tudott küldeni gyarmataiba.

Ellenben hová küldte kivándorlóinak legjelentékenyebb részét? ... A háború előtt az Egyesült-Államokba, a háború után pedig Franciaországba.

Mindig szem előtt kell tartanunk, amit már megállapítottam, hogy: míg Franciaország éppen akkor kezdett gyarmati politikát űzni, amikor a születések száma csökkent, Németország viszont akkor vetette rá magát a gyarmati politikára, amikor saját kivándorlása megszűnt. Amiből nyilvánvaló, hogy nem az emberek, hanem a tőkék kerestek elhelyezkedést a gyarmatokban.

Nagyon is kritizálható józansággal követel tehát gyarmatokat az olasz nacionalizmus a munkásság számára, éppen abban az időszakban, amikor Olaszország leginkább rászorul a tőkére, saját belső gazdasági egyensúlyának helyreállítására, s amikor a tőkének további kivitele csak a munkanélküliséget és a nyomort fokozná.

Mindig ellene voltam a gyarmatosító kalandoknak Olaszország részéről, mert mindig tisztán láttam a valódi helyzetet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem méltányos, ha számon tartják és tekintetbe veszik Olaszországot az eljövendő idők átalakulásaiban. Jól tudom, hogy semmiféle gyarmati fejlődés vagy bármily gyarmatbirtok megszerzése semmiképpen se függ össze az olasz nép sűrűségével és szaporodásával: de azért jogos, hogy ne állítsák félre Olaszországot, legkivált politikai szempontokból és hogy a jövőre való tekintettel neki is meglegyenek a saját gyarmatai, még hogyha ezek hasznot nem is hajtanak. Senki se tudhatja, milyen technikai és ipari eljárásokkal lesz lehetséges valamikor értékesíteni olyan természeti kincseket, ame-

lyekkel ma még talán nem érdemes foglalkozni; éppen ezért nem méltányos, hogy nagy embertömegek ne legyenek tekintettel.

Ennek a problémának azonban semmi köze sincs a népszaporodáshoz vagy a születések számának csökkenéséhez.

Ha Olaszország megkapná azokat a gyarmatokat, melyeket az úgynevezett „imperiálisták“ nagy hangon követelnek: csak a tulajdon nehézségeit növelné.

A gyarmatterületek foglalásának programja Itália részéről, nincsen semmiféle viszonyban, kapcsolatban Olaszország gazdasági helyzetével. Ellenben, mint politikai program, nagyon is lehetséges.

De itt ismét fölmerül a legelső kérdés, amit kezdetben vetettünk föl. Kinek rovására és kinek ellenében tudhatna Olaszország gyorsan gyarmatbirodalmat alapítani? Anglia rovására semmiesetre se, de Törökországéra is aligha, mert ez szívós és veszedelmes ellenség, a területei pedig nem igen csábítanak gyarmatosításra.

Meg kell mondani világosan, hogy: ha Franciaország átengedné is Olaszországnak Szíriára vonatkozó megbízását, vagy Marokkóban szerzett jogait: az olasz kivándorlás ügye egy lépéssel se jutna előbbre s azokat a tőkéket, melyeket Olaszország erre költhetne, a nemzeti vagyonból kellene elvonnia, a munkásoknak és általában valamennyi társadalmi osztálynak igen nagy kárára, kivéve a kizsákmányolók csoportjait, amelyek a háború után már ismét új háborúkról és újabb vállalkozásokról álmodoznak.

Olaszországnak minden érdeke azt parancsolja, hogy Franciaország gazdag és szerencsés legyen a szomszédságában, amint hogy az is érdeke, hogy Németország szintén gazdag és terjeszkedő legyen. E két nagy ország bármelyikének bukása, nem is szól-

ván a politikai szempontokról, Olaszországra nézve egyet jelentene a gazdasági tönkrejutással.

A belső politikai széthúzások, a népesség valódi szaporodásának hiánya, a háború utáni eseményekből fakadó nehézségek okozzák, hogy Franciaországot a külföldön néha túlzott pesszimizmussal ítélik meg. Nem ritkán hallunk olyan beszédeket Angliában, Németországban és Olaszországban, hogy Franciaország dekadens állam és politikailag beteg. Az idegenek, akik a párisi élet egynémely tüntetéséből ítélik meg Franciaországot, magát Párist pedig azokból a városnegyedekből, melyeket az idegenek leginkább látogatnak: nagyokat tévednek ebben az értékelésben. Franciaország nemcsak hogy egészséges állam, hanem olyan ország, amelynek bámulatos erőforrásai vannak. Ha tévedt is néha a háború utáni akcióban, ha Európán kívül szükségtelen és nagyon is súlyos föladatokat vállalt magára, Franciaországnak még mindig olyan energiái vannak, hogy a mostaniaknál még sokkal nagyobb nehézségekben is diadalmaskodni fog. A születések számának csökkenése a vagyon eloszlásának és a takarékosagra törekvésnek az eredménye. Nem jelent azonban semmi módon a lakosság gazdasági hatalmának csökkenését, még kevésbbé bármi alapvető vagy mélyen gyökerező betegség jelenlétét. Olyan tény ez, mely az Északamerikai Egyesült Államok leggazdagabb vidékein szintén jelentkezik, sőt jelentkezik Ausztráliában is, valamint mindazokban az országokban, ahol a vagyon és a civilizáció terjed. Magában Olaszországban is, noha egészben véve nagyon kedvező a népszaporodás, a gazdag vidékeken — Piemontban és Liguriában — a születések száma lecsökkent a franciák születésének arányszámára, sőt néha még ennél is alacsonyabb.

Kétségtelen, hogy ha Franciaországnak örökké

hadakoznia kellene Németországgal vagy Nagy-Britanniával, a születéseknek ez a csökkenő irányzata hosszabb idő múlva komoly veszedelmet jelenthetne. De ha a gyűlöletnek és széthúzásnak ez a mai állapota hosszasabban tartana, akkor ennek első sorban Nagy-Britannia és maga Németország valaná a kárát. Éppen ezért Európa fölvilágosodott demokráciájának minden erőfeszítése arra kellene hogy irányuljon, a háború utáni örültségek megszűnésével, hogy megtalálja a sokkal emberségesebb együttélés formáját és hogy a mai destruktív politikát civilizált munkával és éltető politikával cserélje föl. De Franciaországot mindig úgy kell tekintenünk, mint Európa életében nélkülözhetetlen politikai és társadalmi elemet; de úgy is kell tekintenünk, mint hatalmas szervezetet, mely nem hagyja letörni magát a mai nehézségektől.

Általános emberi szempontból bizonyára igazságtalan dolog, hogy a kontinentális Európa két legnépesebb országának (nem számítva Oroszországot), szóval annak a két nemzetnek, amelynek kis területén aránylag legsűrűbb népesség él — Németországnak és Olaszországnak — vagy nincsenek, vagy pedig elenyészően csekély gyarmatai vannak. Az ezzel kapcsolatban fölvetődő probléma azonban nem az, hogy megfosszuk a gyarmatos államokat gyarmataiktól, hanem az, hogy teljesen egyenlő elbánást kapjunk tőlük a gyarmataikban. Mielőtt a gyanu befészkelődött volna a szívekbe Olaszország iránt, a francia Afrika északi részében az olaszok bőséges kereseti forrásokra találtak s a francia tőke és az olasz munka gyakran szövetkezett a civilizáció közös földadatainak elvégzésére.

Ha Olaszországban a háború után nem mutatkozott katasztrófális arányokban a munkanélküliség, ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy legalább 800.000 olasz özönlött át Franciaországba,

ahol szíves fogadtatást és munkát talált. Enélkül Olaszország helyzete borzalmas lett volna.

Bárhogy forgatjuk is a dolgot, az olasz imperiálizmus nem irányulhat Németország vagy Oroszország ellen. Németországnak nincsenek átengedhető területei, se Olaszországgal közös határai. De nem irányulhat Svájc, Ausztria és Jugoszlávia — tehát a szomszédos országok — ellen se.

Akeiőt kezdeni Törökország ellen Kis-Ázsiában, örült és végzetes vállalkozás volna egyaránt és átvenni az adminisztratív megbízásokat Franciaország vagy Nagy-Britannia helyett, igen nagy becsületet jelentene ugyan Olaszország számára, de minden haszon nélkül.

Olaszország imperiálista politikája tehát csakis Nagy-Britannia vagy Franciaország ellen irányulhatna. De, mivel Olaszország csak Földközi-tengeri állam, az a kényszerűség, hogy tengeren át kell elátnia magát mindennel, ami az élethez nélkülözhetetlen, lehetetlenné tesz minden angoellenes politikát. Gyakorlatilag tehát az imperiálista politika csakis Franciaország ellen irányulhatna, vagy pedig reménykedni kellene egy új világháborúban, amelyből Olaszország, győztesen kerülve ki, hatalmat és területeket szerezhetne. De ezt a katasztrófális célt csakis nyugtalan és felelőtlen kalandorszellemek áhítatják egy gazdaságilag vérszegény országban, ahol a háború kiapasztott számtalan gazdasági erőforrást s a háborús adósságok és katonai költségek teszik az államháztartás mérlegének nagyobbik felét.

Az olasz fasizmus imperiálizmusa tehát nem egyéb, üres szajkaskodásnál; de ezek a szóbeli megnyilatkozások is veszedelmet jelenthetnek, mert fokozzák a lelkek és kedélyek izgalmaikat; már pedig a háború, éppen úgy, mint a béke, mindig csak hangulat, mielőtt ténnyé válna.

Az olasz fasizmus vezére minden hatalmat ma-

gában egyesít. Vezére a pártnak, vezére a nemzet-
őrségnek, tényleges vezére a hadseregnek, a haditen-
gerészetnek, az aviatikának és egyúttal külügy-
miniszter is. Egyesíti a legkényesebb hivatalokat,
ellenőrzés nélkül diszponál az állam minden eszkö-
zével. Tehát ugyanabban az időben miniszterelnök
is, abban a minisztertanácsban, amelynek minden
tagja a fasiszta pártnak zsoldosa. A parlament
semmi, a sajtó már semmiféle ellenőrzést nem gya-
korol; ez gyakorlatilag a diktatúra klasszikus rend-
szere.

A negyvenkétfélmilliónyi nemzet nem nyilváníthat
semmiféle akaratot: egyetlen egy embernek és
egyetlenegy pártnak a kezében van, — vagyis csak
egyetlenegy embertől függ.

Még ha föltesszük is, hogy Mussoliniban meg van
mind erre a rátermettség: az ellenőrizhetetlen hata-
lom állandó veszedelmet jelent egy nemzet belső éle-
tére és a nemzetközi békére. Mert a kormány feje,
mint csalhatatlan és nem ellenőrizhető hatalom, ren-
delkezik a nemzet sorsa fölül.

Már most ez az ember 1911-ben elkeseredetten
ostorozta, mint antimilitarista forradalmár, a libiai
vállalkozást és 1913-ban előkészítette a forradalmi
mozgalmakat, 1914-ben végrehajtotta az úgyneve-
zett „vörös-hét“ forradalmát és a proletártömeget a
kapitalizmus megtámadására bujtogatta. 1914-ben
szilajon ellenezte a háborút, amelyet 1915-ben ma-
gasztalt. 1919-ben megalakította a fassiókat, mint a
monarchia és kapitalizmus ellen irányuló mozgal-
mat, amelyet aztán reakcionárius mozgalommá ala-
kitott át. 1922-ben, a Rómába indulás előestéjén, még
köztársaságinak vallotta magát és pár nappal ké-
sőbb, miután átvette a kormányt, már árulóknak
tekintette mindazokat, akik nála sokkal mérsékel-
tebben hirdették az 1919-iki fasiszta programnak
egy részét.

Ha Olaszországban már nincs ellenzék: milyen változásokat készít elő a fasizmus? Szemben azokkal a népies áramlatokkal, amelyek megnyilatkozhatnak: ismét kommunista lesz-e Mussolini? Visszatérhet-e váratlanul eredeti programjához?

Akárhogyan vizsgáljuk is, a mi civilizációnkkal szemben Mussolini nem előharcos, hanem elmaradt reakcionárius. Beszédében, frázisaiban, cselekedeteiben a kezdetleges civilizációnak rég túlélte formáit eleveníti föl. Nemcsak hogy távol áll a jövőnek meglátásától, hanem még a jelen civilizációját se érti meg. Quattrocento-beli olasz ember, a nyugtalan és habozó tömeg élén. Nem olyan ember, aki messzire megy: hanem olyan, aki messziről jön.

De hol van a fasizmusnak az az elve, amely kiválthatja a tömegből a fasiszta államnak és vezérének tiszteletreméltó fogalmát? A fegyveres erőszak megszervezése nem program és nem is ideál; csak ideiglenes kényszerűség. Senki se hiheti, hogy sokáig el lehessen nyomni a szabadságnak minden formáját, még kevésbé, hogy mindenkire egyformán rá lehessen erőszakolni ugyanazt a véleményt és hogy állandóan alkalmazni lehessen a központosító szervezésnek sokkal zsarnokibb formáit, mint aminők a cári Oroszországban voltak. A fasizmus vezetői mindig azt hangoztatták, hogy egyáltalában nem törődnek a közvéleménnyel; nekik csak az erőszak a fontos és nem a közvélemény.

Néhány századdal ezelőtt Olaszország politikai írója, Machiavelli már figyelmeztetett ennek a felfogásnak a veszedelmes voltára: „az, akinek csak kevesek az ellenségei, botrányok nélkül megszilárdíthatja a hatalmát; de akinek mindenki ellensége, az sohase szilárdulhat meg és mennél több kegyetlenséget követ el, annál gyöngébb lesz az uralkodása“ . . .

A diktatúra rendszere jogilag nem állhat meg

a monarchiában; mert az uralkodó vagy aláveti magát a diktatúrának és a szuverénítás éppen ennek folytán elveszti funkcióját: vagy pedig a diktatúra nem egyéb, mint a szuverén akaratának nyilvánulása és akkor az államforma de facto megszűnik, a monarchia elveszti alkotmányos formáját.

Az erőszak egymagában nem elég arra, hogy hosszabb időn át megvédjen bármilyen uralmat: az abszolút uralkodóknak mindig kell, hogy legyen valami teokratikus és hagyományos alapjuk. Az abszolút uralom Isten akaratára volt alapozva; ősünk öszintén hitték, hogy Isten egyetlen egy embernek, egyetlen egy családnak adta a jogot, hogy uralkodjanak a többi embereken. Az abszolút uralkodók öszintén hitték, hogy az Istentől származó küldetésük van. Minden cselekedet az uralkodó ellen egyúttal az Istenség ellen irányuló cselekedet is volt. Az utolsó uralkodók, akik azt hitték, hogy Isten nevében uralkodnak, — II. Miklós orosz cárr és II. Vilmos német császár — minden szereplésükben és cselekedetükben bizonyos vallásos ünnepélyességgel léptek föl: II. Miklós, még együgyű nyilatkozataiban, ostoba ceremóniáiban sem mert szakítani azzal az eszmével, hogy isteni küldetést teljesít.

De az olyan abszolút hatalom, amely nem Istentől származik, de nem származik a háborús hódításból sem: — ugyan micsoda lehet? . . . Pusztán csak átmeneti ráerőszakoltság.

Az orosz bolsevizmusnak bizonyos ideig volt némi vonzóereje a forradalmár munkáscsoportokra; a fasizmusnak sok országban van vonzóereje a legreakcionáriusabb csoportokra. Sok országban, például, egész komolyan beszélnek arról, hogy a fasizmus ellenmérge a bolsevizmusnak. A szovjet-kormány hosszú időn át igyekezett terjeszteni elveit a külföldön. Nem ért el sikereket és későn ugyan, de mégis le kellett mondania arról a céljáról, hogy

forradalmasítja az egész világot. A fasizmusnak se lesz más sorsa, mert sohase fogja megcsinálhatni az egyetemes reakciót. Voltak ugyan és talán lesznek is halvány utánzatok és meddő kísérletezések; de lehetetlen, hogy a nagy iparos államokban, aminő Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Németország, a Skandináv-Államok, bármilyen komolyabb sikert érjen el. Baldwin angol miniszterelnök kijelentette, hogy a „Mussolini-tünetment” Nagy-Britannia sohase tűrné el. Franciaországban semmiféle egyéni diktatúra nem lehetséges. Németországban a demokratikus pártok és a köztársaság a legszilárdabban állják helyüket. A szerény fasiszta-kísérlet Belgiumban gyors és közvetlen reakciót váltott ki. Azokban az országokban, amelyek már jelentős gazdasági és kulturális fejlődés fokán állanak, minden fasiszta vállalkozás csak hiábavaló kísérlet, amelyekre bizonytalan kimenetelű és terjedelmű népmozgalmak következnek.

A fasizmus kizárólag olasz jelenség. A külföldön vannak ugyan halvány utánzatai, amelyek azonban nem fontosak.

Franciaországban egyetlenegy komoly politikus se ért egyet a fasiszta politikával: még azok a reakcionáriusok is, akiket fasiszta-törekvésekkel vádolnak, sietnek kijelenteni, hogy semmi közük sincs a fasizmushoz. Baldwin angol miniszterelnök véleményét az imént idéztük. Pilsudszki marsall, azon a napon, amikor megcsinálta Lengyelországban az államcsinyt, kijelentette:

„Azt hiszem, hogy Lengyelországban sohase tudna meggyökerezni a fasizmushoz hasonló irányzat. A nép ugyan türelmes, de szüksége van arra, hogy szerető bizalommal legyen főnökei iránt: nem tűrné el, hogy apró helyi szervezetek erőszakkal uralkodjanak rajta. Nem! Ez az állapot nem a mi népünknek való”.

Egy szerencsétlen olasz nagykövet az Egyesült-Államokban, egy népgyűlésen azoknak, akik szemébe mondták, hogy az amerikaiak sohase tűrnék el minden szabadságnak az elnyomását, megjegyezte, hogy: „a fasizmus, amely fölösleges az Egyesült-Államokban és az angol-szász országokban, Olaszországban bizony szükséges“... Oly sok rosszhi szemű túlzás és fölösleges imperialista kijelentés után olasz nagykövet nem állíthatott volna ennél megalázóbb és hamisabb dolgot Olaszországról.

A fasizmus és bolsevizmus nem ellentétes elem, hiszen mind a kettő a szabadság és a rend ugyanazon elveinek a tagadása: ahogy Mussolini mondta, megtagadása az 1789-iki elveknek, tehát az 1787-iki amerikai alkotmány elveinek és az angol közjognak is. Megtagadása tehát a modern civilizáció minden elvének. Visszatérés az abszolút monarchiák és a háború moráljához, amit valósággal „nemzeti ipar“-nak tekint.

A rend, amit a fasizmus rákényszerít a nemzetre, csak a felszínen van, mert a nagy munkáštömegek és az intellektuális osztályok eltűrik ugyan az erőszakot, de nem fogadják el a rendszert. Már pedig az a rendszer, mely nem gyökerezik az általános köztudatban, a legelső lökésre összeomlik. Shakespeare, aki az emberi szellem legnagyobb ismerője volt, megírta, hogy annak a tekintélynek, mely a félelmen nyugszik, nincs szilárd alapja, mert a félelem idővel gyűlöletté változik.

Oroszországban a cári uralom bukásának előestéjén látszólag minden rendben volt, míg Angliában és Franciaországban szabadon nyilatkozott az elégedetlenség. Aki Oroszországban járt, azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy a cári uralom szilárd alapokon nyugszik. Scialoia, aki pedig nagyon éles és nyílteszű politikus és az én kabinetemben külügyminiszter volt, amikor hazajött Oroszorszá-
g-

ból, pár héttel a cári uralom bukása előtt, az összesereglett újságíróknak abszolút meggyőződéssel jelentette ki, hogy a cárizmus bukása lehetetlen. Ugyanebbe a hibába estek nagyon tapasztalt angol politikusok is.

A fasizmus és a bolsevizmus egyenes tagadása a rendnek.

Bárhogy vizsgáljuk is azonban, a bolsevizmus mégis csak ideál: a kommunista szervezkedés kísérlete, melyet a kisebbség erőszakolt két szerencsétlen háborútól megviselt országra, ahol nincs és sohasem volt nagyszámú, intelligens iparos burzsoázia és ahol a nép legnagyobb része írástudatlan és a legesekélyebb mértékben se vehet részt az állam életében. Legfőbb irányítói kommunista szervezkedésnek fogták fel a bolsevizmust, bár megvalósításában borzalmas tévedéseket és bűnöket követtek el. De nagyon sok dolog, amit kárhoztatunk a bolsevizmusban, megtalálható a francia forradalom történetében is, amelyet pedig, bizonyára csak azért, mert távol vagyunk tőle, magasztalni szoktunk. A bolsevizmusnak igen sok bűne közös minden forradalommal. A bolsevizmus a nyomorúság szociálizmusa, ennek minden eltévelyedésével és bűneivel, de van benne valami, ami nem pusztán erőszak.

A fasizmusnak azonban nincsen semmiféle ideálja. Az államnak egyszerű elfoglalása ez oly fegyveres kisebbség részéről, amely proklamált eszméivel homlokegyenest az ellenkezőjét hirdeti annak, amiért élete egész folyamán át harcolt. Az egyetlen egy eszme, amit fölszínre vetett: a nemzeti állam, melyet szervezett és fegyveres párt tart függőben magától, hatalmi célok érdekében. Manifesztumai és egész magatartása gyakran csak karrikatúrája annak, amit II. Vilmos csinált.

De életképes-e ez az eszme és érdemes-e a megvalósítása? . . . A felelet erre csak egy lehet és

nem lehet kettő: az ilyen célok és akciók csak heves küzdelmekre vezethetnek a belpolitikában és bizalmatlanságot támaszthatnak a külföldön.

A nacionalizmus minden formája ugyanis szükségképpen új háborúkra vezet, Olaszországnak pedig, mai néprajzi és társadalmi összetételében, csak békére, szabadságra és nemzetközi forgalomra van szüksége.

Oroszország és Olaszország tehát, különböző formákban, eltiporták a szabadságot. A kérdés: elszigetelt jelenségeknek tekinthetjük-e ezt a két esetet?

Meg kell állapítanunk, hogy a többi államokban, ahol még mindig megvan a háborús idegesség, szintén vannak reakcionárius áramlatok, nacionalista alakulások és szabadkereskedelem-ellenes túlzások, amelyek a liberálizmusnak vagy csökkenését, vagy fenyegető veszedelmét jelentik.

X.

A liberálisizmus válsága szükségszerű következménye volt a háborúnak.

Az emberek gondolkodásmódja és lelki világa egész Európában mélységesen megváltozott. Legalább hatvanmillió ember hosszú időn keresztül megtanult ölni és megtanulta úgy tekinteni az ellenség halálát, mint a legfőbb célt. Mialatt ők harcoltak, számos spekuláns oly nagy vagyonokat szerzett, amelyekhez foghatók azelőtt sohase voltak Európában. A háború után megkötött békeszerződések mélységes elkeseredést okoztak mindenfelé. Sok országban a győztesek nem érzik magukat biztonságban; másutt a legyőzöttek nem mondtak le számos olyan vágyról, amelyeket jogosnak és igazságosnak tartanak. S ezek a vágyak annál is inkább veszedelmesek, mennél inkább gyökereznek, legkivált Keleten, oly jogokban és elvekben, melyeket maguk az entente tagjai is hirdettek a háború alatt.

Az erkölcsi zűrzavarnak ebben az állapotában rejlik a liberálisizmus gyakorlásának és magának a szabadság eszméjének is legnagyobb veszedelme. A liberálisizmusnak minden időben tömérdek ellensége volt mind a reakciónárius pártokban, mind magukban a demokrata pártokban is.

Az igazi liberálisok azok, akik nem szeretik az elnyomatást, de ők maguk se nyomnak el senkit.

Az előbbieket mindig nagyon sokan voltak, az utóbbiak ellenben mindig sokkal kevesebben, és számuk még jobban lecsökkent a háború után, mely nagyra növelte a gyűlölet és a gyakorlati erőszak csíráit.

Az egyének életében, éppen úgy, mint a népek életében, vannak a túlzott idegességnek kivételes korszakai. Ez, amelyben most élünk, valóban kivételes korszak és nagyon aláhanyatlott benne az erkölcsi érzék.

De hihetjük-e, hogy ez a háború utáni beteges állapot új betegségek csíráit fogja kifejleszteni? Hihetjük-e, hogy az erőszak új formái állandósulnak? Hihetjük-e, hogy a liberális intézmények valóban elpusztultak és nem inkább csak átmeneti válságban vannak? Elképzelhetjük-e, hogy a szabadság tartósan elnyomható? Hihetjük-e, hogy fegyveres kisebbségek hosszabb ideig fognak uralkodni rajtunk és hogy annak a néhány országnak példáját, ahol ez a jelenség megnyilvánult, más országok is követni fogják? Hihetjük-e, hogy Európa sokáig fog ingadozni a forradalom és reakció között, anélkül, hogy megtalálná a liberális államrend szilárd tengelyét?

Én nem hiszem ezt, sőt ennek éppen az ellenkezőjét hiszem.

Állítom, hogy a jelenlegi állapot csak átmeneti, hogy kizárólag csak a háború utáni állapotok válsága és hogy vissza fogunk térni a liberális elvekhez, amelyek egyedül adhatják vissza Európának a békét és jólétet.

Abszolút igazságok csak a matematikában vannak. A politika pusztán az élet kifejezése. Hogyan lehetnének hát abszolút elvei és igazságai? . . . A társadalmi formák egyáltalában nem állandók és véglegesek. A történelem különböző időszakaiban mindig a konzervatív és reakcionárius elvek, a szocializmus és a szabadság elveinek küzdelmét tárja

elénk. De a modern államok csakis a liberálisizmus korszakában tudták valóra váltani a legnagyobb haladást.

A reakció és a szocializmus oly ellentétes formák, melyek az emberi társadalom állandó szükségleteit fejezik ki.

Vannak korszakok, még a legműveltebb társadalmakban is, amikor a reakció szükséges lehet és néha egyenesen azért szükséges, hogy szembe helyezkedjék a bomlással, hogy megerősítse a munka fegyelmét, hogy tekintélyt biztosítson az államnak. Vannak szükséges reakciók, amelyek gyakran használnak a szabadságnak is.

A legnagyobb demokrácia korszakaiban a régi Róma fölállította a diktatúra intézményét. Lehetnek, sőt voltak is minden demokráciában olyan összetűzések, amelyeket nem lehetett megoldani a közönséges formák keretén belül. De az ókori Róma diktatúrája, kivéve néhány esztendő vizsálykodást és polgárháborút, egyáltalában nem az állam ellen megindult kaland volt, hanem az állam védelmére instituálták.

A köztársasági Róma korában a diktaturát a közjog előrelátta és bölcseséggel szabályozta. A szenátustól kinevezett „diktátor“ magától a szenátustól (mi azt mondanók: a parlamenttől) kapta hatalmát. A konzulok hatalmát összpontosította kezében: vagyis a végrehajtó hatalmat és meghatározott cél érdekében kapta méltóságát, bizonyos határozott, legkivált háborús nehézségek legyőzésére vagy pedig, amikor a szenátus és a népcsoportok között ellentét nyilatkozott és veszélyben forgott a köztársaság területi épsége. A megbízás határozott időtartamra — néha csak pár napra vagy pár hétre — szólt és rendszerint nem tarthatott tovább hat hónapnál. Hasznos és gyakorlati forma volt a demokrácia válságainak legyőzésére, tehát éppen azért

semmivel se csökkentette a szabad intézmények méltóságát és erejét.

A modern parlamentek szükség esetén gyakran átruházták a törvényhozói hatalmat a kormányra, de mindig csak rövid időre és szigorúan meghatározott célra. Ennek azonban semmi köze sincsen ahhoz a diktatúrához, amely egyértelmű az állam elfoglalásával bármely egyén vagy párt részéről, vagy valamely egyén részéről egy bizonyos párt szolgálatában vagy, ami még rosszabb: valamely párt részéről bármely egyén szolgálatában.

A szocializmusban, mely a demokrácia legszélsőbb formáira törekszik, megvan az olyan társadalom ideálja, amelyben se születési, se társadalmi állással járó kiváltságok nincsenek. Minden előrehaladott társadalomban megvoltak és megvannak a megfelelő szocializmus formái. Az a probléma, hogy lehetségessé tegyük minden ember számára, hogy az életért és hatalomért folytatott küzdelemben ugyanarról a pontról induljon el, mint a többi emberek és hogy minden embernek megadassék a lehetőség saját tehetségeinek kifejtésére: ez a probléma mindig nagyon csábította a nemesebb elméket. Az a gondolat, hogy minden ember oly módon dolgozhasson, hogy társadalmi állása a kifejtett erőfeszítés és nem holmi örökség, véletlen szerencse kiváltsága legyen, ez a gondolat oly szép, hogy a nem közönséges lelkű embereket mind megfogja a varázsával. A legnagyobb nehézség — hogy ugyanis a közös együttműködés formái ne csökkentsék a termelés erőfeszítéseit — mindig legnehezebb akadálya volt a szocializmus egész akciójának. Még mi, liberálisok és demokraták is, noha nem hiszünk a szocializmus formuláiban és legfőképpen nem fogadjuk el az osztályharcot és a szocialista pártok taktikáját még mi is kénytelenek vagyunk elismerni, hogy: bár a legkülönbözőbb formákban, a szocializmus

át- és átjárja a fejlett és civilizált államok egész társadalmi életét. Még ha nem akarjuk is, mindig elfogadunk belőle valamit. Még ha visszautasítjuk is, azért mindnyájunk lelkébe behatolnak a társadalmi szolidaritás elvei. Marx elméletei megbuktak ugyan, egyik a másik után, de a munkásmozgalom befészkelte magát az egész modern életbe. Nem a szociálizmus fémjelzett teoretikusainak a programja diadalmaskodik, hanem a társadalmi élet követelményei érvényesülnek. Igen sok olyan eszme és reform, amelyeket még csak húsz évvel ezelőtt is képtelenségnek mondtunk, ma már érvényben van, kezdve a nyolcórás munkaidőn, amelyet minden közgazda ellenzett és kivihetetlennek tartott.

A szociálizmus és a reakció olyan társadalmi erők, amelyeket nem tekinthetünk önkényeseknek. Sőt ellenkezőleg, kiegyenlítő és kivételes jellegűek. A zűrzavar korszakaiban működik jótékonyan a reakció, mint gyógyszer, míg a szociálista reformokat inkább úgy foghatjuk föl, mint a kapitalizmus tévedéseinek és visszaéléseinek, továbbá mint a vagyonok nagy fölhalmozódásának mérséklőjét és kiegyenlítőjét.

De az a forma, mely a modern civilizáció állandó szükségleteinek legjobban megfelel, az a forma, melyben a legnagyobb haladás és legnagyobb szociális emelkedés lehetséges, az a forma, mely a gazdasági javak legnagyobb gyarapodását és a nép legnagyobb jólétét biztosíthatja, a legfejlettebb társadalmi életet élő országok normális és valóban konzervatív formája: a liberálizmus. A XIX. század legboldogabb korszakaiban, egészen a világháborúig, ez a forma biztosította a legnagyobb gazdasági fejlődést, az országok belső békéjét és a jó egyetértést a nemzetek között. Csakis a szabad verseny, a gondolat- és akciószabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési sza-

badtság teremtette meg a modern nagy nemzeteket. Ha a reakció néha szükséges és így hasznos is: ez csak azzal a föltétellel lehet, hogy nem tartós és hogy csak fájdalomcsillapító gyógyszer. De a szolgáshoz minden megszokása már hanyatlás. A reakció, ha sokáig tart, csak elszegényíti, megalázza és demoralizálja azokat az országokat, amelyekben a fejét fölütötte. A diktatúra államokat mindig forradalmak és válságok fenyegetik és a diktatúra, valahányszor belső nehézségek keletkeznek, kikerülhetetlenül nemzetközi kalandokba, vagyis háborúba sodródik, amelyek mindenkit egyesülésre köteleznek, hogy hagyják abba a belső villongásokat. A diktatúra államok folyton érzik a forradalmak és háborúk lidérenyomását, tehát szolga-államok. Ha a szolgák vannak többségben, akkor ők is lesznek rövid időn belül az árulók. Mert hozzájárulásuk a diktatúrához csak a félelem: már a levelek első zúgásának se állnak ellen. A modern államokban ezért nem lehet tartós semmiféle diktatúra, ha még oly nagy fegyveres erőszakkal lép is föl, és valamennyi csak a forradalmat készíti elő, miután megalázta a nemzetet és rosszul nevelte az ifjúságot.

A diktátorok, éppen úgy, mint az abszolút uralkodók, mindig azt mondják, hogy tele vannak jószándékkal: hogy a nép nem szabadságot, hanem jólétet követel, hogy a kormánynak meg kell mentenie a nemzetet valamely képzelt vagy valódi veszelemtől, és hogy az állam zsarnoki akciója csakis a romboló és bomlasztó erők ellen irányul. Mint száz évvel ezelőtt, ma is ugyanúgy okoskodnak s akik ezt cselekszik, nem látják át, hogy maga a szabadság egyszersmind a gyógyszer is, mert csakis a szabad véleménynyilvánítások (minden kellenetlen és káros mellékhatásaikkal együtt) mentik meg az egész társadalmat a legnagyobb katasztrófáktól.

Az emberi társadalom legnagyobb értéke maga

az ember. A föld és a föld gyomrának természetes gazdasági forrásai csak akkor értékesek, ha az emberi tevékenység kiaknázza őket: az emberi tevékenység pedig csak ott lehet nagy és hasznos, ahol szabad emberek élnek szabad intézmények keretében. Egyetlenegy abszolút állam se ért el magasabbrendű kultúrát a modern életben: aminthogy egyetlen egy se tudott nagyobb nemzeti vagyont produkálni. Az abszolutizmus első korszakaiban nem mindjárt nyilvánulnak a bajok; de a hanyatlás mindig kikerülhetetlenül bekövetkezik. A szolgakormányzat csak csekély mennyiségű aktivitást és munkát adhat. Ha minden a kormánytól, a kormány pedig csak néhány embertől vagy éppen csak egy embertől függ: ugyan milyen lehet a helyzet? A rabszolgamunka is csak kevésbé produktív. De milyen lehet a gazdasági és társadalmi fejlődés a sorsukba csak beletörődött szolgák nemzeténél?

A háború utáni állapotok idegessége teremtette meg a diktatúrákat, éppen úgy, mint a forradalmi mozgalmakat. Mindnyájan emlékezhetünk még a háború után támadt gazdasági és még inkább politikai jellegű nagy sztrájkokra, a forradalmi szellemre és az általános munkakerülésre, a fegyelmetlenség katasztrófális terjedésére. A reakció gyakran követte a forradalmi mozgalmakat és ahol hiányzott a demokrácia régi és egészséges gyakorlata, ott mindig a fehér diktatura volt a vörös diktatura veszedelmének következménye. De a forradalmi és a reakcionárius mozgalmak csak következményei a viharos és általában kivételes korszaknak.

Mihelyt Európa összeszedi magát és ismét visszatér a normális élethez, megerősödik a liberálisizmus, nem csupán mint politikai szükségesség, hanem úgy is, mint a termelés és a forgalom: vagyis mint az élet föltétele.

XI.

Sok oka van Európában a fölfordulásnak, aminek, például, napirenden vannak a békeszerződések értelmében alakult vagy területileg megnagyobbodott országokban: a jövőendő bizonytalansága, a vörös vagy fehér diktaturák, a háborús gazdagok tömege, amely gonosz sajtójával még mindig hinti a gyűlölség magvát a nemzetek között, és ott vannak a nacionálista izgatások, melyek legkivált a különböző nemzetiségekből összetett államokban veszedelmesek. Ott van a diktaturák Földközi-tengeri láza, azután a védvámrendszer és a militarizmus (oka és következménye egyszersmind a nacionalizmusnak), végül a valuták zűrzavara, a munkanélküliség, a pénzügyi válság, stb.

A konzervatív sajtó mindezeket a zavarokat, minden napnak szorongó aggodalmát egyetlenegy mumussal: a bolsevizmussal magyarázza; az orosz bolsevizmus érthetővé tesz és igazol minden bajt. Ugyanazok az emberek, akik behódolnak a fasiszmusnak és fölforgató taktikájának, túlzottan félnek a bolsevizmustól.

Franciaországban, Németországban és Angliában szélsőséges munkás-agitáció folyik és a kommunizmus, mely a háború előtt még szinte ismeretlen volt, ma már ott is kedvező talajra talált. A fejlődését azonban, noha ez a látszat ellenére is nagyon csekély, mesterségesen túlozzák és azt állítják, hogy a bolsevizmus munkájának az eredménye.

Valahol csak agitáció folyik, vagy forradalmi mozgalom támad, vagy elharapózik az elégedetlenség és a lelkek elkeseredése: mindenütt csak Moszkva munkáját látják. Ha valóban a bolsevizmus felelős mindazért, amit neki tulajdonítanak, akkor semmiféle emberi hatalom nem állíthatná meg, oly ropant és legyőzhetetlen hatalom lenne.

A reakcionáriusok szerint mindent igazol a bolsevizmus. Olaszországban fehér diktatura van: ez csak védelem a bolsevizmus ellen. Primo de Rivera tábornok, hogy igazolja a spanyol diktatúrát, gyakran beszélt arról a szükségességről, hogy ezzel kell útját állani a fenyegető forradalomnak. S ezt egy olyan államban proklamálja, ahol a forradalom sohase volt fenyegető és ahol a forradalmakat mindig katonák csinálták. Még azok a politikusok is, akik rokonszenveznek Rivera tábornokkal, — a legártalmatlanabb, legirgalmasabb szívű és legkevésbé következetes diktátorral az egész modern világtörténelemben — bevallják, hogy nincs meg benne Hannibál katonai gyorsasága, se Caesar háborús zsenije.

Abd-el Krim sokáig harcolt a riffek földjén Spanyolország és Franciaország ellen: ez gyarmati háború volt, melyet a spanyol kormányok mindig csekély ügyességgel vezettek s amelyben Spanyolország irtózatos veszteségeket szenvedett és még ma, Abd-el Krim végleges letörése után is, abban a veszedelemben forog, hogy gazdasági válságba jut. Már most, akármily szemszögletből vizsgáljuk is Abd-el Krim akeióját, kétségtelen, hogy a moszkvai kormánynak semmi vagy nagyon kevés köze van a marokkói eseményekhez, vagy a spanyol kormány baklövéséhez. És mégis sok ujság akad, amely makacsodva keresi a bolsevista agitáció munkáját a riff-spanyol háborúban is.

Kinában hatalmas mozgalom indult az idege-

nek és a nyugati kapitalista társadalom ellen: — ez is a bolsevisták munkája.

Törökország fegyverrel szerezte vissza függetlenségét és megszabadult sok alávaló igazságtalanságtól, — például a kapitulációk rendszerétől és Nyugat-Európa bankárainak és nagyvállalkozóinak zsarolásaitól: — nos, Törökország és az egész izlám szintén Moszkva instrukciói szerint cselekszik. Egész Ázsiában forradalmi mozgalmak keletkeznek a mi ördögien zsaroló és fosztogató civilizációnk ellen: — ez is mind a bolsevisták munkája.

A vakságnak ez a formája nem új.

Nincs érdekesebb olvasmány, mint az angol újságok és politikai röpiratok, melyek a francia forradalom és Napoleon korában íródtak. Minden bűnt, minden erőszakot és forradalmat, ami Európában bárhol kitört, a franciáknak és Napoleonnak meg a forradalom ama nagy alakjainak tulajdonítottak, akiket a francia nép ma ujjongva ünnepel, de akikről akkor úgy beszéltek, mint istentelen és hazátlan banditákról.

1815 után ellenben hosszú időn át minden bajt és gonoszságot a szabadkőművesek, a liberálisok és carbonárik pokoli munkájának tulajdonítottak. A szocializmus fölvirágzása óta viszont minden bűnt azoknak a gyalázatos elveknek rovására írtak, amelyek megtagadták a családot, a társadalmat és a hazát. Az orosz cárizmus idejében pedig minden Oroszországban elkövetett gáztettet ráfogtak a zsidókra és a forradalmárookra.

Ha a bolsevizmus volna felelős mindazokért a hibákért, amiket neki tulajdonítanak, ha tetszése szerint mozgathatná meg az embereket a legtávolabb eső vagy a legkulturáltabb országokban, ha kiterjeszthetné agitációját valamennyi kontinensre, ha egymagában elég erős lenne arra, hogy forradalomba kergesse Európa és Ázsia minden népét és

Afrika muzulmánjait, ha megagitálhatná és erőszakosan fölrazhatná mindazokat a népeket, amelyeket a különböző vallások és nemzetiségi érzések elválasztanak, oly roppant erkölcsi erőt kellene föltételeznünk benne, amely minden diadalt igazolna és jogosulttá tenne. A bolsevizmusnak győznie kellene minden vonalon, mert nagyobb és hatalmasabb volna minden ellentétes erőnél s az ilyen véghetetlen erővel szemben hiábavaló volna az ellenállás.

A valóság azonban sokkal szerényebb ennél. A bolsevizmusnak koránt sincs olyan félelmetes ereje: ellenben a mi félelmetes tévedéseink adnak erőt a nagyszámú elégedetleneknek és természetes, hogy a bolsevizmus, mint minden forradalmi mozgalom, hasznára fordítja ezt. De a mi nagy, az nem a bolsevizmus, hanem a mi balgaságunk és erőszakosságunk; a mi tévedéseink az okok és a bolsevizmus csak egyszerű incidens.

Már eltelt néhány év a háború befejezése után és mi még mindig konokul csináljuk ugyanazt a bűnös diplomáciát: titkos szerződéseket, véd- és daczövetségeseket kötünk, államesoportokat állítunk szembe más államesoportokkal, aminek az a következése, hogy semmiféle pozitív lefegyverzés nem lehetséges és az általános bizalmatlanság és nyugtalanság inkább növekszik, semmint csökkent volna. Még mindig a fölszinen mozognak azok a politikusok, akik felelősek a világháborúért, sőt fölbukkantak olyan emberek és diktátorok is, aikk nyíltan újabb háborúkra vágyakoznak. A szociálizmus, miután majdnem minden államban kormánypárttá vedlett át, mérsékeltebb lett. Az idealisták, az elégedetlenek, a zavarosban halászó fondorkodók és még azok is, akik jóhiszeműen nem akarják a háborút, mind a kommunizmus felé sodródnak. Ahelyett hogy megjavulnának, a gazdag osztályok és a kormányokon ülő csoportok sok állambon diktatúrákat

állítanak föl, vagy reakciós monarchiák után vágyódnak, vagy dicsőítik a diktaturát, vagy legalább rokonszenvvel beszélnek azokról az országokról, ahol már garázdálkodik a diktatura.

Nem logikus tehát, hogy a nép napról-napra bizalmatlanabb lesz?

Nem tudok Európában egyetlen egy országot se, ahol a bolsevista agitáció valóban befészkelődött és reális eredményeket ért volna el, se olyan országot nem tudok, ahol a kommunizmus igazán komoly veszedelmet jelentene. Mihelyt ugyanis világosan megnyilvánul a kommunizmus, azonnal olyan reakció támad, amely nyomban elnyomja. Európában a kommunizmus irányzata meghalt és nyilvánvaló, hogy a bolsevizmus leépíti agitációját, mert Oroszország példája után a népet seholse csábítják már túlságosan Moszkva elvei és még kevésbé a kommunizmus gyakorlati rendszere.

A bolsevizmus nemzetközi agitációjára vonatkozólag, mind Európában, mind pedig Európán kívül, meg lehet állapítani, hogy azok a nagyszabású akcióttervek, amelyeket néhány évvel ezelőtt Szovjet-Oroszországnak tulajdonítottak, inkább csak néhány reakciós újság fantáziájában éltek és legkivált az angolok terjesztették. Lehetséges ugyan, hogy a kínai forradalmat bolsevik agitátorok lobbantották lánggra: de vajjon az európaiak erkölestelen eljárása Kinában nem érdemelte-e meg a kínaiak legmélyeségebb gyűlöletét és nem kellett-e előbb vagy utóbb forradalomban és véres összetűzésekben kitörnie? A kínai mozgalmak egyidejűleg nacionálista és kommunista jellegűek. A nacionálizmust az európaiak alávaló rablásai és kegyetlenségei okozták, amidőn számos alkalommal, leginkább pedig a boxerlázadás idejében, szinte vetélkedve követték el a legaljasabb rablásokat és gyilkosságokat és néhány európai nemzet oly bűnökkel bélyegezte meg

magát, amelyeket semmi se feledtet el. A kínai forradalom nem más, mint reakció a kapitalista kizsákmányolás legembertelenebb formájára, amit a világtörténelem valaha följegyzett.

A kínai nép a világ legtürelmesebb népe és legkevésbé hajlamos az erőszakra. Kon-fu-cse gyakorlati filozófiája, melyhez a kínai nép igazodik, valamennyi vallásfilozófia között leginkább hirdeti a békét. Ha az európaiak nem követtek volna el hódító csapataikkal véghetetlen sok rablást és erőszakosságot, ha nem dolgoztak volna mindig gyalázatos csel-szövényekkel, hogy engedményeket kapjanak és kizsákmányolják a gazdasági lehetőségeket, Kína valószínűleg semmiféle akadályt se emelt volna a kereskedelem ellen és Európa a legjobb gazdasági kapcsolatokat teremthette volna meg vele.

A legszégényletesebb lapok azonban mégis azok, melyek az európai kapitalizmus eljárását, illetőleg módszereit jegyzik föl a kínai piacon. Azokban a kínai tartományokban, ahol legszenvedélyesebben dühöngött az idegenforradalom, az európai kapitalisták több embert öltek meg és több vagyont pusztítottak el, mint amennyi áldozatul eshetett volna akármilyen nagy háborúban. Nem csupán a felnőtt munkásokat zsákmányolták ki, de a gyermekeket is a leggyalázatosabb módon, 15—16 órás napszámokkal, minden ünnepi szünet nélkül és a munkabérek mindig éhbérek voltak a szó szoros értelmében, mert a munkaadók mindig kihasználták a nagy tömegben jelentkező és nyomorgó munkásságot.

Az angolok részletes nyomozásokkal derítették föl azokat a szörnyű kegyetlenségeket, melyeknek segítségével kiépült és nekilendült Anglia nagy világipara: de az angol gyáriparosok embertelensége elhalványul azok mellett a borzalmas gonoszságok mellett, melyeket az európai kapitalizmus Kinában elkövetett. Azok, akik, nagyon is gyümölcsözően,

tökéket fektettek be Kinában és derült kedélyhangulatban vagdalják le részvényeikről a szelvényeket és évente rengeteg jövedelmeket vágnak zsebre, keseregnek a Kinában kifejtett bolsevik propaganda miatt: de nem jut eszükbe, hogy miért találta oly hajlamosnak a bolsevik propaganda a lelkeket a gyűlöletre; nem látják, hogy roppant jövedelmük vértől csöpög és hogy az európai textilipar fejlődése Kinában a gyáripár történetének legsötétebb lapjait képviseli.

A marokkói forradalomnak vajjon nem voltak-e mélyen szántó társadalmi és erkölcsi okai: s nem a nagybankok és nagykapitalisták szorították-e a riffeket a kétségbeesett és esztelen zendülésre? A vasipar, amely úgyszólván sok vérontásért felelős, nem felelős-e a Marokkóban elkövetett sok hibáért is?

Ha egy olyan kis ország, mint a riffeké, amelynek csekélyszámú lakossága alig annyi, mint bármelyik spanyol tartományé, ha ez a kis ország oly elkeseredetten s oly hosszú ideig védekezett: nincsenek-e és nem voltak-e komoly és tartós okai ennek az ellentállásnak? Azon a napon, amikor Spanyolország királya elkövette azt a nagy hibát, hogy kihirdette a szent háborút, vagyis a hitetlenek ellen folytatott háborút, nemcsak hogy ő maga visszatért a középkori mentalitáshoz, hanem a riffek ellentállásának is bizonyos vallásos jelleget adott. Bár a franciák a maguk éles politikai neveltségével kikorrigálták ezt a hibát, azért ez a hiba mégis meg volt és hosszú időn keresztül szülte a mai áldatlan állapotoknak minden baját és szenvedését.

Fitogtatjuk fájdalomunkat azon, hogy Európa mindenütt ellentállásra talál Európán kívül, holott pedig csak esztelen kapitalizmusának és túlkapzsi szellemének a gyümölcse ez, mert Európa maga rombolta szét az internacionális erkölcs minden alapját. Európa ugyanis néhány év alatt nemcsak adós kon-

tinens lett a hitelező kontinensből, de nagyrészt elvesztette erkölcsi hitelét is.

Azt a két európai vagy majdnem európai országot, amelyek leginkább zavarják Európa álmait: — Oroszországot és Törökországot, vajjon nem a mi túlkapásaink hajtották-e a visszatorlás útjára?

Magam is jelen voltam azokon a nemzetközi konferenciákon, amikor 1919-ben és 1920-ban Törökország sorsáról határoztak és igyekeztem elkerülni a nagyobb hibákat. De hogyan lehetett volna ellentállni, mikor futótűzként terjedt el az a szégyenteljes, embertelenül önző ötlet, hogy a győztesek tetszésük szerint határozhatnak a legyőzöttek élete és halála felől?

Számtalan gyalázatos akciót követtek el a törökök ellen; ki akarták őket kergetni Európából, a szultánt száműzni akarták Brüsszába, el akarták venni a törököktől Kis-Ázsiát, hogy oda ajándékozhassák Görögországnak és Örményországnak. Örményország nem akart kizárólag csak örmény állam lenni, józan és méltányos határok között, hanem nagy örmény köztársaságot akart, Erzerummal és Trapenzunttal. Görögország követelte a hellenizmus jogai révén Szmírnát és Kis-Ázsia legjobb részét.

A törökök, visszavonulva Kis-Ázsiába, elkeseredésükben megtalálták az erőt az ellentállásra. Szétosztották az örményeket és megverték a görögöket. S ekkor az európai hatalmak, amelyek ráuszították Törökországra a görögöket és örményeket, ugyanazok az államok, amelyek fölbujtották és fölfegyverezték őket, nyomorúságosan meghunyászkodva, elismerték a törökök győzelmét. Elhagyván Konstantinápolyt, a kapitalisták és az ő szolgálatukban álló diplomaták minden eselszövényének székhelyét, angorai szegényes fővárosukban, a törökök megtalálták a függetlenséget: erkölcsileg megverték és megalázták Európát.

Törökország tehát visszanyerte szabadságát és miért ne folytathatná tovább a megkezdett utat? Mi szükségük lehet a törököknek Moszkva tanácsaira? És nem egyszerűen nevetséges-e: Szovjet-Oroszország agitációjának tulajdonítani Törökország bámulatraméltó ellentállását és politikai újjászületését? És még most is, amikor Törökország voltaképpen már nem is európai állam: nem beszél-e néhány állam még mindig a legkomolyabban arról, hogy jogai és igényei vannak a török területekre Kiszsiában?

A Szovjet-Oroszországgal szemben követett politika a hibák és tévedések olyan sorozata volt, hogy, mikor majd megírja valaki a keleti államok akciójának oknyomozó történetét Oroszországgal szemben a háborúban és a háború után, szinte hihetetlennek látszó esetek fognak napfényre kerülni.

Ellentétben Törökországgal, Oroszország nem is ellenség volt, hanem csak elbukott jóbarát. Roppant nagy erőfeszítést fejtett ki, amelyben megrokkant. És mikor belezuhan a bolsevizmusba, addigi szövetségesei fölhasználták kétségbeesett helyzetét, hogy végigjárassák vele minden szenvedésnek és megaláztatásnak a kálváriáját. Vajjon a gyűlölet sugallta-e ezt a kommunista és forradalmi rendszer ellen? Vagy csak új területek megszerzésének mohó vágya: — vagy pedig együtt mind a kettő? . . .

Soha senki se tiltakozott a cárizmus bűnei ellen: a misztikus és gyöngé akaratú cár mindnyájuknak beleegyezésével hajtotta végre a művelt közeposztály, a zsidók és valamennyi liberális politikus ellen a legszörnyűbb kegyetlenségeket, amelyekről a világtörténelem csak megemlékezik. Csak néhány igazán felsőbbrendű ember — egy-két angol és amerikai író — kelt ki lángoló szavakkal a szibériai rab-ság borzalmai és az adminisztratív úton végrehajtott deportálások ellen. Ellenben mindannyian egyhan-

gúlag elítélték a bolsevizmus hibáit, amelyeket néha túloztak, néha pedig egyenesen kitaláltak.

Fölhasználván Szovjet-Oroszország nehézségeit, Oroszországnak nagy területeit átengedték más államoknak; sőt háborút is igyekeztek szítani Oroszország ellen, pusztán csak azért, mert kommunista kormánya volt.

Amidőn engem 1919 júniusban meghívtak Olaszország kormányának élére, katonai expedíciót szerveztek Georgia katonai megszállására. Az entente államai, amelyek Oroszország szövetségesei voltak, nemcsak hogy beleegyeztek, hogy Olaszország elfoglalja Georgiát, — ezt a petroleumban és ásványokban gazdag, termékeny területet — hanem még ösztökélték is. Azt mondták, hogy Georgia lesz az olasz gazdasági tevékenység területe.

Elődöm, amikor átadta nekem a kormányt, lelkesedéssel beszélt erről az expedícióról, melyet minden párt a legnagyobb helyesléssel fogadott. Már elő voltak készítve a kizsákmányolásra irányuló tervek és bankok is alakultak erre a célra. Én azonban rögtön megértettem, hogy ez az expedíció a népjogok valamennyi paragrafusát erőszakosan lábbal tiporja, hogy katonai szempontból veszedelmes és hogy előbb-utóbb kikerülhetetlen háborúra vezet a moszkvai kormánnyal; ennek a háborúnak pedig nagyon is bizonytalan a kimenetele. Az orosz területnek elfoglalása tehát nem lett volna jó üzlet, hanem ellenkezőleg: pénzügyi katasztrófa és bizonytalan kimenetelű katonai kaland volt az egész. Minden habozás nélkül föloszlattam tehát az expedíciót és nagyon meg voltam elégedve az előrelátásommal, mert nem sokkal azután a bolsevik hadsereg bevonult Tiflisbe, amiből nyilvánvaló volt, hogy, ha Olaszország ráfekszik Georgiára, ez háborút jelentett volna Olaszországnak.

De akkor a reakcionárius elemek mindnyájan

összefogtak ellenem és szenvedélyes ostrommal támadtak rám. Miután nem kapaszkodhattak bele az én háború alatti működéseembe és magatartásomba, — hiszen az én egyéni erőfeszitésem és törhetetlen akaratom találta meg csak a további ellentállás eszközeit, amelyekkel megmentettem Olaszországot a caporetói katasztrófa után — rámfogták, hogy a békében a lemondás politikáját folytatom és hogy „elvesztettem“ a békét. Ugyanazok a reakcionárius elemek, amelyek akarták a georgiai vállalkozást, valósággal őrzöngtek és mindent elkövettek, hogy megkaparíthassák Dalmáciát és katonai kalandokat kísérelhessenek meg Kis-Ázsiában.

Már említettem, hogy Oroszország egykori szövetségesei csakis azért akartak háborút viselni ellene, mert kommunista kormánya volt. S amikor nem volt módjukban, hogy, legkivált a proletárossz-tályok ellentállása miatt, saját hadseregeiket küldjék Oroszország ellen, fölfegyverezték a zendülő csapatokat. Még sokáig azután is, amikor már nem volt meg a régi rendszer, makacsul vonakodtak elismerni az újat.

A zendülő hadseregek, melyeket saját költségén szerelt föl Oroszország ellen az entente, egyik a másik után megsemmisült: Kolcsak, Denikin, Judenics, Wrangel, nemcsak a szovjet-seregek ellenállásával, hanem az orosz nép ellenszenvével is találkozott. Nem azért harcoltak, hogy hazájuknak liberális kormányt adjanak a bolsevik erőszak helyett, hanem csak a múlt emberei voltak, akik a cárizmus visszaállításáért harcoltak, tehát minden más uralomnál alábbvalóbbat, rosszabbat és erkölestelenebbet akartak restaurálni; ugyanazt a gyalázatos zsarnokságot, amely lehetővé tette és előkészítette a bolsevizmus túlzásait és erőszakosságait.

A katonai kudarcok után következett a gazdasági harc: gazdasági drótsövényt akartak vonni,

ahogy mondták, az oroszok körül, hogy ebben az elszigeteltségben kiéhezzenek és könnyebb legyen letiporni őket. Az ötlet abszurdum és erkölcstelen is volt egyúttal. Ahol keresni lehetett valamit, ott mindenütt megjelentek az európaiak: kereskedtek és kereskednek most is, még pedig erkölcstelen üzletekkel, Kinába ópiumot szállítanak, Indiába bálványokat.

Még csak nemrégiben is háborúval fenyegették Kínát, mert meg akarta akadályozni az ópiumkereskedést. Néhány nemzet, mely feltűnően puritán vallásosságot prédikál, még az egészen vad és emberevő törzsekkel is kereskedik és nem áttall roppant összegeket kizsarolni ezekből a törzsekből a pálinkával, amely egész népfajokat irt ki, mivel nincsenek hozzászokva az európai társadalomnak ehhez az öldöklő mérgehez.

Az, hogy nem kereskedtek Oroszországgal, pusztán csak a politikai ellenségeskedés ténye volt. A bolsevikiek azonban ellentálltak; nem engedtek; visszautasítottak minden pénzügyi ellenőrzést és valósággal nemzeti ügyet védelmeztek. És ekkor az európai államok egymás után siettek elismerni Oroszországot, abban a reményben, hogy kapitalista koncessziókat és gazdasági eredményeket kapnak, amiket azonban Oroszország nem adott meg és, ha szabad akar maradni, nem is ad meg soha.

Egy keleti államnak kiváló feje meglátogatott néhány évvel ezelőtt, hogy tanácsot kérjen tőlem. Miután megfeleltem minden kérdésére, még egy utolsó tanácsot akartam neki adni. Legyen bizalmatlan az európai kapitalizmussal szemben, mert ezt mindig mohó rablási vágy vezeti. Könnyítse meg a kereskedést, az áruforgalmat a többi államokkal. De semmi szín alatt ne adjon senkinek olyan kiváltságos engedményeket, amelyek bármely irányban korlátozhatnák az ön függetlenségét és autonómiáját.

Európa napról-napra veszít gazdasági hegemoniájából, de, ami még ennél is több: lassanként elveszti a világ becsülését. Kezembe került néhány olyan imádság, melyet amerikai templomokban imádkoznak. A hívek, miután hálát adtak Istennek a sok jótéteményért, mellyel az embereket elhalmozta, külön megköszönik neki, hogy egy egész óceánnal választotta el Európát Amerikától.

A Népszövetség tagjai minden ülésükön magasztalják tulajdon munkájukat. De valami kellemetlen hang, mely messziről jön, minduntalan visszarántja őket a szomorú valóságba. Két esztendővel ezelőtt Ausztrália delegátusa arra a gúnyos megjegyzésre szorítkozott, hogy amióta a Népszövetség működik, Európában egy millióval több ember van fegyverben állandóan, mint a háború előtt. 1926 márciusban, amikor arról volt szó, hogy Németország is belép a Népszövetségbe, nem egészen jóhiszeműen, bizonyos vetélykedés indult meg a tanács állandó tagságának megszerzéséért. És midőn úgy látszott, hogy már minden rendben van, Brazília azzal a soronkívüli, alkalmatlan kérelmével, hogy azonnal adjanak neki állandó helyet a tanácsban, nagyon is kellemetlen és káros válságot idézett elő, nemcsak a békeszerződések, hanem a Népszövetség hatáskörének szempontjából is. Amidőn Vandervelde belga miniszter jogosan szemére vetette ezt a kifogásolható viselkedését, Brazília delegációjának feje, még durvaságában is illetlenül, de könnyedén felelte:

— Európának nincs joga békéről beszélni. Mi Dél-Amerikában, igenis, békében élünk és nem Európa az, amelynek példáját hasznosnak és követendőnek ítéljük.

A brazíliai delegátusnak ezek a szavak nagyfokú diplomáciai tudatlanságról tesznek bizonyosságot és semmivel se mentik kérelmének alkalmatlan voltát. Viszont azonban szomorú bizonyossága annak,

hogymennyire süllyedt Európa az egész világ közbecsülésében.

Az európai uralom alatt sínylődő majdnem minden országban, minden gyarmatban forradalmi mozgalom tapasztalható: a gyarmati hadseregek Ázsia és Afrika számos vidékén nem nyújtják jövőre nézve a hűség és megbízhatóság elegendő zálogát. Nagy kár volt bevonni a gyarmati hadseregeket az európai háborúba, bár igaz, hogy nagy szükség volt rájuk. Még nagyobb kár volt — és erre már igazán nem volt szükség — hogy a gyarmati hadseregeket még a háború után is fölhasználták az európai politika céljaira.

A Németország ellen irányuló akció 1919 után szintén nem volt nagyon alkalmas arra, hogy megszilárduljon a béke és régi medrébe zökkenjen vissza az európai élet. Sok ideig komolyan beszéltek arról, hogy Németországtól elveszik a Rajna balpartját, vagyis tizenegymillió németet. A Ruhr-vidék megszállása, a békeszerződések és a népszavazás ellenére, képtelen és tarthatatlan állapotot jelentett Európa nyugatán, amit még súlyosbított a danzigi korridor kivédhetetlen tévedése. Hosszú ideig ismételtették, noha tudták, hogy nem igaz, hogy a németek „egyedül” felelősek a háborúért, hogy ők Európa húnjai és barbárjai és hogy a „boche”-ok a civilizáció ellenségei. Tekintélyes és felelősségteljes állásban lévő urak ismételték hosszú időn át azt is, hogy nem kell sietni Németország fölvetelével a Népszövetségbe: majd eljön az idő, amikor beléphet, de csak Törökország és a többi nemzetek után.

Milyen hibák és mennyi veszedelem ezekben a hibákban! A gazdasági károkat el lehet felejtetni, de az erkölcsi sértéseket soha.

Németország ellenállt. Vállalta a legnehezebb nélkülözéseket, de megjavította a valutáját. Elűzve

mindenünnen, visszatér mindenhová a munkában kifejtett erőfeszítésével és fegyelmezettségével. Megteremtette — ami talán nem volt meg a háború előtt — az egység és összetartás mélységes szellemét: megteremtette saját demokráciáját. A tévedések hosszú sorozatán át győzhetetlen akarattal mutatta meg, hogy élni akar. És akkor minden megváltozott. A képtelen gazdasági követelések megszűntek: megjött a Dawes-tervezet, vagyis ugyanaz, amit én ajánltam már 1919-ben és 1920-ban s ami az egyenlőtlen küzdelem valódi oka volt.

1920-ban, mint a sanremoi konferencia elnöke, Lloyd George miniszterelnökkel egyetértően ugyanis azt javasoltam, hogy vessünk véget a céltalan katonai megszállásoknak, a fölösleges erőszakosságoknak és a neveléses Jóvátételi Bizottság képtelen követeléseinek: ellenben alapítsunk meg komoly és megbízható jóvátételi tervezetet, a németekkel egyetértően.

Az én kormányom lemondásával együtt kárba vészett az előterjesztésem is. De néhány évvel később, a céltalan megszállások után, a szükség rákényszerítette a hatalmakat a Dawes-tervezet elfogadására; Amerika nyomására elfogadták azt, aminek a győztes államok szabad kezdeményezésére kellett volna megtörténnie. Ámbár a Dawes-tervezet — ahogy ezt Cassel és Keynes állítják — nem mindenben alkalmazható, legalább mégis logikus és meg kell kísérelni mindent, hogy jóhiszeműleg alkalmazható legyen.

Aláírták tehát a locarnói egyezményt és fölszólították Németországot, hogy lépjen be a Népszövetségbe. Még a legvakabbak is átlátták, hogy Németország, Oroszország és az Egyesült-Államok távolléte voltaképpen egyet jelent azzal, mintha a Népszövetség nem is léteznék.

Hát ily sok tévedésre volt szükség, hogy kezd-

jék meglátni végre az igazságot? És ugyan még mennyi tévedésre lesz szükség, míg arra a meggyőződésre jutnak, hogy őszinte, közvetlen és loyális megegyezés nélkül Franciaország és Németország között, Európa békéje sohase lesz tökéletes.

És miképpen lehetséges ez a megegyezés, ha nem teszik jóvá a békeszerződések súlyos hibáit?

Oroszországot kiközösítették a civilizált világból; nem lett volna szabad kereskednie Európával és mindenkinek hozzá kellett volna járulnia a tönkretételéhez. Oroszország ellenállt katonailag: erre mindnyájan siettek elismerni őt.

Törökországot a legkegyetlenebb formák között üldözték s miután visszakergették Kis-Ázsiába, az európai államok Görögországnak akarták átengedni legjobb területeit. Törökország legyőzte a görögöket, kikergette őket területeiről és többé senkinek eszébe se jutott, hogy Görögországot tovább védelmezze. Mindnyájan átengedték őt sorsának és belső forradalmainak. Törökország eltörülte a kapituláció gyalázatos rendszerét és visszaszerezte szabadságát.

Megpróbálták széttörni a német egységet, hogy Németországot is kiközösítsék a civilizációból. Németország ellenállt és kikerülhetetlenül visszaszerzi helyzetét a világban.

Mi történt volna, ha Németország, Törökország és Oroszország engedtek és megrokkantak volna?...

Tehát valóban csak az erő rendszere uralkodik Európán még mindig, a szabadság és a béke frázisos manifesztációinak oly hosszú sorozata után is? Vajjon szükséges-e, hogy minden elképzelhető tévedést elkövessenek, mielőtt ráeszmélnek az igazságra? S nincs-e talán az alsó néposztályok ama mozgalmában, mely a túlzó irányok felé sodorja őket, igazolt bizalmatlanság a kormányok működésével szemben? És vajjon nem a konzervatív kormányok és pártok

tartoznak-e viselni a legnagyobb felelősséget azért, ami történt és történik még ma is?

Könnyű dolog, azzal elütni és magyarázni az eseményeket, hogy minden a bolsevizmus és a forradalomtól való félelem eredménye. De micsoda hát a bolsevizmus, ha nem két szerencsétlen háborúnak, a cári Oroszország imperiálista programjának és a cárizmus bűneinek, erőszakosságainak szükség-szerű következménye? És magának a bolsevizmusnak emberei — ha felelősek is az általuk elkövetett súlyos bűnökért — vajjon nem a tegnap üldözöttjei-e a II. Miklós cár zsarnoksága és az orthodox orosz egyház kíméletlensége ellen föllázadt forradalmárok?

Mindnyájan csodálkoznak, hogy a bolsevikiek között sok a zsidó, aminek okát az izgató sajtó nem látja. Am, ha a nyomor és a tudatlanság nem lennének is erjesztő csirái az elégedetlenségnek, ha a kegyetlenség és az erőszak nem lenne is kiapadhatatlan forrása a gyűlöletnek az elnyomottak részéről, ki róhatja föl bűnül a zsidóknak, hogy éppen ők szenvedtek legtöbbet a politikai és egyházi zsarnokság mellett az antiszemitizmustól is? És emberileg nem érthető-e, ha nem tudták elfelejteni azokat a pogromokat, amelyeknek ezerszámra estek áldozatul a zsidók a cári Oroszországban?

Európa még mindig hajlamos arra, hogy kövesse azokat a tévedéseket, melyek a háborúra vezettek és ezért még nincs, de nem is lehet békéje. És még azért se, mert az európai kapitalizmus, mely nagy részben felelős azért, ami történt és most, meg-növekedve a háborús gazdagok seregével, még becs-telenebb és cinikusabb lett, sajtója útján és a kormányokban résztvevő cinkosai segítségével, még mindig spekulál a bolsevizmussal.

A bolsevizmusnak nem volna semmiféle vonzó-ereje és nem tudná magához csábítani a proletár-

tömegeket, ha nem hajtanák erre az elégedetlenségnek mélyen fekvő okai, ha a nyomor és a tudatlanság nem lennének nagy föllángolások csirái, és mindenekfölött: ha az európai államok legnagyobb részében nem az erőszak volna még ma is a belső és nemzetközi politika minden vonatkozásának az alapja.

XII.

A bolsevizmus és fasizmus Európa életének mai korszakában képviseli a liberális rendszer és a demokrácia legteljesebb tagadását: a fasizmus a fehér reakció tünete, a bolsevizmus pedig kommunista kísérllet. Nem hogy harcolnának egymás ellen: ez a két rendszer, noha voltaképpen ellentétes, kölcsönös rokonszenvet mutat egymás iránt. Jellemző az a csodálat, mellyel az olasz fasiszták a bolsevizmusról beszélnek és ahogy iparkodnak utánozni a bolsevizmus módszereit; hasonlóképpen jellemző az a tény is, hogy a moszkvai kormány ismételten kifejezte rokonszenvét a fasizmus iránt, amellyel mindig szívélyes viszonyt tartott fenn.

A bolsevisták valószínűleg azt gondolják, hogy a fasiszta erőszak, mint reakció, megszüli a forradalmi mozgalmat. Olaszországban ez idő szerint szívesebben tűrik a kommunistákat, akik Moszkvához kapcsolódnak, mint a liberálisokat, a demokratákat és a legmérsékeltebb szociálistákat is. Belpolitikai taktika szempontjából, miután minden formájában megtiltják és üldözik az ellenzéket, hasznosnak látszik, hogy az egyetlen látható ellenzék a kommunista párt legyen. A vagyonos néposztályt ilyen formán megtévesztik azzal, hogy a diktatúra bukása a kommunizmus diadalát jelentené.

Mind a két rendszerben, a bolsevizmusban éppen úgy, mint a fasizmusban, fegyveres és türelmetlen kisebbség rendelkezik az államról, miután ténylege-

sen megszüntette a népakarat minden őszinte nyilatkozását. Az erőszak szabályozza a jog minden viszonylatát és elnyomja a közvéleménynek minden szabad megnyilvánulását.

Egész Európában vannak emberek, akik hajlanak e két rendszer egyike vagy másika felé. A rendtagadó kormányoknak jellegzetes vonásuk, hogy szükségképpen terjeszkednek a külföldre. A bolsevizmus pár esztendeig abban az illúzióban ringatózott, hogy forradalmasíthatja az egész világot. A fasizmus, ugyanazokkal az eljárásokkal és a reakció csoportjaira támaszkodva, azzal áltatja magát, hogy reakcionárius erőszakot teremthet az egész világon. Az első kísérlet nagyon sokat ártott Európának, de nem sikerült; a második kísérlet valószínűleg még sokkal nagyobb, de semmi esetre sem kisebb károkkal fog járni, bár szintén nem fog sikerülni. Ahogy nem tudott megszületni a világforradalom, éppen úgy nem lesz soha világreakció sem.

A tudatlan emberek (szerencsétlenségre ezeké a többség, még azokban a társadalmi osztályokban is, melyek „intéző“-köröknek hivatják magukat) gyakran nem elég okosak arra, hogy megértsék a liberálisizmus jótéteményeit.

Komoly, előzetes gazdasági tanulmány szükségessé ahhoz, hogy meg tudjuk érteni és értékelni a gazdasági szabadság és a szabad forgalom jótéteményeit. De a védvamos rendszer, amely látszólag munka nélkül teremt gazdagságot és csökkenti a szabadversenyt is, nemcsak az iparosokat, hanem nagyon gyakran a különböző munkásosztályok vezetőit is elkápráztatja.

Mielőtt miniszterelnök lettem az olasz kormányban, sokáig voltam kereskedelmi, majd pénzügyminiszter. Gyakran tapasztaltam, hogy kapitalista üzérek és munkásvezérek összeszövetkeztek, hogy magas védvámokat sürgessenek és magas vámtételek

bástyája mögé meneküljenek. Amikor rámutattam arra, hogy ezek a kívánságok milyen veszedelmet rejtenek magukban, láttam rajtuk, hogy a legteljesebb tisztelettel „teoretikusnak“ kvalifikálnak magukban. A nagy gyáriparosok, éppen úgy, mint a nagybankárok, mindig nagyon hajlandók arra, hogy üzleti tevékenységük érdekeit összetévesszék a haza érdekeivel.

Ha gazdasági téren csakis a liberáliszmus védő pajzsa alatt fejlődhetik nagygyá a termelés: a politika terén viszont kizárólag csak a liberáliszmus alatt lehetséges tartós haladás, mert csakis ez tudja megvédeni és akadályok nélkül kifejleszteni minden nemzetnek alapvető energiáit. De a konzervatív pártok, sőt gyakran a reform-pártok is (aminő a szociáliszmus), nem látják tisztán és világosan ezt az igazságot. A liberáliszmusnak ugyanis védekeznie kell a vele ellentétes erőkkel szemben. És ezek nem csupán reakcionárius erők, mint a múltban, hanem gyakran a túlzó demokrácia erői is, melyet a szociáliszmus képvisel.

A reakció és a szociáliszmus gyakran egyformán fenyegető veszedelmei a liberáliszmusnak. A szociáliszmus követeli a liberáliszmust, mint a haladás föltételét, de ahol megvan rá az ereje, proletárdiktatúrákra törekszik, amelyek pedig vak és erőszakos diktatúrák. A szociáliszmus és reakció tehát egyenlő veszedelme a liberáliszmusnak, még azért is, mert a szociáliszmus túlzásai, meggyöngítvén az államot s gyakran fenyegetvén a legfontosabb gazdasági szervezeteket, szükségyszerűen előidézik a reakciót, vagy legalább előkészítik a lelkeket a reakcióra. A szociáliszmus tévedéseivel magyarázhatjuk meg, hogy a diktatúrával sújtott országokban az ingadozók, a félénkek, és mindazok, akik nem látják a reakció valamennyi kárát, nem szegültek ellene, amikor legelőször fölütötte a fejét.

Hasonlóképpen könnyen megmagyarázható a gazdasági válság igen sok országban, a régi hagyományos pártok: a liberálisok, a demokraták, a radikálisok és konzervatívek pusztulása; megmagyarázható a nagy konzervatív pártok alakulása, néha reakciós alapon és nagy demokratapártok alakulása szociálista alapon.

Az utolsó években azonban olyan változás történt, amelynek mélyen szántó hatása kell, hogy legyen. Egyfelől a szociálizmus, amely sok országban, sőt majdnem valamennyiben kormányzópárttá alakult át, a sok ingadozáson és bizonytalanságon keresztül, már nem jelenti a jelenleg főnnálló gazdasági rend teljes és végleges tagadását, hanem csak azt a törekvést, mely kooperálással és társadalmi szolidaritással akarja helyettesíteni az egyéni liberális elveit. Másfelől a munka nagyarányú szervezetei majdnem mindenütt egyre jobban a szindikálizmus jellegét öltik magukra és bár megtartják kapcsolatukat a szociálizmussal és gyakran résztvesznek a fejlődésében, gyakorlatilag mégis elszakadni igyekeznek tőle. Számos liberális író — és valamennyi közt a legnagyobb: John Stuart Mill — régebben is meglátta már azt a lehetőséget, hogy a szabadelvű tanok összeegyeztethetők a társadalmi kooperáció fejlődésével és hogy az államnak nem kell azok közé a határok közé szorítani működését, amelyek pusztán csak a védelemről és a biztonságról gondoskodnak.

Másfelől, miután a kommunizmus átvette a régi szociálizmus szerepét, vagyis a főnnálló társadalmi renddel szemben a teljes tagadás álláspontjára helyezkedett, a szociálista pártok igyekeznek átalakulni demokrata- és munkáspártokká és sok nézet és felfogás dolgában közelednek a liberális pártokhoz. Oroszország példája ma már nem vonzza varázserővel a munkástömegeket; nagyban hozzájárult azonban

ahhoz, hogy szerte a világon oly kommunista párt keletkezett, mely a leghatározottabban antinacionalista. Már most, bárhol alakul is antinacionalista kommunista párt: a szociálisták rögtön elszakadnak tőle és majdnem épp olyan, sőt néha még hevesebb harcot indítanak ellene, mint a konzervatív pártok ellen. A kommunisták viszont épp oly ellenszenvvel nézik a szociálistákat, mint bármely burzsoa- és reform-mozgalmat. És a szociálistákat úgy tekintik, mint a liberálisizmus szélső szárnyát.

Ez a tiszta és folyton növekvő elszakadás a munkáspártok és a kommunizmus között — vagyis a szindikálisták és szociálisták közt egyfelől és a kommunisták közt, másfelől — szükségképpen a demokrácia, tehát a liberális rendszer felé fogja szorítani a munkáspártokat, mert a liberális rendszer az egyetlen, mely az egészséges demokrácia életét megóvhatja.

A politikai pártok formációi és sokfélesége nagyon gyakran lehetetlenné teszi a kontinentális Európa parlamentjeiben, hogy egyetlenegy párt számbeli többségre teheszen szert. A pártok elkülönödésének nem mindig gazdasági okai vannak és nem is csak azért válnak szét, mert különböző véleményük van a liberálisizmustól, hanem vagy nemzeti alapon szervezkednek, vagy társadalmi és osztályhagyományokat követnek, vagy nem óhajtanak összekeveredni (mint a parasztok is) olyan pártokkal, amelyek tagadják a vallást, vagy más a vallási meggyőződésük.

A liberálisizmus védelme összehozhat és egyesíthet különböző pártokat, éppen úgy, mint a nacionalizmus védelme is. Különböző pártok megegyezhetnek a gazdasági és társadalmi reformok programjával. Vannak országok, ahol a katolikus kisebbség gyakran együtt harcol a szociálistákkal bizonyos meghatározott program érvényesítéseért.

Sok országban csak az adja meg a kormánytöbbséget, hogy a katolikusok és szociálisták, vagy a demokraták és szociálisták, vagy a katolikusok és liberálisok megegyeznek egymással.

A közönség és leginkább a parlamentáris rendszer ellenségei, akik majdnem mindig sokan vannak a forradalmi és a reakcionárius elemek között, hajlandók úgy tekinteni ezeket a csoportosulásokat, mint önkényes alakulásokat és mint kerékkötőit a kormány akciószabadságának. Viszont pedig ezek a csoportosulások nagyon gyakran nemcsak szükségeseek, hanem egyenesen jótékonytságot is jelentenek, mert összehozzák és egybeforrasztják azokat a véleményeket és érdekeket, amelyek nagyon gyakran sokkal közelebb állanak, mint a látszat mutatná.

Néha azonban a két nagy hagyományos párt hiánya — mint ez Angliában volt hosszú ideig — és a sokféle politikai párt valósággal nehézségeket gördít állandó jellegű és szilárd kormányok megalkulása elé. Tanui voltunk egyik-másik országban, hogy a miniszterválság hetekig, sőt hónapokig is eltartott. Láttuk, hogy majdnem ugyanazok a tünetek ismétlődtek meg Franciaországban, Belgiumban, Németországban és láttuk azt is, hogy igen nehéz helyzetekben és súlyos pénzügyi válságok között, számos kabinet bukott meg nagyon rohamosan és egyik se mert radikális megoldáshoz nyúlni, se elszánt lélekkel nem mert szembe nézni a valódi akadályokkal. A reakcionárius pártok vádló érveket merítettek ebből a parlamenti rendszer ellen, amely, szerintük, már nem felel meg a modern élet követelményeinek.

— És ugyan mivel lehetne helyettesíteni a parlamenteket, ha nem az egyéni diktatúrával?

Általában minden reakció azzal kezdi, hogy lebecsüli és támadja a parlamentet. A reakcionáriusok frázisgyűjteménye pár száz év óta mindig

ugyanaz, amint hogy a zsarnokság szótára se változott. A zsarnokságnak, akár kisszámú ember, akár egyetlenegy ember gyakorolja, mindig az a hibája, hogy összekeveri, sőt azonosítja magát először az állammal és azután a nemzettel. A zsarnokok és a diktátorok mindenkor azt hirdették, hogy a legjobb szándékkal jönnek, hogy meg akarják menteni az országot az anarchiától és fölfordulástól, hogy a legjobb emberekkel veszik körül magukat. És ha nem sikerül jól cselekedniök: a bűn és felelősség ellenfeleikre hárul, akik megbénítják az ő működésüket.

Minden reakciónárius és diktátori vállalkozásnak fő jellemvonása az, hogy állandóan és kemény szavakkal ostromozza, rossz hírbe hozza a parlamentet. Mindig gyöngeséggel és tehetetlenséggel vádolják meg a parlamenti rendszert. Mindig arról beszélnek, hogy az egyéni és pártbeli ellentétek ropant nagy károkat okoznak: de senkinek se jut eszébe, hogy a zsarnokság gyöngéje még nagyobb, mert, hogy föntarthassa magát, kénytelen hatalmas érdekesoportokat etetni s ily módon megteremti az élőködők egész hadseregét.

A liberális rendszerekben az állam életének minden mozzanata ellenőrzés alatt áll és minden kiadás bizonyos felelősség mellett történik. Ha van visszaélés vagy tévedés, az majdnem mindig megmutatkozik: sőt a pártszenvédély gyakran túlozza is őket: De mi történik ott, ahol semmi ellenőrzés nincsen és még a sajtó sem szabad?

A parlamentben mindig van egész csomó közép-szerű, gyöngé és korrupt ember; de mindig vannak becsületes és erélyes férfiak is, akik készek megakadályozni a korrupció rútabb formáit és nyilvánosan megvádolják a súlyosabb botrányokat. És ezeknek az elszánt és becsületes embereknek az érdeme, ha sok hiba, mulasztás és visszaélés napfényre kerül.

Parlamentek és sajtószabadság nélkül se a köz-

erkölcsiség, se a becsületes pénzügyi gazdálkodás, se a gazdasági fejlődés nem lehet tartós. Szabad sajtó és parlamenti szólásszabadság nélkül lehetetlen a közerkölcsiség fejlődése és csakis a liberáliszmusnak köszönhető, hogy az emberiség fokozatosan mai állapotáig fejlődött. Kétségtelen, hogy vannak oly ellenzéki akciók is, amelyek megbénítják, sőt visszalökik a haladásban, de viszont az is igaz, hogy ellenzék és szabadság nélkül — vagyis parlament és szabad sajtó nélkül — semmiféle emelkedés nem lehetséges a modern társadalomban.

Szidják a parlamenteket és számos államban megnyilatkozik a törekvés a reakció felé; ahol még él a liberáliszmus, ott még nem mernek diktatúráról beszélni, de jóindulatú szimpátiával kezelik azokat az országokat, ahol a diktatura már működik. Egyetlen józan gondolkodású ember se tagadhatja, hogy vannak hibák és tévedések minden parlamentben. De egyetlen egy ember se gondol arra, mikor a parlamentet kritizálta, hogy mit ajánlhatna, amivel helyettesíteni lehetne a parlamentet. Talán a letűnt monarchiák abszolút rendszerét, amely már működött Németországban és Ausztria-Magyarországban? Vagy a fasizmus fehér, vagy esetleg a bolsevizmus vörös diktatúráját? . . .

Nem szabad megfélemlenünk, sőt ismételnünk kell azt az alapigazságot, hogy az abszolút hatalom, amidőn még isteni eredetűnek tartották, tiszteletre méltó és tekintélyt parancsoló volt, mert az emberek, vagy legnagyobb részük, meggyőződéssel hitték, hogy az uralkodót valóban Isten ruházta föl a kormányzás jogaival és eszközeivel. De a modern államokban, ahol a nép már nem ismeri el a politikai hatalom alapjának a vallást és ahol már mindenkinek lelkéből kiveszett az a csodálkozó áhitat, mely az abszolút monarchia igazi fundamentuma volt, az ilyen országokban csupán az erő teheti tartóssá a

tekintélyuralmat, az erő, amelynek nincsen se erkölcsi, se vallásbeli igazolása és garanciája s amely, éppen ezért, nem is lehet tartós.

Amivel szemben a modern államokban csakis a parlamentáris rendszer biztosíthatja a liberális intézmények fönmaradását és csakis a liberális intézmények biztosíthatják a civilizált nemzetek normális életének fejlődését.

Nagyon gyakran hallani, sőt olvasni is lehet bizonytalan vágyakozásokat, hogy jó lenne visszatérni a mult bizonyos formáihoz. De, még hogyha lehetséges volna is a régi monarchiák visszaállítása és ha volnának is megfelelően alkalmas emberek: vajjon lehetséges volna-e az abszolút kormány? És, ha adva lévén a nagy európai államok modern struktúrája: mi lehetne itten XIV. Lajos, a porosz II. Frigyes, sőt maga Napoleon is? . . . Még ha nem is vesszük számba, hogy hihetetlen felfordulást okoznának, kétségtelen, hogy előbb-utóbb végromlásba döntenék hazájukat.

Másrészt meg kell emlékeznünk arról, hogy a modern államok roppant nagy szaporodása a népességben, nemzeti vagyonban, az ipar, a kereskedelem, a sajtó bámulatos szervezettségében, nem tűrne meg hosszabb időn át semmiféle nagyarányú egyéni akciót.

Mert mi volt Franciaország XIV. Lajos korában, amikor dicsőségének és hatalmának tetőpontján állott? Lakosságának száma alig volt egyharmada a mostaninak és 1648-ban az államháztartás költségvetése nem haladta meg a 184 milliót. Fegyverben tartott csapatainak létszáma elenyészően csekélyebb volt a modern hadseregek számánál; nem voltak se nagy közmunkák, kollektív kereskedelmi és ipari vállalatok, se nagy és hatalmas munkásszervezetek.

Az emberek szeretik megőrizni ugyanazokat az

előítéleteket és folyton ismételtetik ugyanazokat a hibákat. Az előítéletek épp oly könnyen szétfoszlanak, mint a felhők, de azután mindig újra összevevődnek és különböző alakokat öltenek. A hibák szívós életűek és csak nehezen halnak meg. Még akkor is megmaradnak emlékezetünkben, amidőn már rég eltűntek az okok, amelyek létrehozták. Az értelem gyakran megöli, de az idő még azután is ép-ségben tartja őket, a hagyomány kellemes balzsamával.

Mit jelent a visszatérés az abszolút monarchiára?

Az európai háborúig, leghelyesebben: egészen a békekötésig, három nagy abszolút monarchia volt Európában, — három hatalmas és nagy kiterjedésű kontinentális birodalom — Oroszország, Németország, Ausztria-Magyarország. Három különböző típusa volt az önkényuralomnak. Körülbelül megfelel-nének igen sok nacionalista és a legtöbb reakciónárius csoport ideáljának. Ami azt jelentené, hogy akik a háborús felelősséget — vagyis egész Európa bukását — Németországnak és szövetségeseinek terhére írják: most ismét vissza akarnának térni azokhoz a kormányformákhoz, amelyek ugyan-csak az ő állításuk szerint, a rettentő szerencsétlen-séget okozták.

II. Miklós Oroszországa a hivatalos meghatá-rozás szerint „alkotmányos monarchia volt az auto-krata cárral alatt”. Minden hatalom a cárral kezében volt. Ez a megfelelő intelligencia és energia nélkül való ember kezelte, de csak névleg, a végrehajtó hatalmat, mely a valóságban kis számú tivornyázó nagyherceg, kevés kivétellel csupa becs-telen politikus és ostoba, gőgös, kapzsi udvari ember kezébe került. Még aki nem is ismerte közről az orosz udvart, elég, ha elolvassa a nagykövetek emlékiratait és hivatalos funkcionáriusok írásait,

hogy lássa: a politikai és erkölcsi rendnek milyen mocsarába vezethet az abszolutizmus.

Az orosz udvarban a leggyalázatosabb szellem uralkodott minden vonalon: korrupció, erkölestelenség, bigottizmus, katonai abszolutizmus, stb. Az erkölcsi fertőnek olyan szennyes alakjai, mint Rasputin, semmiféle köztársaságban vagy demokráciában el se képzelhetők. A két legnagyobb szerencsétlenség, mely az abszolút Oroszországot sújtotta: a japán-orosz háború volt, melyet könnyelműen akartak, továbbá a nagy világháború, melyet öntudatlanul óhajtottak, és talán a cár akarata ellenére, erőszakkal izentek meg: — íme a bizonyosság arra, hogy mily határtalan gonoszságra vetemedhetik a korrump és erkölestelen és abszolút hatalom. Mind az a degeneráció, ami végül a bolsevizmusra vezetett, csak a cárizmus következménye volt.

Az 1871. évi április 16-iki alkotmány szerint Németország alkotmányos szövetségi állam volt a császár legfőbb kormánya alatt, de a császáré volt a végrehajtó hatalom, valamint az a jog is, hogy háborút izenhet és megkötheti a békét. A valóságban azonban, a birodalmi szövetség és a parlament dacára is, kizárólag a császár egyéni akarata irányította a birodalom külpolitikáját. Kancellárjai legtöbbszörre a parlamenten kívül éltek. A német nemzet, mely a civilizáció nagyon magas fokát érte el és a kontinens egyik leggazdagabb országa volt, a valóságban semmit sem tudott arról, hogy a császár néhány bizalmas embere milyen irányú külpolitikát csinál. Van-e egyetlen józan ember, aki dicserni tudná II. Vilmos elhírtelenkedett és erőszakos nyilatkozatait, vagy állítani merné, hogy bizalmas embereinek akciója használt Németországnak?

A magyar-osztrák kettős monarchiában is a császár kezében összpontosult a hatalom legnagyobb

része. Ferencz József uralkodott leghosszabb ideig a kontinentális Európában; éles szemű, tapasztalt, ügyes uralkodó volt, de a viszonyokkal ő se tudott megbirkózni. Hosszú uralkodása alatt mindennél jobban sikerült neki, hogy céltalan elnyomással a végletekig izgassa és egymásra uszítsa a nemzeti ségeket és hogy szinte napról-napra elveszítsen egy-egy darabot a birodalmából. Sok politikust ismertem, akik élvezték a császár bizalmát és kormányozták ezt a nagy országot, amelyben tizenegy különböző nemzetiség élt egymás hegyén-hátán s amelynek éppen ezért felvilágosodott, művelt és okos politikusokra lett volna szüksége. De nem találtam közöttük, néhány kivételt leszámítva, csak udvari embereket, többé-kevésbé elegáns, cinikus és lelkiismeretlen szolgálkat, vagy reakcionáriusokat, elvek és ideálok nélkül. Nagy háborús felelősség nehezedik gróf Berchtold Lipót külügyminiszterre, aki minden volt, csak diplomata nem: szkeptikus és korrupt viveur talán, de semmi esetre se politikus. És ennek az embernek nyomatékos szava volt több, mint negyven millió ember sorsának az eldöntésében!

Ezekhez a monarchiákhoz akarnának tehát visszatérni azok, akik destruálják a parlamentet? És, hogy ha nem: mit akarnak voltaképpen? Volna talán valaki, aki komolyan visszakívánná III. Napoleon „népszavazással“ megteremtett impériumát?

Még, ha figyelmen kívül hagyjuk is mindazokat az igazságtalan vádakát, melyeket III. Napoleonra szoktak szórni, akkor is meg kell állapítanunk, hogy rövid uralkodása, mely diktatúrával kezdődött, nemzeti katasztrófával végződött: az 1870-iki háborúval. De nem is végződhetett másképpen. III. Napoleon császársága, melyet cselszövények és államcsíny teremtett meg, szükségképpen reakciót volt kénytelen űzni a belpolitikában és kalandokra kellett vállalkoznia a külpolitikában.

Bizonyára nincsen senki, aki azt kívánná Franciaországnak, hogy még egy ilyen sötét és véres lapot iktasson be a történelmébe.

És ha nem állhatnak meg se a legitim, se az illegitim monarchiák: lehet-e számítani vagy támaszkodni legalább a burzsoa- vagy katonai diktaturákra? És vajjon jelen állapotunkban használhatnak-e valamit ezek a diktaturák a háborúszülte nehézségek legyőzésében?

A diktaturának három példája van most Európában: Oroszország, Spanyolország és Olaszország, hogy a többi kisebb jelentőségű országokat ne említsük.

Azt hiszem, hogy egyetlen egy konzervatív párt se gondol az orosz példa utánzására és még azokban se él a vágy, akik szidják a parlamenteket, hogy ezt a rendszert a szovjettel cseréljék föl.

Lehet-e és érdemes-e Spanyolország vagy Olaszország példáját utánozni?

Higgadtan óhajtom megvitatni ezt a fontos kérdést.

Gyakran fölemlgettem már, hogy a modern demokráciában milyen károkat okoz a sajtónak tekintélyes része, nemcsak azzal, hogy hazug híreket közöl, hanem azzal is, hogy fölszít olyan szenvedélyeket, amelyek veszedelem nélkül nem terjeszthetők. A népeknek egymáshoz való viszonyát, a külpolitika baklövéseit, a belpolitikai küzdelmek elfajulását nagy részben a sajtó, vagy annak egy része okozza. A politikusok ritkán működhetnek a sajtó, vagy legalább a sajtónak egy része nélkül, amely támogatja törekvéseiket. Ámde éppen ez a lekötöttség és függő viszony az oka, hogy bizonyos újságok gyakran nem egészen lelkiismeretük és a kitűzött cél szerint írnak vagy beszélnek, hanem aszerint, amint ezt a közvélemény követeli; a közvélemény pedig gyakran egészen különös érdekeltségeket je-

lent. A modern sajtó ugyanis elsősorban nem eszmék hirdetésére való szószék, hanem ipari vállalkozás és ennek megfelelően, a nagy iparok példáját követi, szindikátusokat alakít, megegyezéseket és szövetségeket szervez. Ugyanazok az egyének és ugyanazok az iparágak gyakran számos és különböző pártállású ujságot irányítanak. Vannak demokrata államok, ahol a sajtó nagy részét ugyanazok, vagy ugyanaz az egy személy irányítja: — az ilyen sajtó tehát elvesztette meggyőződésének és ítéletének függetlenségét. A háború soha nem remélt, óriási vagyonokat szerzett egyeseknek; szinte észrevétlenül és váratlanul született meg a „hadigazdagok” osztálya, európai civilizációnknak ez a gombája, de egyszersmind a mérge is.

Minden felsőbbrendűség, tehát a vagyon felsőbbrendűsége is, föltételez és megkövetel műveltséget és hagyományokat: az új gazdagoknak ezzel szemben nincsenek se hagyományaik, se műveltségük s általában nagyon rosszul használják vagyonukat. Igyekszenek dicsőíteni a reakciót, a háborús kalandokat, a hódítás törekvéseit. Ha ez a körülmény né mely országban hozzájárul ahhoz, hogy a sajtó hangja elpóriasodott és elvesztette minden erkölcsi méltóságát, ugyancsak ártott az egészséges közvélemény eredményes munkájának is, ami pedig minden liberális és demokrata kormánynak létföltelete.

Nagyon nehéz erről a tárgyról úgy írni, hogy ne személyeskedjünk és ne sértsünk nagy anyagi érdekeket. De én tudok olyan országot, ahol a legbefolyásosabb és legelterjedtebb sajtó oly csoportok kezében van, amelyeket kevés számú bankár és nagy iparos irányít. Ujságok, amelyek látszólag különböző politikai irányokat támogatnak, ugyanabból a forrásból szerzik a szükséges tőkét és ugyanazokat a hibákat, ugyanazokat az érdekeket istápolják. Bizonyára vannak minden országban — még azokban

is, melyeket leginkább megfertőzött a gonosz sajtó — független és minden tekintetben tiszteletreméltó ujságok, de nem ezek vannak többségben s nem is mindig ezek a legelterjedtebb lapok.

A legnyomósabb okok között, melyek háborúba sodorták Európát, s legkívált azok között, amelyek ébren tartják a nemzeteknek egymáshoz való bizalmatlanságát, nem a legutolsó a gonosz sajtó, amely megnehezít minden közeledést a nemzetek között, ellenben szítja és fejleszti a kölcsönös gyűlölség és bizalmatlanság szenvedélyét.

Mindenesetre oly probléma ez, amelynek nagyon nehéz a megoldása, de viszont olyan probléma is, amellyel számolnia kell a demokráciának, ha óhajtja, hogy szilárd alapon álljon a béke és a szabadság. Mert a szabadság nem lehet meg tartós béke nélkül, minthogy szabadság nélkül a béke is csak illuzórius.

XIII.

Abban a helyzetben, amelyben most vagyunk, a modern demokráciák kénytelenek lesznek megválasztani az útat, amelyen haladni óhajtanak s ebből a célból revízió alá kell venniük mai álláspontjukat és komolyan mérlegelniük kell a veszedelmeket, amelyek fenyegetik. A háború következtében a „szabadság” eszméjét az a veszedelem fenyegeti, hogy az „erőszak” eszméjével fogják helyettesíteni. Az erő, ha valamely eszmének szolgálatában áll, mindig elene van a haladásnak. Az erőszak viszont, mint eleme az uralkodásnak, mint eszköze és igazolása bizonyos csoportoknak vagy osztályoknak, vagy akár egyeseknek is, mindig visszaesést jelent a középkor ideológiájába és minden eredménye csak az lehet, hogy új erőszak reakcióját idézi föl, vagyis a majdnem állandó forradalmak és háborúk tartós állapotát készíti elő.

Ha kikapcsoljuk a visszatérés gondolatát az abszolút vagy tekintélyi monarchiához, amit senkise mer komolyan tanácsolni, ha kikapcsoljuk a népszavazásra alapított monarchiát is, ami inkább megfontolatlan kaland, csak egyetlen egy megvitatandó problémánk marad: hogy a civilizált államok a reakcionárius fehér diktatura felé fejlődnek-e, mint Spanyolországban és Olaszországban, vagy pedig a vörös diktatura felé, mint Oroszországban.

Erről a kérdésről már megmondtam, hogy ho-

gyan gondolkozom. De talán nem lesz fölösleges, ha még egyszer letárgyaljuk a diktatúráknak eme példáit.

A spanyol diktatura, nemcsak történelmi, hanem esztétikai szempontból is, nem igen érdekes. Nagyon kevés ideig tarthat már és valószínű, hogy a végét fogja járni, mikorra ez a könyv megjelenik. Primo de Rivera tábornok nem új típus: hasonlatos a középamerikai köztársaságok számos tábornokához. Egyetlen egy politikai elv, sőt még csak erkölcsi eszme se előzte meg vagy diadalmaskodott Spanyolország kicsinyes válságában, amelyben elbukott az alkotmányos uralom, magának a királynak egyenes kívánságára. Primo de Rivera tábornok, bár néhány gonosz ember veszi körül, mint például Anida tábornok, egyáltalában nem zsarnok; nem rohantatta meg a főbb politikusok lakását, nem támadtatott és nem is öletett meg egyetlen egy ellenzéki képviselőt se. A spanyol király csak kis katonai államesinyt akart elkövetni és nagyon valószínű, hogy rövid idő alatt egy másik katonai államesiny visszaállítja a régi jogrendet és a liberálizmust. Az egész ügy voltaképpen belső használatra készült, lokális jellegű forradalom volt, sokkal jelentéktelenebb, semhogy a tanulmányozása érdekes volna. Spanyolország, amelynek nagyon sok és dús természetes gazdasági forrása és sok bátor, jellemes férfia van, egy újabb válság után ismét talpra fog állni. Hogy a monarchia megmarad-e, vagy pedig elbukik: nagyon is másodrangú fontosságú kérdés. Annyit azonban már is mondhatunk, hogy a diktatura semmi esetre se használt a monarchiának és esztelen katonai vállalkozásokba sodorta a nemzetet, amelyek lassankint kimerítik Spanyolország tartalékait.

A diktatúrának tehát csak két típusa érdekelheti Európát és a civilizált világot: az a két diktatura, amely különböző formában voltaképpen ugyanaz: —

a fasizmus és a bolsevizmus. Ez a kettő nagyon fontos típus és állandóan izgató téma azoknak az országoknak a határain túl is, ahol megszülettek. Van-e rá lehetőség, hogy akadnak utánpótlói? ... Azt hiszem, hogy nincs.

Az orosz bolsevizmusnak bizonyos ideig nagy vonzóereje volt a munkástömegekre; ma már csaknem teljesen elvesztette ezt a varázsát. A proletárdiktatura, mint általában a diktatúrának minden formája, kegyetlen volt és el kellett nyomnia nemcsak minden szabadságot, de minden egyéni garanciát is. A diktatúrának, hogy ellent tudjon állni a támadó erőknél, mindenek előtt védekeznie kell s éppen ezért tevékenységének legnagyobb részét ez a védelem emészti föl, ami gyakorlatilag az ellenfelek megsemmisítését jelenti.

A bolsevizmus kizárólag orosz tünemény: csakis oly nemzet engedhette át magát ily erőszakos forradalomnak, a mult ily teljes megtagadásának, amely százados zsarnokság után szabadult föl a cári abszolutizmus vasbilincseiből.

Minden nép annál sikeresebben tud ellentállni a forradalom veszedelmének és annál hatalmasabb mind békében, mind háborúban, mennél számosabb és műveltebb a középosztálya. Már pedig Oroszországban rengeteg volt és rengeteg ma is az írástudatlanok száma, de még a parasztoké is, akik tegnap még jobbágyok voltak, amivel szemben a cári uralom alatt igen kicsiny volt a kiváltságos udvari emberek, hivatalnokok és katonák csoportja. Korruptió és cselszövény — mint, bár különböző mértékben, valamennyi abszolút monarchiában — volt a társadalmi érintkezések és az adminisztratív kormányzati rendszer általános formája. De a művelt és intelligens burzsoa nagyon kevés számú volt s az aktív és törekvő elemekben a hatalom nem bízott, sőt üldözte őket.

Amidőn „burzsoáziáról“ beszélek, nem azt a jelentést akarom adni ennek a szónak, melyet a szocialisták gyakran tulajdonítanak neki: hogy t. i. a tőkét ez tartja kezében. Burzsoáziának hívom azt a nagy társadalmi osztályt, amely nem kézimunkából él, hanem irányítja a munkát a gyárakban, a mezőgazdasági üzemekben, a kereskedelemben, vagy az állami, községi és magánhivatalokban adminisztrál, vagy szabad foglalkozásokat űz. Mennél számosabb és műveltebb a társadalomnak ez a középosztálya, annál szilárdabb és megalapozottabb területen nyugszik a társadalmi élet.

Oroszországnak nem volt burzsoáziája, vagy helyesebben: a burzsoázia nagyon csekély számú volt és fejlődésének éppen csak a hajnalát érte meg; ez volt az oka annak, hogy a háborúban nem alkothatta meg tartalékos tisztjeinek seregét s ennél fogva nem bírt ellentállni a bomlasztó erők támadásának. Oroszország nem nyerte meg se a háborút, se a békét. Ahogy nem bírta pótolni az elesett tiszteket, mert nem voltak művelt emberei, éppen úgy nem bírt ellentállni a forradalmi hullámverésnek sem, mert nem volt komoly középosztálya.

A nagy demokratikus államok, mint Nagy-Britannia és az Egyesült-Államok, noha nem volt igazi hadseregük, mégis, mikor a háború kitört, csupán csak azért, mert volt nagyszámú és művelt középosztályuk: hirtelen föl tudtak állítani hatalmas hadseregeket. Ez volt az oka, hogy a háború után minden haladó és művelt állam ellent tudott állni a forradalom előre látott mozgalmainak.

Ismétlem tehát, hogy a bolsevizmus kizárólagosan orosz tünnemény és éppen ezért: a kommunizmus hiába igyekszik terjeszkedni szenvedélyes agitációkkal Oroszország határain túl. Egyáltalában nincs lehetőség arra, hogy bármely állam is utánozná, vagy kövesse a példáját.

Oroszországban sohasem volt szabadság: nincs most se, nem volt a múltban se. És ez a tradíció a forradalomban is érvényesült; mert amikor Lenin és társai megteremtették a kommunista rendszert, legtöbbször a multnak ismeretes, erőszakos eszközeivel dolgoztak.

Akármilyenek is a bolsevizmus tévedései: az orosz nép jövőjére sokkal hasznosabb ez a mai rendszer, mint aminő volt II. Miklós zsarnoksága, akinek tévedéseit és bűneit csak szomorú, tragikus bukása feledtetheti el. Amikor a földet kiosztotta a parasztnak, a bolsevizmus, tulajdon programjával elmentében, lerakta alapjait egy parasztdemokráciának, melynek gyökere az egyéni tulajdonban van. A gyilkos és reakcionárius nagyhercegek, mint Nikolájevics és társai — ez a korrupt és lelkiismeretlen társaság, amely most jogokat követel a trónhoz — már csak szomorú emlékei és maradványai a multnak. Az orosz nép szívesebben tűri a bolsevizmusnak minden hibáját, mint a cárizmus borzalmait.

A kommunista rendszer napról-napra új engedményeket tesz a kapitalista tevékenység termelő erőinek, úgy, hogy Oroszország talpraállítása és roppant természetes gazdasági forrásainak kiaknázása ma már Európa minden nemzetének közös érdeke, amint hogy közös érdek az is, hogy Oroszország kiszabaduljon az erőszak kormányának nyomása alól.

Az orosz rendszer, amely kezdetben bizonyos ideig illúzióban ringatta a munkás tömegeket, ma már legnagyobb részben elvesztette ezt a vonzó erejét. Ha vannak is még bolsevista ügynökök, ha — ahogy az újságok állítják — Moszkva az utolsó években minden eszközzel megpróbálta elhinteni az erőszak elveit a külföldön is: az eredmény olyan csekély, hogy szinte számba se vehető. Ha nem volna oly sok bizonytalanság, oly sok munkanélküli Angliában és

Németországban, ha a kontinentális országokban nem gyötörne mindenkit a pénzügyi helyzet válsága, ha nem élne mindeniben az új háború lehetőségének aggodalma: az orosz bolsevizmus végképpen elvesztené minden fontosságát és megszűnnének a kommunista pártok is, vagy számba se jöhetne a működésük.

Mi tehát teljesen és kizárólag orosz tünetnek tekintjük a bolsevizmust; de egyúttal úgy tekintjük Európa mai nyugtalanságát, mint előkészítő okot minden képzelhető bajra és veszedelemre.

Ha az orosz bolsevizmusnak nincs lehetősége arra, hogy a forradalmi osztályok izgatásai folytán elterjedjen Európában, éppen úgy nem hiszem, hogy az olasz fasizmusnak (mely ugyanazonok az elveken nyugszik, noha homlokegyenest ellenkező célokra törekszik) bármily reménye lehessen arra, hogy a reakcionárius csoportok izgatásai folytán tovább terjedhessen. A fasizmus, ha úgy tekintjük, mint reakciós tünetet, a következő okokból nem találhatja meg tovább-fejlődésének föltételeit.

Az olasz fasizmus, miután erőszakosságával lehetetlenné tett minden ellenzékiiséget a parlamentben, a sajtóban és a közjogi politikában, már ezzel is mélységes válságba jutott. Az ellenzék, melyet az országban és a közvéleményben elnyomtak, föltámad magának a pártnak kebelében és, bár a látszat mást mutat: máris emészti és szétzilálja a párt egységét.

A fasizmus, miután erőszakkal foglalta el az államot, ugyancsak erőszakkal kénytelen azt megtartani és emiatt kénytelen fenyegetésekkel dolgozni. A legmagasabb hivatalokat közepes intelligenciájú és közepes műveltségű embereknek adták, nem érdemeiknek az arányában, hanem ama tehetségükhöz mérten, hogy milyen erőszakosak tudnak lenni.

Ahogy már mondtam, a fasizmusban egyidejűleg két irány és két szellem működik. Mussolini, a

pártvezér és legközvetlenebb munkatársai, miután egész életükben forradalmárok voltak, nemcsak hogy megőrizték ezt a mentalitást, hanem talán még ma is abban reménykednek, hogy egykor ismét visszatérhetnek a néphez. A nacionalisták, bár a multban szociálisták és forradalmárok voltak, többé-kevésbé átvedlettek reakcionáriusokká és egyelőre a reakciós uralom erősítésére törekcszenek. A fasizmus vezére csakis azért tudta végrehajtani a nagy változást, mert nem csupán a saját egyéni tulajdonságait és képességeit ismerte, hanem a munkás-tömegek erejének és a forradalmi levegőnek ismerete is hathatósan segítségére volt. Jól tudta, hogy a reakció bárhol és bármily időben annál könnyebb, menél inkább olyan forradalmi elemek csinálják, amelyek ellentétes irányban élnek ugyanazokkal a módszerekkel, — legfőképpen a demagógiával — amelyeket mindig gyakoroltak és alaposan kitapasztaltak. Az ő esetükben is bevált az a régi igazság, hogy a leghirhedtebb brigantiból lesz a legjobb csendőr.

Az olasz fasizmus tehát szintén elszigetelt tünet marad. Előre látható, hogy nemcsak nem lesznek utánczóí, de még csak sokáig se tarthat. Mert: vagy folytatja mai formáiban az erőszakosságot s akkor kikerülhetetlenül földézi a reakciót, amelynek határait nem lehet előre látni, vagy pedig, ami kevésbé valószínű, kivetkőzik mai formáiból és visszatér az alkotmányosság medrébe.

Tartós jövője azért nem lehet a fasizmusnak s ugyancsak azért nem számíthat külföldi utánczókra se, mert az olasz fasizmus mindenképpen inkább csak egyéni képességek eredménye és nem pozitív program; inkább a mult módszereinek emléke, mint a jövő rendszereinek kengyelfutója. Hódítás és nem kormányzat, a hatalomnak csak gyakorlása, de nem törvényes hatalom, tünemény, amelynek se fénye, se vonzóereje nincs, amely tehát kikerülhetet-

lenül gyöngül és önmagát emészti föl. Mivel imádja az erőszakot, lebecsüli az intelligencia felsőbbbbséges formáit, gyűlöli a szabadságot, nem tűr semmiféle ellenvéleményt; az uralma nem lehet tartós és ki-zárja minden utánzásnak a lehetőségét is.

Olaszországban a liberálizmus és a demokrácia sokkal újabb keletűek, semhogy veszedelemtől ne kellene féltelnünk őket. Olaszország valósággal klasz-szikus példája annak a történelmi paradoxonnak, hogy a legrégibb idő óta civilizált nemzetek egyike olyan új állammá tömörült, amelynek nincsenek ha-gyományai. És ebben az ellentétben van a magyará-zata annak, ami történt.

Az egységes olasz állam története rövid, mert Olaszország csak nemrégén tudott egyesülni. Egészen 1860-ig számos államra oszlott s ezeknek majdnem mindnek abszolút kormányuk volt. Lombárdia 1860-ig, Velence 1866-ig osztrák uralom alatt nyögött. A leg-nagyobb ország — Nápoly és Sicilia — a spanyol Bourbonok uralma alatt lealázó jobbagyságban siny-lődött. A félsziget más államaiban apróbb zsarnokok kormányoztak, nagy részben Ausztria főnhatósága vagy ellenőrzése alatt. Rómában 1870-ig a pápa ural-kodott. A liberálizmus tehát, mely egyidős az olasz egységgel, nem régi keletű s ezért fenyegette min-dig állandó veszedelem.

Angliában már századok óta liberális uralom és parlamenti kormányzat van. Franciaország 1789-ben buktatta meg abszolút kormányát. Magában Né-metországban is már századok óta Poroszország volt a német törzsek tengelye és az egységre törekvés központja. Belgium és Hollandia sokat szenvedtek függetlenségükért, de szintén hosszú idő óta és tar-tósan megszerezték már a szabadságot. Az olasz alkotmány, amely ma érvényben van (illetőleg ma már, a fasizmus után, érvénytelen): az 1848-iki pie-monti alkotmány, amely 1860-ban és később 1870-ben

kiterjeszkedett a félsziget többi részére is. Ha elgondoljuk, hogy a legfiatalabb nemzetnek, az Észak-Amerikai Egyesült-Államoknak már régen meg van az egysége s ennél fogva meg vannak régi hagyományai is az államról — az alkotmánya 1787-ből való — csak akkor tudjuk megmagyarázni és helyesen értelmezni az olasz élet mélyen szántó ellentéteit, vagyis azt, hogy az intelligens, munkás és ügyes nép, habár csak átmenetileg is, visszatért a mult politikai formáihoz.

De, ami lehetséges volt Olaszországban, nem lehetséges másutt, azokban az országokban, ahol nagyszámú, munkából lett burzsoázia van s ahol a munkásosztályok inkább verekszenek, semhogy tűrjék politikai, gazdasági és társadalmi jogaik elnyomását.

Voltak és vannak oly szolid demokráciák, ahol a fasiszta kísérleteknek nemcsak hogy sikerre nem lehetne kilátásuk, de maga az általános megvetés söpörné el őket, még mielőtt csak meg is nyilatkozhatnának. Ilyen országok Hollandia, Svájc és a Skandináv-Államok.

Abban a három országban, amelynek legnagyobb hatása van Európa életére, vannak ugyan reakcionárius áramlatok, de egyik se alkalmazhatná a fasizmus módszerét és eszközeit, anélkül, hogy elene ne fordulna az egész közvélemény.

Egynémely ilyen kísérletnek egyáltalában nem volt sikere. A nacionálizmus áramlata Franciaországban mindjárt kezdetben élesen elhatárolta magát a fasizmustól. Belgiumban egy kis fasiszta kísérlet oly erős ellenszenvet ébresztett és oly vehemens magá ellen szította a munkásosztályok, a katolikusok és szociálisták haragját, hogy a mozgalom kezdőinek minden kedvük elment a folytatástól. Fasizmusról beszélni az Egyesült-Államokban valóssággal nevetséges volna; az Egyesült-Államok leg-

kiválóbb politikusai oly szigorúan ítélik meg az olasz fasizmust és annyira elvetemült tünetnek tartják, hogy senkinek se jutna eszébe, hogy importálja Amerikába ezt a romlott portékát, mely az alsóbbrendű civilizáció módszerét képviseli.

Meggyőződése, hogy az orosz bolsevizmus, melynek magyarázata Oroszország társadalmi és gazdasági föltételeinek sajátosságában rejlik, és az olasz fasizmus, melynek magyarázatát Olaszország helyzetében és sajátos hagyományaiban kapjuk meg, egyformán elszigetelt tünet és semmi lehetőség nincs arra, hogy megismétlődjék más országokban is, miután hiányzanak a környezetnek azok a föltételei, amelyek Oroszországban, illetőleg Olaszországban fönnállanak.

Az emberiségnek tévedésekre van szüksége, hogy meggyőződjék tévedéseiről. Egy nagyon komoly és mélyen gondolkodó filozófus mondotta, hogy az emberiség útja sohase egyenes vonal, hanem mindenkor hegynék vezető spirális út. Néha akkor is halad, amikor visszafelé menni látszik. Meredek és fáradságos hegyi úton halad előre az emberiség. Éppen ezért: akármily vargabetűt csinálunk is, végül mégis mindig csak visszatérünk a szabadsághoz, a demokráciához és a liberális intézményekhez.

XIV.

A parlament működésének bírálatában, számolván azokkal a nehézségekkel és zavarokkal, melyek általában meg vannak a parlamentáris országokban, van bizonyos cáfolhatatlan igazság, amiért is lehetetlen, hogy a demokrácia ne vesse magát alá a revíziós eljárásnak.

A végrehajtó hatalom bizonytalansága aggasztó formákat öltött egynémely országban: a kormányok rohamosan változnak és a minisztereknek néha annyi idejük sincs, hogy teljes képet és helyes fogalmakat alkothassanak azokról a problémákról, amelyeket meg kellene oldaniok.

Vannak országok, ahogy már céloztunk erre, ahol a kormányválságok hónapokig tartottak; vannak oly ingadozó, határozatlan és nem megbízható többségek, amelyek megbénítanak minden akciót és kezdeményezést. Ha arra gondolunk, hogy Franciaországban, ebben a gazdag és erős államban, mily könnyen meg lehetett volna oldani a pénzügyi problémákat és ha látjuk, hogy ennek dacára mily bizonytalanok a parlamentben megszavazott intézkedések, el kell ismernünk, hogy a kritika nagy részben alapos. A kritika azonban még nem megoldása a nehézségeknek.

Franciaország 1830-iki budgetje 1095 millió frank volt s ez 1860-ban 2084 millióra emelkedett. Nagy-Britanniában az államháztartás kiadása 1809-ben 72 millió font sterling volt és a XIX. század végén

se volt több 133 millió fontnál. Mik ezek a számok a mai költségvetésekkel szemben? Még a háború utáni államadósságok kamatainak az összegénél is jóval, de nagyon jóval kevesebbek!

A parlamentarizmus bölcsője, Nagy-Britannia, mikor a parlamentáris kormányzat fejlődésének tetőfokán állt, aránylag kis ország volt; Angliának és Walesnek együttvéve mindössze csak öt millió főnyi lakossága volt 1688-ban; ez a szám hat millióra emelkedett 1740-ben és csak kevéssel volt több kilenc milliónál 1801-ben. Ma pedig, még az 1919. évi békeszerződések után is, amelyek pedig földarabolták Európát, van itt egy állam, amelynek 150 milliónál több lakosa van: Oroszország; egy másik állam, több mint 60 millió lakossal: Németország; továbbá három állam, egyenként több mint 40 millió lakossal: Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország.

De a gazdasági viszonyok bonyolultsága, az államháztartás kiadásainak megnövekedése, a közszolgálatok fölszaporodása a kisebb államokban is oly fontossá lett, hogy a mai állapotokat egyáltalában nem lehet mérni a régi demokrácia eszközeivel. A kormánynak sokkal nagyobb a felelőssége, sokkal több gazdasági intézkedést és technikai jellegű szolgáltatást végez, semhogy folyton változtatni lehetne, vagy hogy az intéző helyeket oly miniszterekkel lehetne betölteni, akik semmit se, vagy csak keveset értenek a tárcájuk keretébe tartozó ügyekhez.

Nincs szomorúbb látvány Európa mai parlamentjeiben, mint látni, hogy még a közepesnél is csekélyebb értékű emberek vezetnek oly nagy hivatalokat vagy üzemeket, amelyeknek még a jellegét, fontosságát és hatáskörét se ismerik és nincs károsabb látvány, mint nézni, hogy ezek az emberek, a politikai természetű viszontagságok során, gyors egymásutánban váltakoznak és követik egymást a fontos pozíciókban.

A pártérdek nagyon gyakran pótolja a rátermettséget; a miniszterek legtöbbször nemcsak hogy nem értenek ahhoz, amire vállalkoznak, hanem gyakran még az adminisztráció ellenőrzésére se képesek. Ez a szomorú körülmény bizonyos nehézségeket, vontatottságot és állandó idő- és erőpazarlást okoz, hogy ne is szóljunk a többi kellemetlenségről, úgy hogy ennek folytán a parlamentáris kormány nagyon is sokba kerül és mégse tudja sikeresen elvégezni fontos föladatait.

E mellett az intézkedések lassan történnek. A legnagyobb részvénytársaságoknak, a részvényesek közgyűlése mellett, van igazgató-tanácsuk, külön bizottságuk minden fontosabb üzletágnál s ezek a szervek lehetővé teszik a gyors intézkedést, sok idővesztés és pénzpocsékolás nélkül. Egyetlen egy részvénytársaság se lehet oly nagy és fontos, mint maga az állam; és mégis: az állam adminisztrációjában fordulnak elő a legnagyobb károk, amiket a hozzá nem értés, a lassúság és fejetlenség okoz.

Legkárosabb minden esetre az, hogy a kormányok nem állandók. A minisztereknek leggyakrabban azzal telik el minden idejük, hogy állandóan védekezniük kell, vagyis munkásságuk legnagyobb részét a saját védelmük és nem az állam érdeke foglalja le; a parlament terme gyakran változik át szónoki arénává, ahol az ügyeskedés, a szellemesség, sőt néha még sokkal alacsonyabb rendű képességek is diadalmaskodnak a valódi rátermettségen és tehetségen.

Az Egyesült-Államok s az ő példájuk nyomán minden amerikai állam elfogadta és alkalmazza az elnöki rendszert. Az elnököt négy esztendőre választják és ő a végrehajtó hatalom kezelője; a miniszterek voltaképpen csak titkárai az elnöknek, vagyis nem tartozhatnak se a kongresszushoz, se a szenátushoz. Az elnök választja ki őket, majdnem mindig

a tehetségükhöz mértén és megbízhatóságuk figyelembevételével. A két kamara tehát, minden parlamenti válság ellenére is elvégezheti törvényhozói feladatait és nem kell aggódnia a választók miatt. Hasonlóképpen a miniszterek is, mint az adminisztráció főnökei, minden gondtól szabadon végezhetik kötelességüket. Az elnök hatáskörét, noha ez nagyon jelentékeny, korlátozza az alkotmány és a jogszokás, legkivált a külpolitikában, amelyre vonatkozólag a szenátus ellenőrzése nagyon is hatékony. A régi szabású titkos diplomácia majdnem lehetetlen az Egyesült-Államokban, ahol a szenátusnak joga van betekíteni minden ügybe, amely bármely tekintetben kötelezettséget ró az államra; sőt még a nagykövetek és a miniszterek listája is éppen úgy a hatáskörébe tartozik, mint a legkisebb konzul kinevezése, ami szintén nem történhetik meg a szenátus beleegyezése nélkül.

Kétségtelen, hogy ezzel az elnöki rendszerrel is sok kellemetlenség jár együtt, de mindenesetre megvan az az előnye, hogy aránylag hosszú időre, négy évre biztosítja a kormány állandóságát.

Nagy-Britanniában a hagyományos nagy politikai pártok: a konzervatívok és liberálisok, vagy mai átcsoportosulásukban: a konzervatívok és a munkáspártiak tömörülése, szintén bizonyos szilárdságot ad a kormánynak és aránylag függetlenséget biztosít a minisztereknek is.

De majdnem egyetlen egy kontinentális államban se találták meg még eddig azt a formát, amely egy felől biztosíthatná a parlament ellenőrzését a legkomolyabb módon, más felől pedig nagyobb hatékonyaságot nyújthatna a végrehajtó hatalomnak, az adminisztráció egyszerűsítésével és a cselekvés szabadságának biztosításával.

A parlamentek, minden mai hibájuk mellett is, az állandó rend szükségességét képviselik, mert a

közvetlen képviselői rendszer nélkül nem képzelhető el semmiféle kormány, mely a népakarat őszinte kifejezése vagy képviselője lehetne és elnyerhetné az ország, a közvélemény bizalmát.

Am a modern demokráciának mégis az ma a legnagyobb problémája, hogy miképpen szervezze meg a parlamentet, hogyan adjon megfelelő hatáskört és biztosítson állandóságot a kormánynak. Ezt a problémát meg kell oldani bármily erőfeszítés árán is, ha azt akarjuk, hogy a parlamentáris kormányok ne korcsosuljanak el és hogy ez az elkorcsosulás ne veszélyeztesse maguknak a liberális intézményeknek a fönmaradását is.

Nagyon nehéz általános jellegű megoldásokat ajánlani, már csak azért is, mert az egyes parlamentek helyzete különböző, a bajok jellege nem egyforma és minden állam más és más szemszögletből foghatja föl a nehézségek megoldását.

Megint más probléma vonatkozik magának a liberáliszmusnak és a demokráciának fönmaradására, abból a szempontból, hogy a munkásosztályok egyre nagyobb mértékben vesznek részt a társadalmi küzdelmekben és a politikai életben. Ami, más szóval, azt jelenti, hogy a liberáliszmusnak, miután századokon át harcolt az abszolút hatalommal, még mindig igen heves küzdelme lesz azzal a most fejlődő hatalommal, amely a munkásság tömörülésének új formáiból fakad és a szociáliszmus felé törekszik.

Nem lehet tagadni, hogy a liberális párt majdnem minden országban és sokáig sajnálatos közömbösséget tanúsított a munka problémáival szemben és hogy csak a munkásmozgalmak hatása alatt és a szociáliszmus elhatalmasodása következtében változtatott taktikát. De a konzervatív és liberális pártok még most is gyakran csak negatív szociálpolitikát űznek. Ma már azonban, miután nem az elszigetelt iparos áll szemben elszigetelt munkásokkal, hanem

hatalmas töketömörülések néznek farkasszemet ugyancsak hatalmas munkástömegekkel, manapság, amikor a társadalmi szolidaritás elvei már legázolták a régi individualizmust, ma már nem lehet többé strucpolitikát űzni a szociális érzésekkel.

Ott, ahol a burzsoázia már nagyon is számottevő tényező és a középosztályok műveltebbek, a demokratikus és liberális pártok egyesülése a munkáspártokkal sokkal könnyebb, mint a gazdasági fejlődésben elmaradottabb országokban. Azokban az államokban, ahol az apróbb részekre tagolt földön nagy számú kisgazda dolgozik és az iparos és kereskedő középosztály, valamint a szabad foglalkozásúak osztálya szintén jelentékeny és szilárdan megalapozott érdekközösséget képvisel, a társadalmi konzervativizmus erői olyan nagyok, hogy a liberálisizmusnak nincs mit félnie.

A liberálisizmus alapelve és a munkáspolitikája alapelve közt, mely a nagy szindikátusok törekvéseiben jut kifejezésre, nincsenek kiküszöbölhetetlen ellentétek. A munka, mint erkölcsi principium, még mielőtt gazdasági tényezővé alakulna, magasabb fokú hivatásra vágyik s ebben a formájában nincs ellentétben a liberálisizmus elvével. Föl kell tehát vetni a kérdést:

Lehetséges-e, hogy a középosztályok — a munka burzsoáziája — és a munkás-osztályok és szindikátusok összhangban működjenek és hatalmas, ellentálló demokráciákat alkossanak?

Ez a tény már régen és nagy arányokban megvalósulhatott volna a háború nélkül. És meg is fog valósulni, ha végleg eltűnnek a háború veszedelmei. Az állam orientálódása a hatalom felé mindig ellentétben áll a fejlődés felé irányuló orientációval. Minden háborús veszedelem kiváltja nemcsak az egységes (központosító) irányításra törekvést, hanem a fegyelmet és függést is, ami azt jelenti, hogy minden

tevékenység egyetlen egy végcélnak kell, hogy alávetve legyen.

A mai bizonytalan helyzet legnagyobb ellentétben áll a liberálizmus és demokrácia rendszerének állandóságával. A politikai szabadság föltételezi, hogy minden polgárnak ugyanazok a politikai jogai legyenek, hogy a végrehajtó hatalom a többség akaratának kifejezése legyen és legyen alávetve a parlamentnek és független szervek ellenőrzésének. Ebből a szempontból a bolsevizmus és fasizmus teljes tagadása a liberálizmusnak. A demokrácia nem csupán oly kormányzatot jelent, amely kizár minden születési kiváltságot és minden előre megállapított helyzetet, hanem olyan kormányformát jelent, amelyben minden polgár szabadon és tehetségeihez mértén részt vehet az állam életében. A bolsevizmus és fasizmus ebben az értelemben is teljes negációi a demokráciának.

XV.

Európa mai fölosztott állapotában, ahogy a politikai és gazdasági válságok hosszú sorozatában vergődik, nem térhet vissza a demokráciához és a békéhez, ha nem tér vissza a demokrácia és a liberális mus elveihez. A nemzetközi viszonylatokban mindenek fölött uralkodik a bizonytalanság. Már pedig az ingadozó kormányzat, ahogy bebizonyítottuk, mindig az erőszakosság felé hajlik. A liberális mus csakis nyugalomban élhet és fejlődhetik és a demokrácia se lehet egységes és munkás, ahol a háború, a forradalmak és a reakció veszedelme fenyegeti.

Ha oly gyakran hangsúlyozom, hogy mennyi kárt okoz a gonosz sajtó — legkivált a háborús gazdagok sajtója — (ezeket Olaszországban nagyon találó kifejezéssel „cápá“-nak hívják), ez azért van, mert a nemzetek életében a szavak sokkal mélyebb barázdáit szántják a gyűlölségnek, mint a tettek. Más részt pedig azért is, mert tettek és szavak között sohase lehet tisztán különbséget tenni. Nincs semmi, ami jobban provokálná a tettet, mint a szó. Gyakran megesik, hogy elhisszük azt, amit gondolunk és meg tesszük azt, amit hiszünk.

Az egyének életében, éppen úgy, mint a nemzetekében, a szavaknak és magaviseletnek egyenlő fontosságuk van a tettekkel, annyiban, hogy gyakran okai az akciónak és irányítói a tetteknek.

Vannak érdekellentétek és veszteségek, amelye-

ket el lehet felejteni. Sokkal nehezebb azonban elfelejteni a méltóságunkon és önérzetünkön ejtett sérelmet. Ha a szomszédomnak gazdasági ellentétei vannak velem s ezek az ellentétek hosszú és káros pörökre vezetnek: mindent elfelejthetünk a kölcsönös, békés megegyezés után. Ha ellenben becsületében, önérzetében, méltóságában és érzéseiben sértem meg a szomszédomat: ezeket a sértéseket sohase fogja elfelejteni.

Ha folyton azt mondogatjuk a háború után, hogy minden felelősség csakis a németeket terheli, hogy minden kegyetlenséget csakis a németek követtek el, hogy csakis a németek a modern hunnok — boche-ok — a civilizáció ellenségei, hogy a civilizáció a Rajnánál végződik: ezzel folyton csak a kedélyeket izgatjuk, mert egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy ezek a rágalmak nem mennek feledésbe még akkor se, amikor már megváltozik a magunktartása. Más részt pedig a német sajtó, legkivált a nacionalista sajtó, gyakran még nagyobb és még sajnálatosabb erőszakoskodással felel ezekre a méltatlan vádakra.

Az őszinte békében a tetteket megelőzik a szavak, a szavakat pedig az érzések. Én sohase túloztam a locarnói egyezmény értékét és fontosságát már csak azért se, mert később egész csomó sajnálatos tévedéssel minden megtörtént a Népszövetség keretén belül arra, hogy a locarnói megegyezés értékét és következményeit csökkentsék. De a legfontosabb mégse magának a megegyezésnek a ténye, hanem inkább azok az érzések, amelyek létrehozták és még inkább a beszédnek, tárgyalásnak az a konciliáns módja, mely nem sokkal az után érvényesült.

Az, hogy Európa győztes nemzetei még ma is oly nagy nehézségekkel küzdenek, nem annyira a háborúban szenvedett veszteségektől, mint inkább attól függ, hogy az európai nemzetek között megszűnt a

szolidaritás és megingott az egyensúly. Nem elég: csak termelni; szükség van árúcserére is, vagyis arra, hogy a többiek is termeljenek. Ahogy minden nacionalizmus szükségképpen versengő nacionalizmusokat termel a szomszédok között: éppen úgy, a védvámrendszer szintén védvámrendszereket teremt a töbi országokban is.

Egész Európa, a maga teljes kontinentális mi-voltában eladósodott; és, mintha ez a lesújtó tény nem volna elég egymagában, sokan azt állítják, hogy csupán csak Amerika beleavatkozása segítheti már meg Európát, hogy ismét talpra állhasson. Mily lealázó a gyöngeségnek és gyámoltalanságnak ez a nyílt bevallása!... A világtörténelem tanúsága szerint Európa sohase bukott oly nagyot, mint az 1914–18-iki háború következtében.

De érdeke-e Amerikának Európa ujjaalakulása? Azt hiszem, hogy erre a kérdésre igennel felelhetünk. Bár Amerikának van ennél sokkal nagyobb érdeke is és pedig az, hogy mindaddig ne avatkozzék bele az európai eseményekbe, míg csak a béke nincs szilárdan megalapozva.

Vannak politikai érdekek, amelyek jóval fontosabbak, mint a gazdaságiak, pedig még a gazdasági érdekekre nézve sincsen semmi garancia mindaddig, amíg a béke a mostanihoz hasonló ingatag alapokon nyugszik. Európa a legnagyobb fogyasztó piac volt, az most is és az marad még sokáig, úgy, hogy Amerikának, miután jórészen szertefoszlott az az illuziója, hogy gazdaságilag leigázhatja a Csöndes-tengert, fölötte nagy érdeke, hogy aktívvá, vásárlóképessé tegye az európai piacot. Az ázsiai piacok, amelyeknek fontosságát még nem rég is oly nagyon túlozták, úgy látszik, nagyon is bizonytalan piacok és csekély a fölvevő képességük. A kis Hollandia, például, egymagában több amerikai gyártmányt fogyaszt, mint Kína és India együttvéve, pe-

dig ennek a két államnak a lakossága jóval több, mint egész Európáé.

Amerikának tehát érdeke, hogy Európa szanáltassék, érdeke, hogy Európa ismét talpraálljon és rokonszenvvel kell néznie minden törekvést, ami hozzájárulhat egy nagy európai piac megteremtéséhez, hogy vége legyen a háborúknak, a belső zavaroknak, a bolsevista és fasiszta kalandoknak, a védvámrendszereknek, stb. De Amerika érdeke legkivált gazdasági jellegű, mert Amerika, ha néhány elv védelmében részt is vett a háborúban, nem vehet részt egyetlen európai csoport vagy nemzet politikájában és érdekharcában, más európai csoportokkal és nemzetekkel szemben. És Amerika valóban jogosult bizalmatlansággal nézi mindazt, ami föntartja Európában a fölfordulásnak, a forradalmaknak és a belső reakciónak mai állapotát, mivel-hogy mind ez lelkiileg — ha ugyan nem anyagilag is — csak új háborúkra készíti elő a nemzeteket.

A „hitel“ szó a „hinni“ igéből ered: már pedig az európai politikának mai állapotában Amerika nem hisz Európának.

Nagy tévedés úgy beszélni Amerikáról, mintha az valami egészen más volna, mint Európa. Mert Amerika nem egyéb, mint az új Európa.

Amikor Ázsiáról és Afrikáról, vagyis azokról a legrégebbi kontinensekről beszélünk, amelyeknek területén a legelső és legnagyobb civilizációk virágoztak ki: egészen más népekről, különböző fajokról és ősrégi, távoli eredetű civilizációkról van szó. Amerika ellenben csak európai nemzeteknek új alakulása: hiszen Amerikát európai kivándorlók alapították. Nincs amerikai civilizáció, mert Amerika kultúrája, leszámítva néhány gazdasági jellegzetességét, semmiben se különbözik a mienktől.

Az új Európa, miután gazdaságilag és hatalomban is sokkal felülmulta a régi Európát, — mert nem

kellett háborúkra készülődnie s így minden erőfeszítést a termelésre fordíthatta — minden nap jobban elfoglalja a régi Európa helyét, amely, még mindig a világalomért küzdve, véres villongásokban vonaglik. A vén Európa nem állhat talpra, nem szerezheti vissza vagyonát, se a hitelét, se a hatalmát, valameddig vissza nem tér a békéhez.

A liberálizmus és a béke problémája voltaképpen egyet jelentenek: vagy állandó forradalmi, reakcionárius és háborús állapot, aminek következése az európai kontinens végleges bukása, vagy pedig visszatérés a demokráciához, a liberálizmus-hoz és a békéhez.

Mindez azonban nem történhetik meg, ha nem történik óriási változás a mentalitásban és érzésekben és ha a legyőzött és győztes államok középosztályaiban, a termelő burzsoáziában és a munkáosztályokban ki nem sarjad: inkább a vágya és érzése, mint meggyőződése annak, hogy „új rendre” van szükség.

Béke, liberálizmus és federálizmus készítheti csak elő az új politikai és gazdasági egyesüléseket.

Ma ellenben csak háborús törekvések, fehér és vörös irányzatok dúlnak a nacionalizmus nevében, amely pedig minden szövetségi formának teljes tagadása. Mert a szövetségi formák ott érték el fejlődésük tetőfokát, ahol minden társadalmi csoport, bár etnikus, vallási vagy nyelvi különbségek válassztják is el, szabadon, minden gát és korlát nélkül fejtheti ki tevékenységét. Svájcban, nem is szólva a mélységes vallási ellentétekről, a népnek körülbelül 70%-a német, 20%-a francia és körülbelül 10%-a olasz és neo-latin. A háború és a béke bebizonyította a svájci nemzet ellentállóképességét: de ez a nemzeti önérzet és lelkiismeret a liberálizmus és federálizmus gyümölcse.

Közép-Európa népeinek nagy része csak a fede-

rálizmusban találhatja meg a szabadulást. Vajjon a lengyelek, akik maguk is ellentállottak hosszú időn át annak a zsarnokságnak, mely meg akarta őket fosztani nemzetiségüktől, — pedig oly hatalmas és terjeszkedésre képes nemzetek próbálták meg ezt, mint az oroszok és a németek — vajjon ringathatják-e magukat a lengyelek abban az illúzióban, hogy ők most megfoszthatják nemzetiségüktől a németeket, akik sokkal műveltebbek náluk és az oroszokat, akik sokkal szaporábbak és ráadásul mind a kettő sokkal nagyobb számú és egységessé tömörült nemzetek támogatására számíthat ellenük?

A liberálizmus belső problémáit az európai államok legnagyobb része csak a béke és a nemzetközi jogrend helyreállításával egyidejűleg oldhatja meg tartósan.

A reakcionárius kalandok, amelyek most fölszínre vetődtek, csak átmeneti tünetek: csak a múlt ismétlődik meg bennük és nagy tévedés összetéveszteni a múltat a jövővel. Ellenben csakis a béke, a liberálizmus és a federálizmus politikája mentheti meg Európát s én liberálizmus alatt a teljes politikai és gazdasági szabadságot értem, vagyis: a legteljesebb és korlátlan szabadságot a társadalmi élet tevékenységének minden formájában.

A kommunizmus levizsgázott Oroszországban és aki nem fanatikus vagy beteges ábrándozó, nem állíthatja, de még csak nem is hiheti, hogy gazdaságilag fejlődést jelent. Maga a szociálizmus is, többé-kevésbé lassan, igyekszik mindenütt átalakulni a munka védelmére szolgáló szindikátussá. Ezen a téren és ebben a formájában még sok szolgálatot tehet. Az egyéni kormányzásra vagy a reakcióra irányuló áramlatok csak a parlamentáris válság és a nemzetközi bizonytalanság eredményei. A reakció, mely visszatérés a multhoz és a szociálizmus, mely a legszélsőbb demokrácia, nem véletlen, hanem na-

gyon is logikus két mozgalom: az emberi szellem állandó törekvései, amelyek mindig erőteljesebben nyilatkoznak meg a háborúkra következő fejtelenség és nyomorúság idejében, de megenyhülnek, mihelyt megtörtént az államok szanálása.

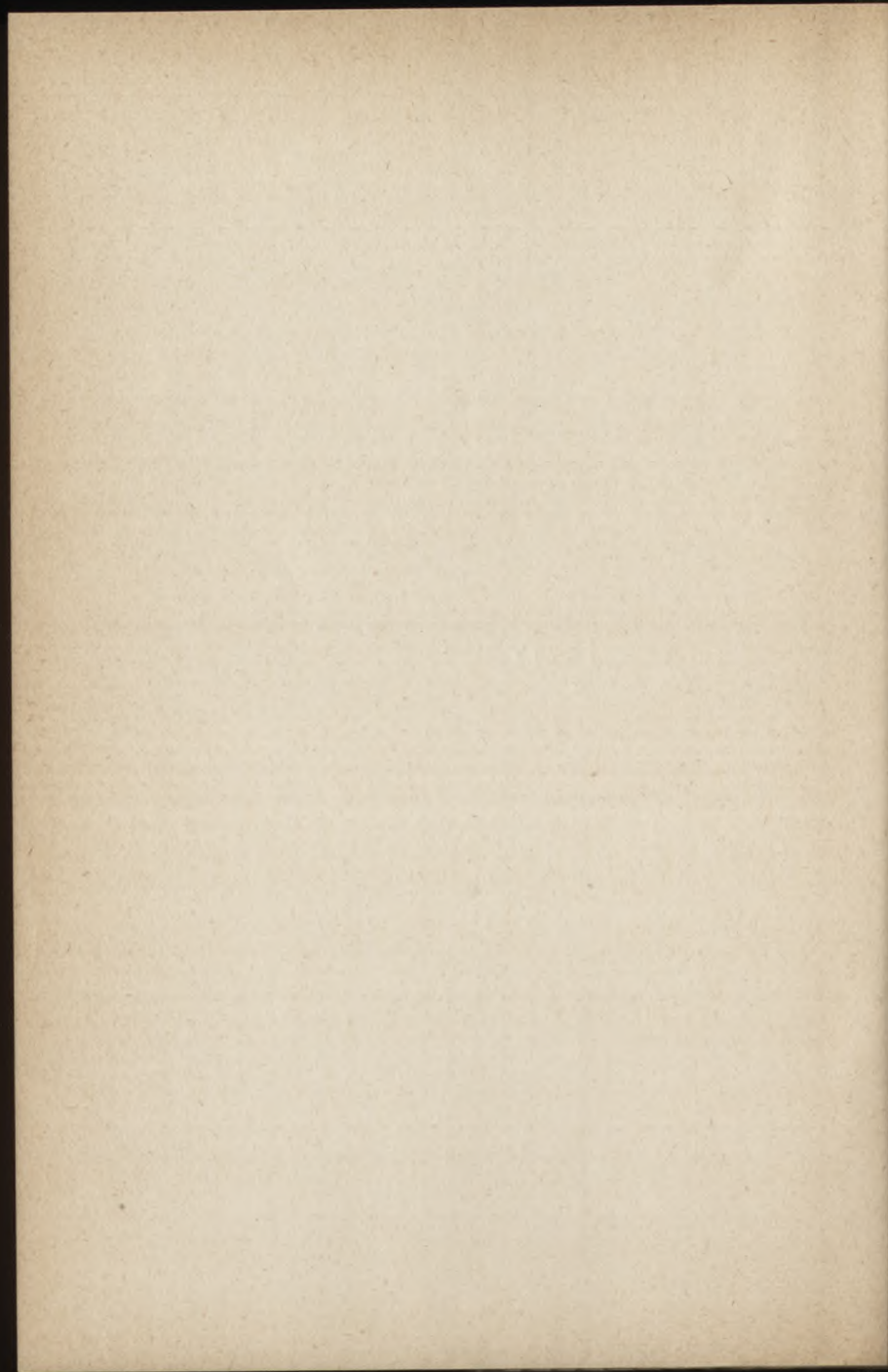
A szociálista és reakcionárius mozgalmak gyakran történelmi szükségességek. A hivatásuk azonban többnyire csak átmeneti és inkább csak mint törekvések, vagy mint e törekvések korrekciói nyilvánulnak. Ellenben egyedül a liberális rendszer az állandó forma és sok tekintetben végleges kormányzati rendszere minden civilizált társadalomnak, amely fejlődni és emelkedni akar. Egyúttal az egyetlen konzervatív forma is a legnemesebb értelemben, amennyiben lehetővé teszi, hogy minden új energia érvényesülhessen és biztosítja minden emberi tevékenység szabad fejlődését.

Meggyőződésem tehát az, hogy azok a fehér és vörös reakciós formák, melyek az utolsó években megalakultak, csak átmeneti jelenségek, kizárólag csak a háború következményei és semmi valószínűség nincs arra, hogy sokáig tartsanak. Minden államban, ahol komoly burzsoázia van és a középosztályok elérték az érettség bizonyos fokát, a liberáliszmusnak és a demokráciának nincs mit félnie.

A háború utáni beteges állapotok megszűnnek lassankint, de minden esetre megszűnnek. A Földközi-tengeri láz, mely Európa déli részében mindenütt egyéni diktatúrákat teremtett, csökkenni fog és szintén eltűnik. A forradalommal szemben, mely a tudatlanok számára „világi csoda” és a reakcióval szemben, ami visszatérés a brutalitáshoz: a liberális formák és a demokrácia megújhódva fognak győzedelmeskedni. A liberáliszmus és demokrácia nem a múlt, hanem a jövő s a jelenlegi válság csak annál bizonyosabbá és véglegesebbé teszi e két eszme dialát.

JEGYZETEK

Ezt a tanulmányt „A liberálizmus” címmel Olaszországban nyomtattam ki. De a kiadó, Piero Gobetti nem hozhatta forgalomba, mert a cenzura megtiltotta s ezért Carlo Accame nyomdája nyomta újra Torinóban.

1925 július 28-án, „a British Institute of Foreign Affairs” meghívására fölolvasást tartottam Londonban a békéről. Az ülésen lord *Morton* elnökölt s a fölolvasást követő vita alkalmat adott nekem arra, hogy röviden beszéljek sok nemzetközi politikát érdeklő kérdésről. Július 31-én a „Liberal Summer School” meghívására beszédet mondtam Cambridge-ben is a szabadságról. Az ülésen John Maynard Keynes, a King's College tanára elnökölt. A fölolvasást követő vita nagyon érdekes volt. Én mindig szükségképpen együvé tartozóknak tekintettem a liberálizmus és a béke problémáit. Ezért akartam ebben a kötetben egyesíteni a két fölolvasás alapvető részeit.

I.

A liberálizmus két század óta oly sok vita tárgya volt és annyi ellentétes nézet és ítélet került róla forgalomba, hogy az irodalma csaknem az egész moderna politikai irodalmat felöleli. Kitűnő bibliográfikus összefoglalást adott róla Guido de Ruggiero: „Storia del Liberalismo Europeo”, Bari, 1925.

II.

Négy könyvemben: „Nincs béke Európában” (1922), „Európa Hanyatlása” (1923), „Európa tragédiája” (1924),

„A béke“ (1925), sokat és hosszasan fejtegettem a békeszerződések tévedéseit és a háborús felelősség problémáját. Ezeknek a könyveknek, amelyek több mint hetven fordításban forognak közkézen Európában, Ázsiában és Amerikában, csak az az egy érdemük volt, hogy megsemmisítették azokat az előítéleteket, amelyek leginkább ártottak a békének.

Bármelyek is azok az államok, amelyeket a felelősség, vagy a legnagyobb felelősség terhel a háborúért (Németország, Oroszország, Ausztria-Magyarország, stb.) meg kell jegyeznünk, hogy a legnagyobb és legfontosabb ok a szövetségi szerződésekben, a titkos diplomáciában s egy kisszámú embercsoport akciójában keresendő.

Ámbár a háború kikerülhetetlen volt (adva lévén a szövetségi rendszer s az a tény, hogy a három nagy kontinentális császárság ellentétes csoportokban szervezkedett, és hogy Oroszország, a japán vereség után, kénytelen volt háborút kezdeni, hogy megakassza a teljes belső bomlást), mégis csak néhány ember volt, aki siettetten és elhírtelenkedte a háborút.

Szinte hihetetlen, hogy a külpolitikát Európa minden államában mindig csak néhány ember csinálta és nemcsak hogy elvonták a külpolitikát a közvélemény ítélete elől, hanem még a parlamentek, sőt gyakran a miniszterek előtt is titkolták.

Olaszországban a szövetségi szerződéseket, beleértve a Hármasszövetséget is, sohase ismerték a miniszterek. És sohase terjesztették elő nekik jóváhagyás végett. A libiai háború 1911-ben, a beavatkozás az 1915-ki európai háborúba a minisztertanács jóváhagyása, sőt megkérdése nélkül történt. Ezt magam, a legprecízebb módon, szintén megállapíthattam. Amikor Olaszországban a parlamentet összehívták, hogy határozzon az európai háború eszközeinek megszavazásáról, 1915 májusban, Olaszországnak részvételét a világháborúban már egy hónap előtt elhatározták a londoni paktumban és az erre vonatkozó szerződéseket már két hónappal

előbb megkötötték. De a miniszterek egyáltalában semmit se tudtak a londoni paktumról, mindaddig, míg csak a bolsevikiek közzé nem tették, mint ahogy sohase ismerték a Hármas-Szövetség tartalmát se.

Oroszországnak autokratikus kormánya volt. De se Ausztria-Magyarországban, se Németországban nem ismerték a parlamentek, sőt még a miniszterek se, azokat a szerződéseket, amelyek előkészítették és kikerülhetetlenné tették a háborút. Ausztria-Magyarországban és Németországban valószínűleg csak az uralkodók, a kancellárjaik és külügyminiszterek ismerték ezeket a szerződéseket és ők maguk döntötték és határozták el azt a magatartást, amely végezetül kikényszerítette a háborút.

Magában Franciaországban is keveset tudott a parlament s valószínűleg maguk a miniszterek is a külpolitikáról és a háborút megelőző egyezményekről és titkos szerződésekről. Olaszországra vonatkozólag sok érdekes följegyzés van Bohicsevics könyvében: „Les causes de la guerre, — Paris, 1925“.

Még ha nem követeljük is a titkos diplomácia eltörlését, amely pedig most megint nagyon divatba jött, megállapíthatjuk, hogy mindig állandó veszedelemmel fenyegeti a békét, valameddig a kormányok (vagyis a minisztériumok) és a parlamentek nem kapnak megfelelő információkat és nem ellenőrizhetik az államfők és a külügyminiszterek akcióit. Erről a kényes kérdésről, adva lévén a helyzetem, miután nem tudok és nem akarok más érveléssel élni, mint amely már úgyszólván köztudomású, azt hiszem, nem kell és nem is szabad többet mondanom, hogy ne vétsek a hivatalos titoktartás kötelezettsége ellen.

De a veszedelem oly nagy és, ami történt, oly szomorú, hogy mihelyt Európában ismét helyreáll az egyensúly és a kedélyek lehiggadnak a nyugodt vita színvonalára, a maga teljes egészében revízió és tárgyalás alá kell fogni ezt a fontos és komoly problémát.

III.

Az olasz egységnek két nagy megalapítója, Mazzini és Cavour s az olasz függetlenség legnagyobb katonája, Garibaldi, mindig úgy tekintették a szabadságot, mint a legfőbb szükségességet, s egyúttal nélkülözhetetlen alapföltételét is a valódi nemzeti életnek. Az olasz nemzet nagyon jól ismeri Cavour ideológiáját, amely azonos John Stuart Mill és az angol liberális iskola eszmekörével.

Híressé vált levelében, melyet P. Giannone-nek írt, Mazzini már 1832 decemberében ezt a kijelentést tette: „Szeretem a szabadságot, sőt talán még a hazámnál is jobban szeretem“...

Garibaldi kijelentette, hogy a szabadság mindennél szentebb és inkább akarta hazáját szegénynek, de szabadnak látni, semmint gazdagnak és leigázottnak: „Szeretném szabadnak látni s inkább dőljenek romba a palotái, semmint hogy reszketni lássam a zsarnok vasvesszeje alatt“.

A szabadság hiánya és még inkább: a közömbösség a liberális intézmények iránt, végzetes hanyatlás jele bármely civilizált nemzetben. Az a nemzet, amely lemond szabadságáról, lemond a nagyságáról is. A szolgák nemzete sohase lehet nagy.

VI.

Nincsen nacionálista program vagy doktrína: csak nacionálista frázisok vannak, amelyek általában hasonlítanak a régi porosz junker-típus programjához.

Azok az eszmék, melyeket manapság Franciaországban, de legkivált Olaszországban proklamálnak a nacionálisták, nagyon is közeli rokonságban állanak — ha ugyan nem teljesen azonosak — azokkal a frázisokkal, melyeket a német militarizmus hirdetett a háború előtt: megismétlődnek ugyanazok a szavak, a szavakból ugyanazok az érzések csendülnek ki és azonos még a pártok viselkedése is.

A francia nacionálisták — Barrés, Bourget és legkivált Maurras és Daudet, stb. — írásai, melyeket más államok nacionálista írói, legkivált az olaszok, szívesen lefordítanak

és ismételnék, irodalmi szempontból nagyon érdekesek, mert fölötte értékes írói tehetség nyilatkozik bennük. De lefordítva — és gyakran rosszul fordítva: tehát ferdítve — legkivált az olasz nacionalisták agyán átszűrve, elvesztik minden irodalmi és művészi értéküket és valósággal megalázó gondolatszegénységről tanuskodnak. A francia nacionalisták kritikájában azonban, leszámítva dogmatikus túlzásaikat, mégis vannak figyelemre méltó megfigyelések és kritikák, amelyekkel érdemes foglalkozni.

A legtekintélyesebb belga katolikusok a nacionalizmus elmélete és programja ellen nyilatkoztak, mivel ez még magának a vallási erkölcsnek is tagadása. És a vallást is politikai eszköznek szeretné fölhasználni, hogy segítségével uralkodhassék. Az emberi szellemnek egészen új irányú és érdekes nyilvánulásait olvashatjuk a legkiválóbb katolikusok írásaiban, melyek külön kötetben is megjelentek („Ch. Maurras, Maître de la jeunesse catholique“). Kevés könyvet olvastam a nacionalizmus tévedései ellen, mely nagyobb hatással tudott volna érvelni, mint a belga katolikusoknak ez a kötete. A legjellegzetesebb tünet Belgiumban az, hogy igen sok állítólagos liberális (lucus a non lucendo), akiknek már nincsenek se elvei, se önálló gondolatai és meggyőződésük, bizonyos mértékben rokonszenveznek a nacionalizmussal, sőt a fasizmussal is, míg a katolikusok és szociálisták egyenesen bizalmatlanok vele szemben.

Számos kiváló belga írónak fölfogása szerint a nacionalizmus (tehát a fasizmus még inkább) kizárólag csak politikai célok érdekében mutatkozik a katolikus egyház védelmezőjének: a doktrína tehát, amelyet védelmez, nem a Credo, hanem valami politikai kompromisszum. A doktrína szempontjából, ahogy egy kiváló katolikus író megállapítja, a nacionalizmus elvei inkább pogány elvek és ugyanoly természetűek, mint Ludendorff tábornok elvei; fölszítják a politikai amoralitást és végzetesen káros hatással vannak az ifjúságra.

Az ifjú nacionalisták, írja egy kiváló egyetemi profesz-

szor: „szögletesek, darabosak, makacsok, kötekedők és erőszakosak“; ahová a nacionalisták beteszik a lábukat, ott szétbomlik a katolikusoknak minden szervezete.

Gyakorlatilag így állítható föl ez a kérdés: „Elfogadja-e az egyház vagy pedig visszautasítja az együttműködést s az „Action Française“ vezetőjével az azonosítást, azokban a harcokban, melyeket az antikeresztényekkel kell megvívnia az „Action Française“-nek? Ha elfogadja: akkor a katolicizmus ügye elbukott a mi népünkben“.

Nem olvastam soha és sehol a parlamentnek hathatósabb védelmét, se gyilkosabb kritikáját a hatalmi eltévelyedésnek, mint, amit P. Poulet, belga miniszterelnök írt a fentebb idézett kötetben.

„Ahelyett, hogy különös erőfeszítéssel rávetné magát a propagandára, hogy a közvéleményt és a választó polgárokat a közérdek józanabb megértésére és felfogására vezesse, — aminek eredménye a parlamentáris kormányzat működésének jobbulása lehetne — a mi fiatalságunk inkább magát a parlamentáris kormányt ítéli el és szánja pusztulásra.

De ugyan van-e jobb rendszer, amivel a régít helyettesíthetné? És melyik az? — Persze, az ifjúság nem beszél erről, mert legtöbbször nem is tudja.

Valahányszor a mi ifjaink meg akarják velünk ismereteni azt az ideált, amely felé törekszenek, mindig tartózkodnak annak magyarázatától, hogy miképpen fognának hozzá a fantáziájukban élő kormányzat megvalósításához, hogy annak helyébe állítsák, amely most kormányoz bennünket. Csak a legörültebb kalandorok ringathatják magukat abban a képtelen illúzióban, hogy az egyetlen eszköz erre a célra az erőszak lehet. De, ha nem akarnak az erőszakhoz folyamodni: miképpen nem látják be, hogy minden agitációjuk és becsmérítő kritikájuk eredménytelen marad és hogy súlyos ítéletük, mivel szankcióval nem támaszthatják alá, csak a levegőben lógó, eredménytelen ítélet marad?

Azzal, hogy a köztársaságon kívül helyezték magukat, a francia katolikusok nem javítottak tulajdon helyzetükön: azzal, hogy duzzogunk és háborgunk a parlamentáris intéz-

mények ellen: még egyáltalában nem javítottunk rajtuk semmit.

Úgy látszik, hogy ezek a fiatal emberek nem ismerik, vagy legalább is félre ismerik a történelem legvilágosabb leckéit és tanulságait. Egyetlen egy emberi intézmény se működött soha bizonyos tévedések, bizonyos kisiklások és bizonyos bénító ballaszt nélkül. Hogyan képzelik már most ezek a félig kész, tökéletlen fiatal emberek, hogy ők oly tökéletes intézményeket alkothatsanak, amelyek teljesen hibátlanul és megakadás nélkül működhetnek?

Arra kérem ezeket a fiatal embereket, hogy gondolatban szaladjanak végig hazánk történetének folyamán. Ugyan találunk-e abban, a legmesszebb eső középkor után, csak egyetlen egy olyan korszakot is, amelyben tartományainknak olyan ideális kormányuk lett volna, amely teljesen kifogástalanul működött?

„A censzusos választójog, mely 1830-tól 1894-ig kormányozta Belgiumot, jobb volt-e, mint az általános választójog, mely megóvta a belső békét, megszilárdította az összetartást a polgárságban, megteremtette a társadalmi békét és a gazdasági fejlődést is biztosította? Vajjon célszerűbb lenne-e, visszatérni I. Vilmos alaptörvényének rendszerére, akinek uralma az 1830-iki forradalomba vitt bennünket? Vagy talán a konzulátus és a császárság korszaka — azaz: az abszolút uralom, mely oly kedves a mi ifjúságunk szívének — biztosította a nép jólétét és boldogságát? Talán a régi osztrák vagy spanyol uralom tökéletesebbnek látszik a mai fiatalság szemében, mint a modern kormányzat? És ugyan II. Fülöp, vagy V. Károly, vagy esetleg Jó Fülöp kormánya alatt boldogabbak voltak a polgárok?

Ki merné ezt állítani? De akkor be kell ismerni azt is, hogy sohase volt és sohase is lesz olyan tökéletes intézményünk, amely minden tekintetben kifogástalanul működhetne.

A mi fiatalságunk oly erős hatalomról álmodozik, melyet csak többé-kevésbé abszolút uralkodók vagy diktátorok gyakorolhatnának. De milyen garanciájuk van arra, hogy ez az uralkodó vagy ez a diktátor tökéletes lesz? Mert hiszen tud-

niok kell, hogy az abszolút uralkodók és a diktátorok uralma alatt a cselszövények játéka és a különböző kotériák befo-lyása (még pedig többnyire a közvélemény ellenőrzése nélkül) sokkal végzetesebben dolgozik, mint a parlamentáris kormá-nyok alatt, amelyeknek ellenőrzése bizonyos visszaéléseket mégis csak lehetetlenné tesz”.

Lengyelországnak, Cseh-Szlovákiának, Romániának, Jugo-szláviának, stb. a menekvés egyetlen útja csakis a federális formák felé vezet. Federálizmusról azonban szó se lehet mind-addig, ameddig a nacionálista irányok és törekvések ural-kodnak. A vegyes nemzetiségű államokban a nacionálizmus még sokkal kártékonyabb, mint azokban az országokban, ahol a népesség összetétele egységes, vagy legalább nagy töme-gekben élnek ugyanazon fajiságú népek. A francia vagy olasz nacionálizmus sokkal kevésbé veszélyes, mint a len-gyel, a cseh vagy a román nacionálizmus. A különböző poli-tikai és etnikus csoportokból összetett országokban a nacio-nálizmus nemcsak külföldön teremti meg és mérgezési el a po-litikai küzdelmeket, hanem a belföldön is politikai harco-kat idéz elő.

VIII—IX.

Úgy akartam beszélni a faszizmusról, mint politikai tényről, tartózkodva minden vádaskodástól és gyűlölködéstől.

Én magam személy szerint mindig távol tartottam ma-gamat a faszizmustól. Mindig elismertem, mint „tényleges” kormányt, de sohase, mint „alkotmányos” kormányt. Attól fogva, hogy a faszizmus jutott hatalomra, sohase mentem többé a képviselőházba, nem akartam, hogy ismét képviselővé válasszanak és egyáltalában semmilyen módon és formában nem akartam többé részt venni Olaszország politikájában. Attól fogva, amikor a faszizmus kijelentette, hogy joga van erőszakkal megtartani az államot, mit sem törődve a közvé-leménnyel, attól a pillanattól fogva, hogy a faszizmus el-törülte a szabadságnak minden garanciáját, melyek az olasz

alkotmányban gyökereznek, attól fogva, hogy Olaszországban már minden szabadság meghalt, sőt már a kormányzat ellenzékének az élete se biztos: nem fogadható el a fasizmus másképp, mint bevégzett ténynek. De egyetlen egy demokrata és egyetlen egy liberális se ismerheti el a fasizmust, mint törvényes jogrenden nyugvó kormányt.

A tévedés ott van, hogy sokan azt hiszik, mintha lehetne bizonyos megegyezést kötni a fasizmussal: hiszen, ha lemondana uralkodói jellegéről, akkor elvesztené egyúttal saját létjogosultságát is. Ha elfogadná, hogy a választó szabad meggyőződésére bízsa sorsát (ami voltaképpen annyit jelentene, hogy elismeri a többségi jogot), ezzel önmaga tagadná meg saját létjogosultságát, mint fegyveres kisebbség.

Ha tehát elfogadjuk is a fasizmust: csakis úgy fogadjuk el, mint az erőszakra támaszkodó abszolút kormányt, vagy, mint ahogy az orosz bolsevizmust elfogadjuk; de nem szabad becsületesen hinni vagy állítani, hogy ezek után az olasz alkotmánynak bárminő értéke van, és még kevésbbé azt, hogy a fasizmus elfogadja a szabadság és a demokrácia elveit. Mert ezeknek elfogadása egyértelmű volna a lemondással, a lemondás pedig a pusztulással.

A külföld előtt úgy állították be a fasizmust, mint egyszerű reakcionárius mozgalmat. Holott pedig egészen addig, míg Olaszországban kormányra jutott, a fasizmus, egyesítvén valamennyi háborús elégedetlent, a leghatározottabban és kétségbevonhatatlanul forradalmi jellegű mozgalom volt.

Amikor előterjesztette a fasizmus programját, pár évvel ezelőtt, ezt írta Mussolini: „Új korszak nyílik a történelemben, amelyet úgy határozhatnánk meg, mint a tömegek és a túlfeljövő demokrácia politikáját, — és mi nem állhatunk útjába ennek a megmozdulásnak“.

Igy született meg 1919 március havában a fasisztapárt és Mussolini maga szerkesztette meg ennek programját, mely valóban megérdemli, hogy teljes egészében közre adjuk:

Az olaszországi fassiók a következő célokat tűzték maguk elé:

1. Nemzetgyűlés, mint olasz osztálya a népek nemzetközi alkotmányozó gyűlésének, hogy előkészítsék a társadalmi élet politikai és gazdasági alapjainak gyökeres átalakítását, ami egyedül biztosíthatja a civilizáció fejlődését zökkenés nélkül.

2. Az olasz köztársaság kikiáltása. A végrehajtó hatalom decentralizálása, a tartományok és községek adminisztratív autonómiája, mely saját külön törvényhozó testületek útján működik. A népfőlség elvének gyakorlása az általános, egyenlő és közvetlen szavazati jog révén, mely mindkét nemet egyformán megilleti s egyúttal a kezdeményezés, az utasítás és a tiltakozás jogát is biztosítja a népnek. Kiiktatása a felelőtlen bürokráciának és gyökeres újrászervezése az állam adminisztratív szervezeteinek. Az állam működésének korlátozása a nemzeti élet polgári és politikai irányítására.

3. A szenátus és minden oly gátló, mesterséges és önkényes formának eltörlése, mely a népfelség működését megakaszthatná, a politikai rendőrség megszüntetése, a nemzetőrség megszervezése községenként és az állam végrehajtó hatalmától független, szabad polgároktól választott magisztratura.

4 Minden kaszt, rangfokozat, hercegi, grófi, örgrófi, bárói, commendatori, lovagi, stb. cím eltörlése. Címet és rangot vagy nemességet csak a szellemi felsőbbség és a becsületes, tisztességes munka adhat.

5. A kötelező sorozás eltörlése, általános lefegyverzés és tilalom, mely valamennyi nemzetre érvényes, hogy hadifegyvereket gyártani nem szabad.

6. A gondolat és lelkiismeret, a vallás, az egyesülés, a sajtó, a gyülekezés, az egyéni és kollektív agitáció teljes szabadsága.

7. A nemzetnevelés új rendszere, általános műveltségi és szakiskolákkal, amelyek mindenkinek nyitva állnak. Ingyenes közkönyvtárak, lelkiismeretesen megválogatott és teljesen megbízható tantestülettel.

8. A közegészségügy gondos kiépítése, a gyógykezelés teljesen ingyenessé tétele.

9. Minden részvénytársaság, pénzügyi vállalkozás, valamennyi bank és tőzsde feloszlata. A nemzeti hitel elosztásának szabályozására tartományok szerint új szervezetek alkotandók, melyek a jogos hiteligényeket kielégítik.

10. Az egyéni magántulajdon fölértékelése és megadóztatása; az improduktív járadékok elkobzása. Az állam régi adósságait a vagyonosok fizetik.

11. A tizenhat éven aluli gyermekek munkára nem foghatók. Törvényes alapon szervezendő a nyolc órai munkaidő. Ki kell irtani az élősdieket, akik semmi hasznót nem hajtanak a társadalomnak.

12. A termelés újjászervezése biztosítási alapon és a munka valamennyi tényezőjének közvetlen részvételével a haszonban. A földbirtok a parasztokra bízandó, hogy földművelő szövettségek közös erővel műveljék. Az ipar, a szállítás, a közszolgáltatások vitele a technikusok és munkások szindikátusaira ruházandó. Az egyéni spekulációnak minden formája kiküszöbölendő, hogy minden vállalkozás alapelve az egész nemzet közös jóléte legyen.

13. A titkos diplomácia eltörlése.

14. Nyílt nemzetközi politika, melynek vezérelve a népek szolidaritása és teljes függetlenségük az államok szövetségében stb. . . .

Mussolini azt hitte, hogy Európa 1919-ben a demokrácia túltengése felé halad s éppen ezért balfelé orientálódott, egy olyan mozgalommal, amely nacionalista, szociálista és forradalmár is volt egyszersmind. De 1920 után meggyőződött arról, hogy épen ellenkezőleg: az irányzat a reakció felé vezet. Ekkor, sokkal lázasabb sietséggel, jobb felé kanyarodott. Nála az eszméknek egyáltalában semmi fontosságuk nincs, vagy helyesebben: az eszmék mindig alkalmazkodnak a körülményekhez és az egyéni akcióhoz.

Ez a program, melyet Mussolini 1919-ben írt elő a fasisióknak s amely lehetővé tette, hogy a progresszív elemek nagy számmal csatlakozzanak hozzá, abszolút megtagadása mind annak, amit az olasz fasizmus később művelt.

Azok az elvek, amelyekre Mussolini fölépítette az 1919-ben megszületett fasizmust, oly erőszakos ellentétben állanak a mai diktatúrával, hogy a multnak ennél teljesebb megtagadása el se képzelhető.

Azokat, akik ma Olaszországban proklamálni és védelmezni akarnák az 1919-ik évi fasizmus alapprogrammját, a legkegyetlenebb büntetésekkel sujtaná a mai diktatúra. Mert el se képzelhető nagyobb ellentét, mint az, mely az 1919-iki programot a fasizmus 1922 utáni akciójától elválasztja. Lehetséges, hogy a fasizmus minden következő akciója éppen ilyen megtagadása lesz annak, ami most történik és egyáltalában nem lehetetlen az se, hogy a fasizmus, ugyanezen Mussolini munkája révén, ismét visszatér a forradalmi szociálizmushoz.

A külföldön sokszor megismételték, hogy a fasizmus megszabadította Olaszországot a forradalomtól, megszüntette a sztrájkokat és szanálta az ország pénzügyi helyzetét.

Még hogyha elismerjük is, hogy a fasizmus, bár erőszakkal, rendet csinált 1923 után, minden esetre meg kell állapítanunk, hogy:

I. Nem igaz, hogy Olaszországot bármily forradalomtól megmentették. A háború után valamennyi államban, legkivált Németországban és Olaszországban, volt egy időszak 1919/20-ban, amikor forradalmi mozgalmak fenyegették, de erőszakos mozgalmak előfordultak Franciaországban, Belgiumban és Angliában is. 1919/20-ban a fasizmus a forradalmi elemekkel cimborált, mert hitt a „demokrácia túltengésében”. Olaszország az egyetlen állam Európában, amelynek történelmében még sohase volt igazi forradalom: nem érdeme tehát a fasizmusnak, hogy megakadályozta a forradalmat, ami nem is volt!

II. Nem igaz, hogy a sztrájkoknak a fasizmus akciója vetett véget. 1919/21-ben Európának majdnem minden államában sok és különféle sztrájk volt. Olaszországban tetőfokra értek a sztrájk-mozgalmak az Orlando-minisztérium alatt (1919 május—júniusban), de még azután is számos sztrájk volt 1920-ban és pedig a fasizmus támogatásával. Ezután rohamo-

san szüntek meg a sztrájkok s amikor a fasizmus kormányra jutott, már csaknem mindenütt megszüntek, a közszolgálati ágakban pedig egyáltalában elő se fordultak többé.

III. Nem igaz, hogy a fasizmus egyedül hajtotta végre a pénzügyi helyzet szanálását. A Nitti- és Giolitti-minisztériumok (1919/21-ben) készítették elő a pénzügyi helyzet rendezését azzal, hogy igen nagy adókat vetettek ki s egyidejűleg nagyon gondosan takarékoskodtak. Sőt ellenkezőleg, a fasizmus pénzügyi intézkedései gyakran károsak voltak és inkább csak a plutokrata osztályoknak használtak. Míg ugyanis eltörölték a boradót és fölemelték a cukor adóját, ezzel egyidejűleg nem átallozták eltörölni az örökösödési illetéket! Ilyesmit csak Olaszország követett el az egész világon, mert a kormánypárt meg akarta nyerni a plutokrata osztályok támogatását.

X.

Erről a tárgyról nagyon okos és józan észrevételeket találhatunk Benedetto Croce tanulmányában („Liberalismo“), mely a „La Critica“ című folyóiratnak 1925 március 20-iki számában jelent meg. A szerző szerint:

„Mialatt a liberálizmus halad a jövő felé, a tekintélyi elvnek minden akciója magán viseli az ideiglenesség és átmeneti állapot bélyegét. S mialatt a valódi, öntudatos liberális politikus lehetetlennek tartja az átnyergetést az autokrata vagy reakciós irányzathoz, vagy éppen a kommunizmushoz, — mivel ezeknek az alapelvei, amennyiben elfogadhatók és végrehajthatók, már benne vannak a liberálizmusban — addig egészen természetes, hogy mind a szociálisták, mind pedig az autokraták igenis, rátérhetnek a liberálizmusra, ami fokról-fokra meg is fog történni, amily mértékben a tapasztalás, a megfontolás és a józan logika elfoglalja ítéletükben az őt megillető helyet. Ha lehetséges volna betekinteni a lelkek legmélyére: bizonyára megláthatnók a zűrzavart nagyon sok olyan írónak és politikusnak lelkében, aki most rendületlenül húzza a lélekharangot a liberálizmus fölött“.

XI.

Az a körülmény, hogy mindenütt a bolsevizmust látják: egyik legfőbb oka annak, hogy, dacára szemmel látható gazdasági kudarcainak, a bolsevizmusnak még mindig oly óriási hatása és vonzóereje van a néptömegekre. A bolsevizmus legjobb és leghasznosabb propagandája azok a legreakcionáriusabb angol ujságok, melyek minden fontosabb világpolitikai eseményt a bolsevistáknak tulajdonítanak. Nevezetes, hogy ugyanazok az ujságok dicsérik a fasizmust is. A bolsevizmusnak ez a lidércenyomása fényes bizonyíték a reakcionárius osztályok lelki szegénységére és lomhaságára.

*

Az európai akciók története Kínában valóban lealázó a mi civilizációkra nézve: — a rablás, az erőszak és a kegyetlen büntények szakadatlan láncolata.

A legkómikusabb ürügyek egyike az úgynevezett „sárga veszedelem“, melyet megszokott esetlenségével maga II. Vilmos gyömöszölt bele az európai agyvelőkbe.

Mert mi is hát ez a sárga veszedelem?

Ez idő szerint nem egyéb, mint az, hogy a kínaiak ellene szegülnek Európa rablásainak. Nagyon hasonlít a vadászok észjárásához, akik „rossz“ vadnak mondanak minden vadat, amely nem hagyja magát könnyen elejteni. Sokkal nagyobb joggal és komolysággal beszélhetnének „fehér veszedelemről“ a sárga faj milliói, akiknek nagyon tiszteletreméltó, fejlett civilizációjuk volt és van még ma is. Századok óta egyetlen egy sárga expedíció se öközlött el Európát, nem erőszakolta rá saját vallását, se kereskedelmi rendszerét, sőt még a területeit se foglalta le; egyetlenegy kínai vagy japáni hadsereg se jött ide, hogy terrorizálja Európát, vagy kiraboljon egész tartományokat vagy hogy visszaélés és erőszak segítségével nagy földterületeket vonjon el a nacionalista tevékenység köréből. Mi még mindig megrögzötten úgy tekintjük Ázsiát, mint kizsákmányolásra szánt területet és rögtön veszedelemről beszélünk, mihelyt Ázsia ellentáll a mi kapitalista kizsákmányolásunknak vagy politikai foglalásainknak.

Európa, amikor betört Ázsiába, legelfajultabb elemét vitte oda. Még nagy és tiszteletreméltó európai nemzetek is bombázni merészték Kína kikötőit, mikor a kínaiak nem akarták megvásárolni a rájuk erőszakolt ópiumot: a legszörnyűbb mérget, mely borzalmasan tizedelte a „sárga“ lakosságot.

Az európaiak, amikor Kínába mentek, mindaddig nem találkoztak nehézségekkel, amíg nem dolgoztak önkénnyel és erőszakkal. De hogyan volna lehetséges, hogy az a sok ezer és ezer fiatal kínai, aki Európa és Amerika egyetemén végzte tanulmányait, belenyugodjék a kizsákmányolás mai gyalázatosságába és a kapitulációs rendszerbe, amelytől a versaillesi békekötés csak Németországot tiltotta el, mert a németek, e szerződés szerint, barbárok?

Nem tudtam végigolvasni fölháborodás és borzadás nélkül azt a sok jelentést, mely beszámol arról, hogy az európai kapitalisták (akik azzal dicsekszenek, hogy ők képviselik a keresztény civilizációt), mily rideg kegyetlenséggel uzsorázzák ki a kínai munkásokat, legkivált a gyermekeket.

Ahol nagy a szenvedés és mély gyökerei vannak az elkeseredésnek, ott minden forradalmi propaganda kedvező talajra talál. Az orosz szovjet egyik vezetőembere, a nemrég elgáncsolt Zinovieff nagyon helyesen mondta: „A mi kínai propagandánkat kivételes körülmények lendítették föl, sohasem mertünk volna remélni ekkora eredményt“ . . .

A „kivételes körülményeket“ az a kapitalizmus készítette elő, amelynél kapzsibbat és becstelenebbet nem ismer a történelem.

Sokat írtak már azokról a hibákról, melyeket a spanyol katonai kormány követett el Marokkóban. XIII. Alfonz király nem elégítette ki a pápa magas intelligenciáját azzal a magyarázattal, hogy Spanyolország valósággal szent háborút visel és rá akarja erőszakolni a keresztet Mohamed híveire. Nem adhatott a spanyol király ennél jobb lovat Abd-el-Krim alá, mert ez lobbantotta lángra az Izlam-propagan-

dát a javára. Alfonz királynak ezt a beszédét ugyanis elterjesztették egész Keleten mindenütt, hogy fölszítsák vele az arabok vallási fanatizmusát. És kétségtelen, hogy joggal, mert a spanyolok harci kiáltása: — „Háborút a pogány Marokkó ellen!” — egyesíti magában a középkori vallási türelmetlenségnek minden tévedését és legnagyobb mértékben alkalmas az ellentétes rajongás kiváltására.

XV.

A hivatalos okmányok egész sorozatából kiderül, hogy Európa javai és ennél fogva a hatalma is, erősen megfogyatkoztak a háború és a békeszerződések folytán.

A Népszövetség nemzetközi munkásirodája hét nagy kötetben adta közre az európai termelés viszonyainak megvizsgálásáról összegyűjtött adatait, amelyek szerint a termelés nagy mértékben csökkent, mind a mezőgazdaság, mind pedig az ipar terén.

Hosszas és gondos tanulmányozás után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a békeszerződések értelmében végrehajtott területconkitások és egybe tartozó országrészek elszakítása sokkal nagyobb mértékben megnyomorították Európát, mint maga a háború és hogy most már, miután oly sokat pusztítottak, ideje volna hozzáfogni az újjáépítéshez. Legelső sorban arra van szükség, hogy visszaállítsák a politikai és gazdasági szabadságot és hogy nagykiterjedésű vám- és gazdasági szövetségek föllállításával előkészítsék az európai Egyesült-Államok megalakulását.

A „béké“-ről írt könyvemben már 1925-ben meggyőzően bebizonyítottam, hogy az igazi béke: az európai Egyesült-Államok megalakítása lesz.

TARTALOM.

	Oldal
Ajánlás — — — — —	5
I. A liberálizmus válsága a világháború után — — — — —	9
II. A háború következményei — — — — —	17
III. A liberálizmus elve és gyakorlata a XIX-ik században — — — — —	24
IV. A zűrzavar egyre szaporodó okai — — — — —	32
V. A liberális pártok válsága és ennek okai. — A szocializmus akciója a liberálizmus gyakorlatában — — — — —	37
VI. A nacionalizmus, mint a liberálizmus és a demokrácia tagadása — — — — —	42
VII. A reakció Európában és a diktatúrák „Földközi-tengeri láza” — — — — —	52
VIII. A reakció új formája: a fasizmus — — — — —	58
IX. A fasizmus, mint fehér bolsevizmus és a béke veszedelme — — — — —	76
X. A liberálizmus, a reakció és a szocializmus mint történelmi tünetek — — — — —	93
XI. Túlzások a bolsevizmusról és a reakcionárius osztályok gyöngesége. — Az európai kapitalizmus túlkapásai Európán kívül — — — — —	100
XII. A bolsevizmus és fasizmus, mint azonos természetű tünetek. — A liberálizmus akadályai és a parlamentarizmus kritikája. — Az abszolút kormányok tartósságának lehetetlensége a modern társadalomban — — — — —	118
XIII. A középosztályok fejlődése és ellentállása a szélsőséges irányzatokkal szemben — — — — —	133
XIV. A parlamentarizmus és a munkás-politika reformjának szükségessége — — — — —	143
XV. Európa hanyatlása az erőszak szelleme, a béke és szabadság hiánya miatt. — Kikerülhetetlen a visszatérés a liberális rendszerhez — — — — —	150
Jegyzetek — — — — —	157

TARALOM

